

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 3 (15)
2019**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ**№ 3 (15)**
2019

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 0249 / МҶ аз 20 январи соли 2016 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:**Муовини сармуҳаррир:****Котиби масъул:****Азиззода У.А. – д. и. х., профессор****Диноршоев А.М. – д. и. х., профессор****Салоҳидинова С.М. – н. и. х.****Ҳайати таҳририя:****Имомзода М.С.****Маҳмудзода М.А.****Тоҳиров Ф.Т.****Насриддинзода Э.С.****Авакян С.А.****Ализода З.М.****Зоиров Ҷ.М.****Нуриддинов Р.****Сотиволдиев Р.Ш.****Золотухин А.****Сафарзода Б.А.****Раҳмон Д.С.****Ҷамшедов Ҷ.Н.****Камолзода И.И.****Павленко Е.М.****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ф., профессор****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор****д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои ҚТ****д. и. х., профессор****д. и. х., профессор****д. и. х., профессор****д. и. с., профессор****д. и. х., профессор****д. и. х., дотсент****д. и. х., профессор****н. и. х., дотсент****н. и. х., дотсент****н. и. х., дотсент****н. и. х., дотсент**

Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:
Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал**№ 3 (15)**
2019

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 0249 / МЧ от 20 января 2016 года

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршоев А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Академии наук РТ, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Академии наук РТ
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоиров Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Сативалдыев Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	к. ю. н., доцент
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 921

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Насриддинзода Э.С.	Таъсири тағйирёбии иқлим ба вазъи кунунии экологӣ: мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо	6
Азиззода У.А., Обидова М.Н.	Исторические предпосылки формирования института правосудия в досоветском Таджикистане	15
Сафарзода Б.А., Исмоилзода С.А.	Ташаккул ва инкишофи прокуратура дар Тоҷикистон	22

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ.	Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори мутакаллимон	48
Азиззода У.А., Езидяр М.А.	Таърихи инкишофи стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи қурбониёни ҷиноят	55
Бобоева Н.И., Бобоева Ш.С.	Зан ва зӯроварӣ	66
Неъматова М.А.	Танзими ҳуқуқҳои фитрии инсон дар мисоли ҳуқуқ ба ҳаёт	71

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО
СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО**

Ибрагимов С.И., Марифхонов Р.Н.	Рассмотрение публично-правовых споров судами общей юрисдикции: противоречия и проблемы правового регулирования	77
Кодиров Дж.Ш.	О функции местных исполнительных органов государственной власти	86
Имомов Ҳ.Ш.	Роҷеъ ба масъалаҳои мубрами ҳуқуқ ба таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	94
Наимов Б.Г.	Проблемы процессуально-правового положения участников разрешительного производства в законодательстве Республики Таджикистан	101

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМҶАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА**

Шарипов Т.Ш., Холиқов Ш.Л.	Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ва такмили қонунгузорию ҷиноятӣ	110
Поцелуев Е.Л.	Международный терроризм: понятие, признаки, состав, формы сотрудничества государств по его противодействию	122

Бобокалонов Ф.М.	Танзими ҳуқуқи ҳавасмандгардонӣ барои меҳнат	144
Раҷабов М.Н.	Таносуби ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон	150
Раҳмонзода Ш.Қ.	Таснифоти сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Миёна дар аҳди қадим	172
Давлатов Б.С.	Алоқамандии таркиби ҷинойти соҳибқориҳои ғайриқонунӣ ва саркашӣ аз супоридани андоз ва пардохтҳо	191

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Шодибекова Г.Ш.	Дипломатияи превентивӣ (пешгириқунанда)	197
------------------------	---	------------

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Бободжонзода И.Х.	Отзыв официального оппонента на кандидатскую диссертационную работу Шоева Фируза Махмадаминовича на тему: «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали»	203
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»		211

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****ТАЪСИРИ ТАҒЙИРӢБИИ ИҚЛИМ БА ВАЗЪИ КУНУНИИ ЭКОЛОГӢ:
МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО****Насриддинзода Э.С.,**доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи назария ва
таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, узви вобастаи
Академияи илмҳои ҚТ

Тел.: (+992) 902557555

E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосир – таъсири тағйирёбии иқлим ба вазъи кунунии экологӣ бахшида шудааст. Дар доираи он масъалаҳои гуногунҷанба вобаста ба тағйирёбии иқлим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф нақш ва мавқеи Пешвои миллатро дар ҳалли масъалаи мазкур дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ шоистаи таҳсин арзёбӣ намуда, роҳи ҳалли мушкилоти экологиро дар муттаҳид шудани давлатҳои ҷаҳон маънидод менамояд. Ба андешаи муаллиф яке аз роҳҳои асосии ҳал намудани мушкилоти экологӣ баланд бардоштани фарҳанги зистмуҳитии аҳоли ба ҳисоб меравад, ки дар ин самт муаллиф як қатор хулоса ва пешниҳодҳои судмандро матраҳ намудааст.

Калидвожаҳо: Тағйирёбии иқлим, зистмуҳитӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқии зистмуҳитӣ, гармшавии ҷаҳонӣ, ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи инсон.

**ВЛИЯНИЕ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА СОВРЕМЕННОЕ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ
РЕШЕНИЯ****Насриддинзода Э.С.,**доктор юридических наук, профессор
кафедры теории и истории государства
и права юридического факультета
ТНУ, член-корр. Академии наук РТ

Тел.: (+992) 902557555

E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства, история правовых и политических учений

Аннотация: Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современного мира – изменение климата и ее влияние на экологическое состояние планеты. Автор отмечает, что в Республике Таджикистан изучению данной проблематике уделяется повышенное внимание, как в научной сфере, так и в практической плоскости. Помимо этого, проблема изменения климата вызывает серьезную обеспокоенность глав государств мира. Таджикистан в решении данных проблем занимает одно из ведущих мест и инициативы Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента РТ, Эмомали Рахмона, нашли поддержку мирового сообщества. Автор отмечает, что решение глобальных мировых проблем, связанных с изменением климата возможно только при согласованном действии всех государств.

Ключевые слова: Изменение климата, экология, правовая культура, экологическая культура, всемирное потепление, экологическое право, права человека.

INFLUENCE OF CLIMATE CHANGE ON THE MODERN ECOLOGICAL STATE: PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

Nasriddinzoda E.S.,
doctor of law, Professor of the
Department of theory and history of state
and law of Law Faculty, Tajik National
University, the corresponding member of
RT Academy of Sciences
Phone: (+992) 902557555
E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of law and state, history
of legal and politic teachings

Annotation: This article is devoted to one of the pressing problems of the modern world - climate change and its impact on the ecological state of the planet. The author notes that in the Republic of Tajikistan increased attention is paid to the study of this problem, both in the scientific sphere and in the practical plane. In addition, the issue of climate change is a major concern for world leaders. Tajikistan in solving these problems takes one of the leading places and initiatives of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, and found support from the world community. The author notes that the solution of global global problems related to climate change is possible only with the coordinated action of all states.

Keywords: climate change, ecology, legal culture, environmental culture, global warming, environmental law, human rights.

Фаъолияти инсонӣ собит намудааст, ки тағйирёбии иқлими сайёраи мо бори аввал нест, вале тағйирёбии кунунии иқлим асосан бинобар фаъолияти худи инсон ба миён омадааст ва оқибатҳои чиддии манфии он ба тамоми кишварҳо ва ҳуқуқу манфиатҳои ҳар як сокини сайёраи мо таҳдид мекунад.

Дар ҳаёти рӯзмарраи миллионҳо одамон таъсири оқибатҳои гармшавӣ ба чашм мерасад. Гармшавии ҷаҳонӣ боиси дар қурраи замин сар задани хушкӣ, обхезӣ, хунуқиҳои шадид гардида, дар ин замина оқибатҳои зиёди харобиоварро ба миён хоҳад овард.

Мушкилоти вобаста ба иқлим барои ҳамаи аҳли сайёра пеш омаданаш мумкин аст ва ин зухурот таъсири манфии худро ба тамоми аҳолии сайёра аллақай расонидааст. Бинобар ин, барои ҳамаи халқҳои дунё зарур аст, ки баҳри ҳимояи манфиатҳои худ аз тағйирёбии иқлим ба ҳамдигарфаҳмии чиддӣ ноил гарданд.

Имрӯз, тағйирёбии иқлим, дигаргуншавии вазъи зистмуҳитӣ дар сайёраи Замин ё минтақаҳои ҷудоғонаи он ба мушкилоти рақами яки башарият табдил ёфтааст. Сабабҳои тағйирёбии иқлим гуногунанд. Равандҳои динамикӣ дар рӯи Замин, таъсирҳои беруна – ивазшавии шиддати нури офтоб ва фаъолияти инсон аз ҷумлаи омилҳои асосии тағйирёбии иқлим ба ҳисоб мераванд. Тағйирёбии иқлим маънои ивазшавии иқлимро дорад, ки мустақим ё ғайримустақим аз фаъолияти инсон вобаста аст ва дар таркиби атмосфераи ҷаҳонӣ тағйиротро ба вуҷуд оварда, ба ивазшавии иқлим таъсир мерасонад, ки дар тӯли замони қобили муқоиса мушоҳида мегардад. Тағйирёбии иқлим бештар ба гармшавии ҷаҳонӣ нисбат дода мешавад. Дар Гузориши чоруми арзёбии Гурӯҳи байниҳуқуматии коршиносон оид ба тағйирёбии иқлим назари ягонаи ҷомеаи илмӣ ташаккул ёфта буд, ки мутобиқи он тағйирёбии иқлим хусусияти воқеӣ дорад ва аз амалҳои инсон вобаста аст [10].

Ба мушкилоти асосии инсоният табдил ёфтани масъалаҳои экологӣ ва тағйирёбии иқлим боис гардид, ки дар илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ падидаҳо ва ҳуқуқҳои нави инсон рӯи қор оянд. «...ҳуқуқҳои экологӣ ҳуқуқҳои насли нав мебошанд. Онҳо дар раванди ташаккул қарор доранд. Ҳифзи манфиатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ талаб мекунад, ки ҳуқуқҳои экологиро чун ҳуқуқҳои мустақил эътироф карда, то ҳадди имкон онҳоро возеҳу равшан дар сатҳи санадҳои байналхалқӣ, махсусан Эълумияи умумии ҳуқуқи башар мустақкам намоем» [8, с. 112-117].

Президенти ҚТ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки масъулияти бузург дар назди наслҳои оянда аз бонуфузтарин минбарҳои байналмилалӣ проблемаҳои доғи сайёра – пешгирии хатарҳои экологиро ба миён гузошта, барои ҳалли онҳо пешниҳодҳои судманд намудааст.

Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҚТ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Фаронса, дар Конфронси

21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии СММ дар бораи тағйири иқлим ифодаи гуфтаҳои болост. Сарвари давлат қайд намуд, ки чунин ҳамоширо «идомаи талошҳои пайгирирои кишварҳои мо дар самти ташаккули низоми муносибати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи афзоиши минбаъдаи партовҳои гулхонаӣ бо мақсади пешгирӣ аз он, андешидани чораҳо ҷиҳати коҳиши раванди гармшавии иқлим ва пайомадҳои манфии тағйири он мебошад» [11].

ҶТ мавқеи миллии худро дар ҷавоб ба даъвати СММ оид ба муқаррароти созишномаи Париж дар робита ба нигоҳдории ҳарорати миёнаи сайёра баён намуда, дар ин раванд дар доираи Гурӯҳи кории Дурбан ҳамкориҳои дахлдорро ба анҷом расонид.

Ҳарчанд ҳиссаи ҶТ дар ҳаҷми партови газҳои гулхонаӣ ба муҳит дар миқёси олам ночиз мебошад, аммо кишвари мо дар масъалаи тағйирёбии иқлим яке аз давлатҳои осебпазир ба ҳисоб меравад. Имрӯз соҳаҳои асосии иқтисодии Тоҷикистон бо пайомадҳои манфии вобаста ба тағйири иқлим рӯ ба рӯ гардидаанд.

Дар моддаи 22-юми Эълومияи умумии ҳуқуқи башар омадааст, ки ҳар як инсон ҳамчун узви ҷамъият ба таъминоти иҷтимоӣ ва татбиқи ҳуқуқ барои нигоҳдории шараф ва инкишофи озодонаи шахсияти ӯ дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба воситаи саъю кӯшиши миллию ҳамкориҳои байналмилалӣ мутобиқи сохтор ва имкониятҳои ҳар як давлат ҳақ дорад [9]. Айни ҳол бошад, ин тартибот ё худ муқаррарот аз сабаби чораҳои дахлдор наандешидан оид ба мубориза бо тағйирёбии иқлим пурра татбиқ нашуда истодааст.

Барои боз ҳам аз байн бурдани мушкилоти тағйири иқлим як қатор санадҳои байналмилалӣ соҳавӣ қабул шудаанд, аз ҷумла: Конвенсияи Қолабии СММ аз 9-уми майи соли 1992 оид ба тағйирёбии иқлим ва Протоколи Киото аз моҳи декабри соли 1997; Эълумияи Конфронси СММ оид ба проблемаҳои муҳити зисти инсон аз 16-уми июни соли 1972; Дастури Ассамблеяи Генералӣ аз 22-юми декабри соли 1989 оид ба Конфронсҳои СММ бахшида ба муҳити зист, қарори 44/228; Конвенсияи Венагӣ аз соли 1985 оид ба ҳифзи қабати озонӣ ва протоколи Монреалӣ аз соли 1987 бо тағйири иловаҳо аз 29 июни соли 1990 оид ба моддаҳои вайронкунандаи қабати озонӣ ва ғайра.

Барои мутобиқномаҳои қонунгузори ҶТ ба санадҳои байналмилалӣ аз 2 августи соли 2011 Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» қабул шуд, ки мувофиқи он шаҳрвандони ҶТ ба зиндагӣ дар шароити барои саломатӣ ва ҳаёт мусоид ва истифода аз неъматҳои он, ба ҳифзи муҳити зист аз таъсири номатлуби фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолият, ҳолатҳои фавқуллодаи хусусияти табиӣ ва техногенидошта ҳуқуқ доранд [3].

Ҳукумати ҶТ ба мақсади пешгирӣ аз пайомадҳои тағйирёбии иқлим ва мутобиқшавӣ ба он то имрӯз барои такмили қонунгузорӣ, сиёсати давлатӣ ва иҷрои тавсияҳои ҳамоширо тарафҳои конвенсия тадбирҳои амалӣ андешида, бо шарикони байналмилалӣ худ дар ин росто фаъолона

ҳамкорӣ менамояд.

Аз гузоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҚТ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Фаронса, дар Конфронси 21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии СММ дар бораи тағйирёбии иқлим бармеояд, ки бояд дар ҚТ Стратегияи миллии кишвар оид ба мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим таҳия гардад ва қабул карда шавад.

Бо вучуди он, ки тибқи маълумоти Агентии байналмилалӣ энергетикӣ соли 2010 Тоҷикистон дар робита ба партови гази дуоксиди карбон (СО₂) дар ҷойи 135-ум қарор дошт, кишвари мо зимни рушди иқтисоди худ ба масъалаҳои вобаста ба татбиқи лоиҳаҳои иқтисодӣ, ки коҳиши партовҳои газҳои гулхонаиро дар назар доранд, таваҷҷуҳи хос зоҳир менамояд.

Дар баробари меъёрҳои қонунгузорӣ оид тағйирёбии иқлим, нақши гузоришҳои шахсиятҳои сатҳи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ қобили дастгирӣ ва таҳкид аст. Масалан Мери Робинсон собиқ Комиссари олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон баён намуда буд: «Ҳамаи мо дар натиҷаи тағйирёбии иқлим шикаст хурдем, барои он ки фаврӣ будани ин проблемаҳоро баҳогузорӣ карда натавонистем. Тағйирёбии иқлим очизӣ ва нотавонии сохторҳои мавҷудаи моро, аз ҷумла механизми ҷимояи ҳуқуқро ошкор мекунад. Барои ҳалли самарабахши ин масъала бояд муносибатҳои сиёсӣ дар тамоми ҷаҳон тағйир дода шавад, шурӯъ карда аз ҷамъоварии маълумотҳо ва қабули қарори коллективӣ то ҳифзи тартибот ва тақсмоти захираҳо». Ӯ инчунин иброз доштааст, ки зарур аст воситаҳои ҷимояи ҳуқуқи инсонро мукамал намуда, дар ҷустуҷӯи ҷавоб вобаста ба талаботи нави иқлим бошем. Талабот ба миён омадааст, ки қоидаҳои босамар барои муайян кардани ҷавобгарӣ ва пардохти ҷуброни зарар ба ҷабрдидаҳо қабул карда шавад.

Дар Конфронси сеюми ҷаҳонӣ доир ба иқлим дар Женева ҷаноби Пан Ги Мун аз давлатҳои ҷаҳон даъват ба амал овард, ки ихроҷи партови газҳоро ҳарчи камтар намоянд ва роҳи «иқтисоди экологӣ»-ро пеш гиранд.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси СММ оид ба тағйирёбии иқлим иштирок ва суҳанронӣ намуда, ҷораҳои таъхирнопазир андешидан оид ба мубориза бар зидди пешгирии тағйиротҳои иқлимро таъкид намуданд. Аз ҷумла, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Копенгаген 16-уми декабри соли 2009 дар Конфронс оид ба масъалаи иқлим иштирок намуда, иброз доштанд: «Дар Тоҷикистон, ки бинобар шароити мураккаби ҷуғрофӣ аз тағйирёбии иқлим осебпазир гардидааст, дар шаст соли охир ҳарорати миёнаи солонаи ҳаво то як дараҷаи селсия баланд гардида, шумораи рӯзҳои боронӣ хеле афзудааст. Танҳо дар 20 соли охир дар қаламрави кишвар чор маротиба хушксолии шадид ба миён омад. Мувофиқи маълумоти мавҷуда хушксолии солҳои 2000-2001, ки тамоми Осиёи Марказиро фаро гирифта буд, дар даҳсолаҳои охир хушксолии шадидтарин буд. Дар минтақа норасоии ҷиддии об эҳсос гардид, ки дар натиҷа садҳо ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ аз кишт берун монданд. Илова бар ин, дар таърихи кишвар зимистони солҳои 2007-

2008 фасли сардтарин буд. Дар байни зиёда аз 200 кишвари ҷаҳон Тоҷикистон дар робита ба партовҳои қиёсии диоксидаи карбон ҷои 135-умро ишғол мекунад. Дар Осиёи Марказӣ аз рӯи ҳаҷми партовҳо кишвари мо ҷои охириро мегирад ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии минтақа аз 5 фоиз камтар мебошад. Ин пеш аз ҳама, ба истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ, ки энергияи аз ҷиҳати экологӣ тозаро медиҳад, вобаста аст, зиёда аз 95 фоизи барқ дар кишвари мо дар неругоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешавад, ки дар муқоиса ба неругоҳҳои ҳароратӣ онҳо манбаҳои партовҳои зиёновар нестанд».

Ба андешаи мо барои он ки зарари бештар аз тағйирёбии иқлим ба аҳли сайёра нарасад, бояд тамоми инсонҳо аз ҳамдигар вобаста буданашонро эътироф намоянд. Мутахассисон исбот намудаанд, ки ба гармшавии ҷаҳонии иқлим пеш аз ҳама давлатҳои пешрафта ва қудратманди дунё мусоидат кардаанд, вале дар натиҷаи оқибатҳои тағйирёбии иқлим давлатҳои рӯ ба инкишоф аз ҳама зиёд ранҷ мебаранд [4, с. 5-17].

Мо бояд муайян намоем, ки аз тағйирёбии иқлим кӣҳо зерӣ таҳдид қарор доранд ва онҳо чи гуна бояд ҳимоя карда шаванд. Барои ҳалли ин масъала бояд стандартҳои ҳимояи ҳуқуқ ва принципҳои он ба барномаҳо ва нақшаҳои сиёсии давлатҳои алоҳида, ки баҳри ҳалли мушкилоти оқибатҳои тағйирёбии иқлим равона мешаванд, ворид гарданд. Бо истифода аз захираҳои мавҷуда давлатҳо бояд ба ҳифзи ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ диққати авалиндарача диҳанд [5].

Дар минтақаҳои зиёди ҷаҳон аллақай оқибатҳои ноҳуши тағйирёбии иқлим ба назар мерасад. Ин тағйиротҳо таъсири бевосита ба амалишавии ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ, бехатарии озуқаворӣ, ҳаёт, саломатӣ, интиҳоби манзил расонида, монеагиро эҷод мекунанд. Тағйирёбии иқлим на танҳо таъсири манфӣ ба муҳити зист ва иқтисодиёт дорад, инчунин оқибатҳои ҳуқуқиро низ ба миён меорад. Оқибати тағйирёбии иқлим боиси барангехтани низоъ ва кӯчонидани қисми зиёди аҳоли аз як макон ба макони дигар мегардад [6, с. 30-34].

Мо дар замоне қарор дорем, ки саҳлангорӣ ва муносибати бе танзим ба табиат боиси аз байн бурдани ҳаёти миллионҳо одамон хоҳад гашт. Агар иттиҳодҳои байналмилалӣ ба таҳия ва қабули созишномаи ҳатмии ҳуқуқӣ дар самти тағйирёбии иқлим муваффақ нашаванд, ранҷ ва марги одамон вобаста ба таъсири ин зухурот идома хоҳад ёфт.

Дар заминаи Конвенсияи СММ оид ба тағйирёбии иқлим протоколи Киото қабул гардид, ки муносибатҳои давлатҳои аъзоро оид ба партофти газҳо танзим мекунад. Мутахассисон ба ақидае ҳастанд, ки протоколи мазкур дар танзими ин раванд самаранок намебошад. Сабаб он аст, ки муҳлати протоколи Киото то соли 2012-ум пешбинӣ шудааст ва дар ин давра кишварҳои бузурги саноатӣ фаъолияти худро коҳиш надоданд.

Моҳи ноябри соли 2013 дар шаҳри Варшава Конфронси 19-уми СММ оид ба тағйирёбии иқлим гузашта буд. Ба аъзоёни Конфронс муяссар нагардид, ки ҳуҷҷати дахлдори байналмилалӣ оид ба танзими ин

муносибатҳо ва беҳдошти муҳити зист қабул намоянд. Иштирокчиёни конгресси СММ оид ба тағйирёбии иқлим ибраз доштанд, ки ин ҳуҷҷати дахлдор дар Конгресси минбаъда, ки дар соли 2015 дар шаҳри Париж ба нақша гирифта шудааст, ҳатман қабул карда мешавад. Суханрониҳои Президенти кишвар дар Конгресси 21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии СММ дар бораи тағйирёбии иқлим дар санаи 30 октябри соли 2015 ифодаи ҳамин гуфтаҳост.

Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки мушкилоти тағйирёбии иқлим на танҳо аҳамияти минтақавӣ, балки умумибашарӣ дорад.

Тағйирёбии иқлим таҳдиди ҷиддӣ ба саломатии аҳолии сайёра мекунад. Имрӯзҳо дар натиҷаи гармшавии иқлим бемориҳо ба миён омада, аз ин сабаб миллионҳо одамон ба ҳалокат расида истодаанд. Раванди гармшавии ҷиддӣ хусусан дар минтақаҳои шаҳрӣ боиси зиёд гаштани бемориҳо ва фавти инсонҳо мегардад. Масалан, соли 2003-юм дар Аврупо ҳарорати гармӣ хело баланд гардид, ки дар ин сол 70 ҳазор одамон нисбат ба солҳои муқаррарӣ зиёдтар фавтиданд.

Дар натиҷаи тағйирёбии ҳарорат ва тағйири тақсими речаи боришот боиси афзудани бактерияҳо ва ҳашаротҳои мегардад, ки ба паҳншавии бемориҳои гузаранда мусоидат мекунад. Дар натиҷа бемориҳои варача, табларза, зарпарвин ва дигар бемориҳои гузаранда саломатии аҳолиро таҳдид мекунад. Тағйиротҳои иқлим, хусусан соҳаи кишоварзиро таҳдид мекунад. Чунки гармшавӣ ва боришоти зиёди беаҳал боиси паст гардидани ҳосилнокии замин мегардад.

Маҳз фаъолияти бетанзими инсоният вобаста ба истехсоли маҳсулоти саноатӣ сабабгори тағйирёбии иқлим гардида истодааст, ки ин оқибати манфӣ ба экология, замин ва аҳли инсоният дорад.

Мувофиқи изҳороти гурӯҳи коршиносони байнидавлатӣ оид ба тағйирёбии иқлим дар даҳсолаи наздик дар замин эпидемия, гуруснагӣ, норасоии оби нушокӣ ва дигаргуниҳои ҷиддии харобиовар ҳукмронӣ мекунад. Сатҳи зиндагии инсоният яку якбора ниҳоят душвор гардида, боиси ранҷу укубат ва марги зиёди инсонҳо мегардад. Чунин ахбори нохуш дар гузориши ҳарсолаи намояндаи гурӯҳи коршиносони байнидавлатӣ оид ба тағйирёбии иқлим гуфта мешавад.

Мувофиқи маълумоте, ки дар Гузориши СММ доир ба рушди инсон дар соли 2007-ум омадааст, дар натиҷаи гармшавии умумӣ тақрибан 332 миллион сокинони минтақаҳои назди соҳил ба муҳочирони экологӣ мубаддал гардида, 1,8 миллиард сокинони сайёра аз дастрасӣ ба оби нӯшиданӣ маҳрум хоҳанд шуд.

Дар қурраи замин ҷӣ гармшавии ҷаҳонӣ ва ҷӣ яхбандии глобалӣ пеш ояд, барои инсоният оқибатҳои зиёди манфӣ ба миён меорад. Ба мо зарур нест, ки ҳолатҳои ногуворро вобаста ба тағйирёбии иқлим интизор шавем, зеро ин дигаргуниҳо аллақай шурӯъ шудааст. Масалан, мо дар вақтҳои охир ҳодисаҳои зиёди харобиоварро вобаста ба обхезиҳо, туфонҳо ва гармшавӣ мушоҳида мекунем. Мо ҳолатҳои зиёде, ки аз тағйирёбии иқлим шаҳодат медиҳанд, мушоҳида мекунем, ба монанди: як дараҷа баланд

шудани гармии ҳаво дар курраи замин; туфонҳо, обхезиҳо, боришоти зиёди барфу борон ва сухтори ҷангалзорҳо; дар гузашта ба қайд гирифтани тағйиротҳои иқлим дар курраи замин; партофти бетанзими миллиардҳо тонна газҳои ангидриди карбон ва дуоксиди карбон ба ҳаво; аз меъёр зиёд обшавии пирияхҳо дар саросари ҷаҳон; баланд гардидани сатҳи оби уқёнусҳо; кам гардидани оби нушокӣ дар саросари ҷаҳон; мушоҳидаҳои гармию сардӣ на танҳо дар сайёраи замин, инчунин дар сайёраи Миррих.

Ба андешаи мо тағйиротҳои иқлим боиси ба миён овардани мушкилот дар соҳаҳои зерин мегардад:

1. Зиёд шудани низоъҳои байнидавлатӣ ва дохилидавлатӣ;
2. Мушкилот вобаста ба истифодаи заминҳои кишоварзӣ;
3. Дар соҳаи андозбандӣ ва андозсупорӣ дар сурати паст гардидани ҳосилнокии заминҳо;
4. Вобаста ба истифода ва тақсими захираҳои оби нушокӣ;
5. Дар бахши таъминоти иҷтимоӣ бо сабаби зиёд гардидани шумораи бекорон, эҳтиҷмандон ва беморон;
6. Дар соҳаи муҳоҷирати оммавӣ оид ба ҷустуҷӯи маконҳои беҳавф ва ғайраҳо.

Тағйирёбии иқлим аз инсоният тақозо менамояд, ки барои паст намудани оқибатҳои манфӣ дар ин самт корҳои дахлдор ба анҷом расонида, ба ин васила беҳатарии насли имрӯзу фардороро таъмин намояд. Доир ба ҳалли ин масъала Саъдизода Ҷ. пешниҳод менамояд, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи фарҳанги ҳуқуқи аҳоли» қабул карда шавад. Ба андешаи ӯ «...қабул гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи фарҳанги ҳуқуқи аҳоли» метавонад фарогири ҳам маърифат ва ҳам фарҳанги экологӣ, фарҳанги сиёсӣ, иҷтимоӣ ва динӣ бошад» [7, с. 77].

Ҷумҳурии Тоҷикистон умедвор аст, ки давлатҳои пешрафта, сохторҳои СММ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ниҳодҳои бонуфузи молиявӣ дар ҳалли масъалаҳои муҳимми мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва паст кардани шиддати он ҳамкориҳои худро минбаъд низ дарег намеранд.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонӣ ҳаллу фасли мушкилоти мавҷуда дар самти кам кардани оқибатҳои манфии тағйирёбии иқлим аз ҳамаи мо талошҳои ҳарчи бештари дастаҷамъона, андешидани тадбирҳои фаврӣ ва дарозмуҳлатро тақозо дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастрасӣ ба ҳадафҳои ҳамоҳангшудаи ҷомеаи байналмилалӣ дар ростои тағйирёбии иқлим бо дарназардошти имкониятҳои молиявӣ иқтисодии худ ва дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ минбаъд низ саҳми худро хоҳад гузошт. Ба пиндори мо яке аз роҳҳои асосии пешгирии тағйирёбии иқлим ва бартараф намудани оқибатҳои манфии он боло бурдани фарҳанги зистмуҳитии аҳолии сайёра ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар конфренсияи 21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии СММ дар Фаронса.

2. Гузориш дар бораи рушди ҷаҳонӣ «Рушд ва тағйири иқлим» соли 2010 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.worldbank.org/wdr> (санаи муроҷиат: 10.09.2019 с.).

3. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, № 760 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011. №7-8, мод. 614, 2014. №11, мод.669; 2017. №7-9, мод. 572.

4. Насриддинзода Э.С. Сохтори фарҳанги ҳуқуқӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2017. - №1 (05). – С. 5-17.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017, шаҳри Душанбе, 2017. – 47 с.

6. Раҳмон Д.С. Дурнамои инкишофи низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тақвиятёбии тамоюлҳои муосири ҳуқуқӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2016. - №3 (03). – С. 30-34.

7. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

8. Соҳибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои экологии инсон ва ҳифзи муҳити зист дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ. (Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи башар) / Зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 112-117.

9. Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон. Дар иҷлосияи сеюми Ассамблеяи Генералии СММ бо қатъномаи 217 А (III) аз 10 декабри соли 1948 қабул гардидааст. – Душанбе, 2013.

10. Ҳисоботи миллӣ оид ба рушди инсонӣ 2012. (Тоҷикистон: камбизоатӣ дар заминаи тағйирёбии иқлим). – Душанбе, 2012. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.undp.org/content/dam/tajikistan/docs/library/UNDP_TJK_HDR_2012_Taj.pdf (санаи муроҷиат: 10.09.2019 с.).

11. Суханронӣ дар Конфронси 21-уми тарафҳои Конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи тағйири иқлим аз 30-юми ноябри соли 2015. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/10393> (санаи муроҷиат: 11.09.2019 с.).

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРАВОСУДИЯ В ДОСОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Азизода У.А.,

доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Обидова М.Н.,

соискатель кафедры теории и истории
государства и права Таджикского
государственного университета права,
бизнеса и политики

E-mail: manija08@gmail.com

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства;
история правовых и политических учений

Аннотация: В истории формирования современного института правосудия в Таджикистане особое место занимает религия (книга Авеста – как памятник религии зороастризма и священный правовой источник, и священный Коран, а также хадисы, иджма, кияс и нормы обычаев). Используя исторический подход к анализу содержания права участия человека в осуществлении правосудия автора приводит к выводу, что правосудия остается одним из вечного вопроса в процессе исторического, социально-культурного развития человечества. Идеи о справедливом правосудии всегда находились в центре внимания известных правоведов и философов Востока. Не потеряли они своей значимости и на современном этапе развития учений о праве и государстве.

Ключевые слова: Правосудие, судопроизводство, история формирования, участие граждан, справедливость, принцип.

ТАМОЮЛҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛЁБИИ ПАДИДАИ АДОЛАТИ СУДӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ТОШӢРАВИ

Азизода У.А.,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Обидова М.Н.,

унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

E-mail: manija08@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Институти адолати судӣ дар Тоҷикистони тоинкилобӣ дар асоси дин ва сарчашмаҳои асосии динӣ (Авесто – ҳамчун сарчашмаи муқаддас ва асосии ҳуқуқи зардуштӣ, Қуръон, ҳадис, иҷмоъ, қиёс, ва меъёрҳои одатӣ-ҳуқуқӣ – сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ) ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Таҳлили таърихӣ моҳияти ҳуқуқи иштироқи шаҳрвандон дар баамалбарории адолати судӣ чун институти таърихӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки дар низоми ҳуқуқии таърихӣ тоҷикон низ он дар шакл ва махсусияти ба худ хос вучуд дошта, то ҳолати кунунӣ худ рушд кардааст. Ақидаи адолати судӣ ва татбиқи боинсофонаи он доимо дар маркази тавачҷӯҳи муттафакронӣ намоёни илмҳои гуногуни ҷомеашиносӣ, файласуфон ва ҳуқуқшиносон қарор дошт. Чунин мубрамияти ҳудро он дар шароити кунунӣ инкишофи таълимоти ҳуқуқӣ ва давлатӣ гум накардааст.

Калидвожаҳо: Адолати судӣ, истехсолоти судӣ, таърихи ташаккул, иштироқи шаҳрвандон, адолатнокӣ, принцип.

HISTORICAL BACKGROUND OF FORMATION OF THE INSTITUTE OF JUSTICE IN PRE-SOVIET TAJIKISTAN

Azizzoda U.A.,

doctor of Legal Sciences, professor of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty, Tajik National University

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Obidova M.N.,

applicant, Department of Theory and History of State and Law, Tajik State University of Law, Business and Politics

E-mail: manija08@gmail.com

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and History of Law and State; history of legal and politic teachings

Annatation: In the history of the formation of the modern institution of justice in Tajikistan, religion occupies a special place (the Avesta book as a monument to the religion of Zoroastrianism and a sacred legal source, and the holy Quran, as well as hadiths, Ijma, kiyas and customs). The historical approach to the analysis of the content of the right of human participation in the administration of justice leads to the conclusion that justice remains one of the eternal questions in the process of historical, socio-cultural development of mankind. The ideas of fair justice have always been the focus of attention of famous jurists and philosophers of the East. They did not lose their significance at the present stage of development of the teachings on law and the state.

Keywords: Justice, legal proceedings, history of formation, participation of citizens, justice, principle

История формирования института правосудия в Таджикистане, изучение механизмов его реализации свидетельствуют о том, что в этих процессах особое место занимала религия. При этом в основе законов правосудия действовавших в обществе, лежали такие источники, как Авеста (священный памятник и правовой источник религии зороастризма) и священный Коран, а также хадисы, иджма, кияс и нормы обычаев. Целью правосудия всегда было соблюдение справедливости, равноправия, гуманного отношения к людям.

Следует отметить, что идеи гуманизма, равноправия людей испокон веков привлекали внимание восточных мыслителей. Они внесли неоценимый вклад в развитие правовых основ существования государства, деятельности правителей, чиновников, различных государственных и общественных институтов. Из Авесты мы узнаем, что еще в начале II тысячелетия до н.э. царь Джемшед попросил у Ахура Мазды в свое правление земли Древнего Востока. Так он стал царем Пешдадидов. Правил он руководствуясь в первую очередь принципами справедливости, за что получил прозвище Джемшед Справедливый [5, с. 101]. Согласно историческим сведениям, в его правление два раза в год – в дни праздников Навруз и Мехрган власть для осуществления правосудия принимал народ. Именно в эти дни народ имел право обратиться к своему правителю с надеждой восстановления истины и справедливости и защиты своих прав. В случаях, если иск был против самого правителя, то он поднимался с трона, снимал корону, вставал на колени перед мубадом (великим жрецом) и просил рассмотреть иск против него по справедливости.

Исторический подход к анализу содержания права участия человека в осуществлении правосудия позволяет говорить о том, что правосудие всегда было и остается вечной проблемой исторического, социально-культурного развития человечества, оно постоянно находилась в сфере внимания политической, правовой, этической, философской мысли. Как пишет отечественный исследователь Ф.М. Абдулхонов, «сущность судопроизводства, как важнейшего механизма реализации права, заключается в том, что оно и есть механизм правоприменения [1, с. 3].

Проблематика осуществления правосудия с участием граждан как механизм защиты прав и свобод человека на протяжении тысячелетий привлекала к себе внимание выдающихся ученых-правоведов философов, психологов, политиков и других профессиональных деятелей. Она и по сей день остается одной из актуальнейших тем и для теоретического осмысления, и для практического применения. Мы солидарны с М.В. Немытиной в том, что правосудие не должно ограничиваться только нормами процессуального права, а должно рассматриваться «как органичное движение материального права в процессуальном пространстве в интересах справедливости» [7, с. 140]. Таким образом, цель правосудия заключается в своевременном обеспечении справедливости, и этот процесс, конечно, имеет свои временные исторические особенности условия развития, свою специфику, и т.д.

Заметный вклад в рационализацию представлений о правосудии, как мы уже упоминали, внесли зороастрийцы. В VII в. до н.э. зороастризм был уже сформировавшимся учением. В дальнейшем идеи зороастризма получили довольно широкое распространение в древнем мире на Ближнем Востоке, в Средней Азии, Индии, Греции – и оказали заметное влияние на становление христианской доктрины [6, с. 29-30]. Отечественные ученые отмечают, что «зороастрийское право не имело опыта классификации права как теоретически, так и практически по отраслям права. Право, как одна из неразрывных частей социальных норм, развивалось, будучи тесно переплетенным, с религиозными и моральными нормами, что и являлось особенностью зороастрийского права» [1, с. 7].

Как пишут отечественные и зарубежные исследователи, древнейшим способом судебного доказательства (ныне правосудия), который весьма широко применялся в первобытном обществе при разрешении возникавших между людьми споров, выступал важ (ордалия). «Ордалии (от англо сакс. *ordol*, лат. *ordalium* – приговор, суд) – в широком смысле то же, что и «Божий суд»; в узком – суд путём испытания огнём и водой», [1, с. 17] считались разновидностью архаического права. В первые о них упоминаются ещё в законах Хаммурапи. Таджикский исследователь Ф.М. Абдулхонов отмечает: «Ордалия имела место во всех древних первобытных обществах, о ней упоминается в мифах, обыденных законах и варварских правдах. Законы Ману, Хаммурапи, Русская правда, Польская правда, Сербский законник Стефана Душена, Авеста и другие культурно-правовые памятники достаточно богаты положениями, где регламентируются разные варианты осуществления ордалии в древнем мире» [1, с. 27]. Данный вид установления вины применялся при совершении правосудия, когда невозможно было доказать вину подозреваемого, исходя из норм морали. Именно в таких случаях прибегали к помощи внеземных и божественных сил, в которые люди свято верили.

Первые признаки дифференциации компетенций между органами управления начинают прослеживаться с количественным и качественным ростом племени. Существенно изменяются в тот период и нормы права.

Люди постепенно приходили к осознанию того, что каждый из них должен отвечать за тот участок работы, за который он был ответственен. При этом, лица, которые занимались управлением и разрешением определенных споров тоже обязались строго соблюдать эти правила. Что же касается участия общества в осуществлении правосудия, то как пишет Ф.М. Абдулхонов, «Наказание было коллективным не только в том смысле, что оно принималось от имени общества, общественными институтами, но и потому, что оно приводилось в исполнение при большом стечении народа» [1, с. 30]. В зороастризме применение ордалии обосновывалось очень подробно, что подтверждается его священным источником – Авестой.

Коллективное правосудие во многом имело воспитательный характер. Участие общества в осуществлении правосудия, по сути, не смотря на то, что имело формальный и публичный характер, в первую очередь было направлено на защиту прав и законных интересов общества или определенного коллектива. Такой способ судопроизводства можно рассматривать и как способ профилактики преступлений. Здесь даже усматриваются некоторые зачаточные демократические элементы осуществления правосудия. Но при всем том только формирующаяся социальная жизнь первобытного общества «требовала применения жестких и безусловных запретов и предписаний, требовала жесткого формализма, которые в итоге сопровождались проведением первобытных ритуальных, религиозных обрядов как правосудие» [8, с. 203].

В Сасанидский период судопроизводство имело публичный характер. Особенность тогдашнего правосудия заключалась в том, что почти все заинтересованные лица имели право участвовать в процессе непосредственно или путем предоставления своих доверителей (*hememalih*) [1, с. 29], о чем подробно пишут отечественные историки и теоретики права [12; 2].

Так, таджикский исследователь Ф.М. Абдулхонов отмечает, что при Сасанидах «судопроизводство осуществлялось в два этапа. На первом этапе судьи вызывали истца, ответчика и их свидетелей, проводили допрос, который протоколировался (протокол назывался *PursishNamak*). Стороны подписывались под судебным протоколом. Судья проводил расследование о подлинности доказательств – *Bavarakanih*, при котором определялась личность истца, ответчика, и свидетелей. Если стороны использовали помощь представителя, то они должны были представить суду доверенность. После всего этого судья назначал срок для исследования дела по существу. Максимальный срок определялся до одного года. По истечении данного срока начинался второй этап, когда суд вызывал обе стороны и продолжал судопроизводство, которое фиксировали в специальных бумагах – *Sakhvan Namak*. По окончании этого этапа судья оглашал судебный приговор – *Faraman*. Приговор подписывался судьей и сторонами, а виновная сторона оплачивала судебную пошлину. Если одна из сторон не соглашалась с приговором, то она была вправе обжаловать приговор в кассационном порядке в вышестоящей инстанции – *Datastan*

Datvar» [1, с. 38-39].

Таким образом, при правлении Ахеменидов и Сасанидов существовали четкие процессуально-правовые нормы, которые регламентировали формы судопроизводства и устанавливали порядок участия заинтересованных лиц в осуществлении правосудия.

Анализ становления и развития зороастрийского периода государственности показывает, что данный период внес ощутимый вклад в развитии института судопроизводства. На наш взгляд, именно в указанный период развития судопроизводства определялись его важнейшая цель – участие личности в осуществлении правосудия, результатом которого должна стать защита прав и законных интересов личности.

В эпоху средневековья на мусульманском Востоке доктринальном правовом уровне были нормативно обоснованы и стали активно применяться фундаментальные принципы правосудия: независимость правосудной деятельности казия – мусульманского судьи, равное правовое положение сторон судебной тяжбы, наличие высокой профессиональной этики казия, профессиональная ответственность каждого отдельного участника судебного процесса. Эти и другие принципы были достаточно хорошо разработаны в теории правосудия. Научные представления и нормативные конструкции о механизмах обеспечения подлинной судебной справедливости были глубоко разработаны авторитетными таджикскими учеными-правоведами (факихами) той эпохи, в частности Имамом ал Аъзамом Абуханифой, Абу Хафсом Бухари, Бурханиддином Маргинани и другими в известных сочинениях по фикху (праву): «Васиятнаме», «Ал-Мабсут», «Ал-Хидая» и др. [2, с. 90-91; 9, с. 124].

По мнению таджикского ученого Ш.К. Разыкова, особенность осуществления правосудия с участием общества по доктрине мусульманского права заключалась в том, что казии рассматривали дела в публичном порядке, тем не менее исследования показывают, что эти правила нарушались неоднократно, и казии совершали правосудие в своих собственных домах [10, с. 15]. Он пишет: «Лишь в редких случаях, когда преступные деяния явно подрывали устои государства или религии, или же когда они были совершены дерзко и публично, рассмотрение дел происходило на базарных площадях» [10].

Немаловажную роль в осуществлении правосудия по мусульманскому праву играли муфтии. Они в то время назначались эмиром и имели право запрещать исполнение приговоров казия. Они также могли провести новый судебный процесс, чтобы выслушать мнения сторон. Решения, которые принимались муфтием, назывались «фетва», они имели особое значение для разрешения спора между участниками процесса [11, с. 249].

Таким образом, в эпоху формирования и развития доктрины мусульманского права должностные лица осуществляли свои полномочия в осуществлении правосудия, согласно процессуальным нормам Корана, хадисам, иджме, киясу и нормам обычаев. Непосредственным институтом осуществления правосудия в исламе выступал казий. Значимое место в

системе многосубъектности правосудия занимали административные чиновники – мазалим, мухтасиб, раис, кушбеги и др.

Теория разделения судей на общих и специальных в исламе должно было способствовать развитию справедливого правосудия и установлению более современных правил его осуществления. Несомненно, и то, что такая разделения свидетельствовало о том, что суд и его решения всегда вызывали неподдельный интерес общества.

На современном этапе «шариат как основа правосудия довольно широко распространен в исламских государствах. Правда, это не всегда признается публично. Для нас же важно отметить, что обоснование правосудия в исламе, как и вообще на Востоке, коренится именно в ситуации взаимодействия по линии «человек – общество», как базовая схема саморазвития социальной действительности» [10, с. 12].

Литература:

1. Абдулхонов Ф.М. Процессуально-правовые институты в историческом развитии Таджикистана (историко-правовой анализ): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Абдулохонов Файзали Махмудович. – Душанбе, 2010. – 191 с.
2. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. / У.А. Азизов; [Отв. редактор Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.
3. Власова Г.Б. Правовая культура и судебная власть // Культура: управление, экономика, право. – 2009. - № 4. – С. 11-14.
4. Декларация Кира Великого о правах человека (IV в.д.э.).
5. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд). Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – М.: Восточная литература РАН, 1997. – 352 с.
6. История политических и правовых учений / Под ред. В.С. Нерсесянца. – 2 изд. – М.: Юрид. лит., 1988. – 816 с.
7. Немытина М.В. Право России как интеграционное пространство. Изд. 2-е, перераб. – Саратов, 2008. – 260 с.
8. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства / В.С. Нерсесянц. – М.: Норма, 1999. – 530 с.
9. Обидов Д.С. Ханафитская правовая школа и ее значение в суннитском направлении исламского права / Д.С. Обидов. – Худжанд, 2011. – 316 с.
10. Разыков Ш. К истории советского суда в Таджикистане. / Ш. Разыков. – Сталинабад, 1960. – 159 с.
11. Хакимов Н., Азизкулова Г.С. История государства и права Таджикистана / Н. Хакимов, Г.С. Азизкулова. – Душанбе, 2002.
12. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право) / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.
13. Халиков А.Г. Государственно-правовые идеи зороастризма. – М., 2004.

**ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ПРОКУРАТУРА ДАР
ТОҶИКИСТОН****Сафарзода Б.А.,**доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 907483200**E-mail:** bakht-83@mail.ru**Исмоилзода С.А.,**унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.:** (+992)935880808**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур доир ба таърихи таъсис ва ташакулли
яке аз мақомотҳои бонуфузи кишвар маъумот гирдовари карда шудааст.
Муаллифон ибтидои пайдоиши мақомоти прокуратура ва таъйиноти
иҷтимоии онро аз замони пайдоиш муайян намуда, марҳилаи инкишофи
онро то замони кунуни мавриди муҳокима қарор додаанд.

Калидвожаҳо: Прокуратура, назорати прокурорӣ, назорати фаъолияти
тафтишот, фаъолияти судӣ-ҳуқуқӣ, прокуратураи шӯравӣ.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОКУРАТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН****Сафарзода Б.А.,**доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ**Тел.:** (+992) 907483200**E-mail:** bakht-83@mail.ru**Исмоилзода С.А.,**соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ

Тел.: (+992) 935880808

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства;
история правовых и политических учений

Аннотация: В рамках данной статьи рассматривается вопрос формирования и развития органов прокуратуры в Республике Таджикистан. Авторы определяют этапы эволюции формирования органов прокуратуры и его социального назначения с момента возникновения по настоящее время.

Ключевые слова: Прокуратура, прокурорский надзор, надзор за следствием, судебно-правовая деятельность, советская прокуратура

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarzoda B.A.,

doctor of Law, Professor Department of
Human Rights and Comparative Law,
Faculty of Law TNU

Phone: (+992) 907483200

E-mail: bakht-83@mail.ru

Ismoilzoda S.A.,

Applicant, Department of Human Rights
and Comparative Law, Faculty of Law,
TNU

Phone: (+992) 935880808

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of Law and State; history
of legal and politic teachings

Annotation: Within the framework of this article, the issue of the formation and development of the prosecutor's office in the Republic of Tajikistan is considered. The authors determine the stages of the evolution of the formation of the prosecutor's office and its social purpose from the moment of its occurrence to the present.

Keywords: Prosecutor's office, prosecutor's supervision, supervision of the investigation, judicial activity, Soviet prosecutor's office,

Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, ки мақомоти прокуратура нисбат ба ҳокимияти судӣ дертар ба вучуд омадааст. Аввалин маротиба прокуратура дар Фаронса дар асри XIV дар марҳилаи гузариши инквизитсионӣ ба вучуд омадааст. Шоҳ Филиппи IV бо Ордонанс аз

таърихи 25-уми март соли 1302 прокуратураро ҳамчун мақомоти баамалбарорандаи манфиатҳои ҳокимияти монарх таъсис дод [23, с. 22-23].

Боиси тазаккур аст, ки солҳои аввал он ба сифати мақомоти махсуси айбдоркунанда ва чазодиханда фаъолият намуда, барои дар амал татбиқ намудани ҷазоҳои шӯҳ, ки дар ташаққул ва муайян намудани самти фаъолияти дигар мақомот мавқеи арзандаро соҳиб буд, хизмат менамуд (прокуратураро то барҳам хӯрдани ҳокимияти монарх дар Фаронса ба сифати «одамони шӯҳ» ном мебарданд) [23]. Соли 1586 Қонун «Дар бораи ташкил ва фаъолияти прокуратура дар Фаронса» қабул гардида, ҷойгоҳи онро дар низоми мақомоти давлатӣ муайян намуд. Назорати прокурорӣ дар самтҳои зерин ба амал бароварда мешуд: фаъолияти прокурор, ки хусусияти маъмурӣ-сиёсӣ дошт; назорати фаъолияти тафтишотӣ; фаъолияти судӣ-ҳуқуқӣ [23].

Таъсис ёфтани мақомоти прокуратура дар Фаронса тасодуфӣ нест. Аксарияти муҳаққиқони рус ба он назаранд, ки маҳз таъсис ва низоми прокуратураи Фаронса заминаи асосиро барои ташаққули прокуратураи Россия гузошта аст [6, с. 136-158; 5, с. 43]. Дар навбати худ, намунаи прокуратураи шӯҳӣ барои ташаққул додани низоми мақомоти прокуратураи шӯравӣ, инчунин таъсис ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон таъсири амиқи худро гузошт. Дар адабиёти ватанӣ пешбинӣ мегардад, ки ташаққул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо ИҶШС алоқамандии зич дорад, зеро мо як муддати муайяни таърихӣ дар ҳайати он қарор доштем. З.Ҳ. Искандаров бар он назар аст, ки «Прокуратураи шӯравии Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии прокуратураи шӯравӣ таъсис ёфта, гоյҳои асосии прокуратураи шӯҳии руссиягиро ба худ қабул намуда буд» [9, с. 65]. Доир ба масъалаи мазкур С. Кенчаев ва Қ. Мирзоева низ ибрази назар намудаанд [14, с. 22].

Муҳаққиқони ватанӣ таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон қайд менамоянд, ки давлатҳои дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ мавҷудбуда, мақомоти махсусгардонидашударо барои назорати иҷроӣ фармонҳои сарвари давлат таъсис надодаанд. Ҳамон тавре, ки З.Ҳ. Искандаров қайд менамояд: «Сарвазир (ҳочибӣ бузург) ва девонҳои алоҳидае ҷой доштанд, ки иҷроиши фармонҳои амиро дар самтҳои ҷудоғона назорат менамуданд. Масалан, девони мустафӣ (андоз), мухтасиб (тиҷорат) ва мушриф (полиси махфӣ) мавҷуд буданд, ки функцияҳои имрӯзаи прокуратураро дар алоҳидагӣ ба хотир меоранд, аммо дар ягон ҳолат фаъолияти имрӯзаи мақомоти прокуратураро бозгӯӣ наменамоянд» [8].

Ҳамин тариқ, ба таври пурра ташаққул ёфтани мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон аз асри ХХ оғоз меёбад. Яъне аз лаҳзаи таъсиси ҶШБ ва ҶМШС-и Туркистон, сониян бо ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати Ёзбекистон ва ниҳоятан бо таъсис ёфтани ҶШС-и Тоҷикистон. Бо ин назардошт, муҳаққиқи ватанӣ З.Ҳ. Искандаров ташаққули мақомоти прокуратураро дар Тоҷикистон ба панҷ марҳила ҷудо менамояд:

- марҳилаи якум солҳои 1924-1929;
- марҳилаи дуюм солҳои 1929-1936;

- марҳилаи сеюм аз соли 1936 то нимаи аввали соли 1950;
- марҳилаи чорум аз соли 1955 то касб намудани соҳибистиклолӣ;
- марҳилаи панҷум аз соли 1991 то замони муосир.

Аз марҳилаҳои чудонамудаи З.Ҳ. Искандаров маълум мегардад, ки муҳаққиқ давраи ташаққули мақомоти прокуратура дар ҶМШС-и Туркистон ва ҶХШБ зикр наменамояд. Чунин тақсимбандӣ намудани муаллиф бо раванди ташаққули мақомоти прокуратура ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба мақомоти прокуратура алоқамандӣ дорад.

А.А. Қаҳоров бар он назар аст, ки ташаққули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла мақомоти прокуратура аз ҶМШС-и Туркистон ва ҶХШБ оғоз меёбад [13]. Инчунин, мавсуф қайд менамояд, ки ташаққули мақомоти ҳифзи ҳуқуқро бояд дар заминаи ду мавқеъ баррасӣ намуд: якум, ташаққули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони шимолӣ, ки мутааллиқ ба империяи Россия буда, бо дастгирии он мақомоти таъминкунандаи тартиботи ҳуқуқӣ ба мисли дигар давлатҳои буржуазӣ таъсис ёфтааст. Дуюм, ташаққули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони ҷанубӣ, (ҶХШБ), ки афзалият ба мақомоти феодалӣ (табақагӣ)-и тартиботи ҳуқуқӣ дода мешуд [13].

Ҳангоми ба давраҳо чудо намудан мо ба мавқеи ҳуқуқии кишварамон, ки дар марҳилаҳои зикргардида доро буд, аҳамият хоҳем дод. Бо ин назардошт, чунин марҳилаҳои ташаққул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

– марҳилаи якум – ташаққули мақомоти прокуратура дар ҶМШС-и Туркистон ва ҶХШБ солҳои 1918-1924;

– марҳилаи дуюм – ташаққули мақомоти прокуратура дар ҶМШС Тоҷикистон солҳои 1924-1929;

– марҳилаи сеюм – ташаққул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар ҶШС-и Тоҷикистон солҳои 1929-1991;

– марҳилаи чорум – ташаққули мақомоти прокуратура дар Тоҷикистони соҳибистиклол аз соли 1991 то имрӯз.

Акнун ба таври муфассал ҳар яке аз марҳилаҳои зикргардидаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Марҳилаи якуми ташаққули мақомоти прокуратура бо ҷараёнҳои алоқамандӣ дорад, ки дар ибтидои асри ХХ дар ҳудуди Осиеи Миёна ба вучуд омада буданд. Ҷараёнҳои инқилобие, ки империяи Россияро фаро гирифта буд, наметавонист таъсири худро ба ин минтақа нагузорад. Дар натиҷаи тағйиротҳои сиёсии бавучудомада, ки ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ ба ҳайати ду ҷумҳурии ҶМШС Туркистон шомил буд, ба иваз намудани Генерал-губернатори Туркистон ва ҶХШБ, ки дар қаламрави қаблии аморати Бухоро ҷойгир буданд, оварда расонид. Ин ду ҷумҳурӣ вазъи сиёсӣ-ҳуқуқии худро доштанд, ки аз ҳамдигар пурра фарқ менамуд. Аз сабаби он, ки ҶМШС-и Туркистон ба таври воқеӣ идомадихандаи генерал-губернатори Туркистон маҳсуб меёфт, дар он институтҳои давлатӣ-сиёсӣ, аз ҷумла прокуратура дар мадди аввал мавриди муҳофизат қарор гирифтанд.

А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «прокуратураи Туркистон қисми таркибии прокуратураи Россияи подшоҳӣ маҳсуб меёфт, ҳамон тавре, ки Туркистон ба ҳайати он шомил буд ва ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистони имрӯза дар ҳайати Туркистон қарор доштанд» [13]. 24-уми ноябри соли 1917 таҳти №1 Декрет (Қарор) оид ба судҳо қабул гардид, ки дар асоси он фаъолияти мақомоти прокуратураи шоҳӣ лағв карда шуд ва он таъсири худро ба прокуратураи Туркистон низ гузошт. Дар декрет (қарор)-и мазкур бештари маврид чунин қайд гардида буд: «То замони бекор кардани муассисаҳои мавҷудаи тафтишоти судӣ, назорати прокурорӣ, муассисаҳои ҷимоякунанда ва адвокатураи хусусӣ баробаранд» [25].

Аммо ба назар мерасад, ки чараёни мазкур дар Туркистон махсусияти ба худ хосро доро буд, ки он дар фаъолият намудани мақомоти прокуратура ба таври воқеӣ то соли 1919 ва дар баъзе ноҳияҳо то соли 1920, ифода меёбад [13; 18]. Махсусияти таназзули дастгоҳи ҷазодиҳии Россияи подшоҳӣ дар Туркистон аз он иборат аст, ки прокуратураи Россияи подшоҳӣ бештар маврид бо сабаби ҷой доштани омилҳои гуногун пас аз инқилобҳо фаъолият менамуд. 16-уми ноябри соли 1918 КИМ-и Туркистон Декрет (қарор) дар бораи тағйири системаи судии маҳаллиро ба тасвиб расонд. Он ба прокурорҳои палатаи судӣ ва прокурорҳои тебей он пешниҳод менамуд, ки фаъолияти худро қатъ нанамоянд ва ҳарчи зудтар ба фаъолият оғоз намуда, то санаи 1-уми январӣ соли 1919 тамоми масъалаҳои мавҷудбударо баррасӣ ва ҳаллу фасл намоянд [13].

Ч.С. Камбаров қайд менамояд, ки лағв намудани мақомоти прокуратура пас аз инқилоб бо он пайвастагӣ дорад, ки мардум мафҳуми «прокуратура» ва «прокурор»-ро бо зӯрварӣ алоқаманд медонистанд [12]. Ақидаи мазкурро гурӯҳи дигари олимон низ ҷонибдорӣ менамоянд. А.Ф. Клейман бар ин назар аст, ки «хотирот дар бораи прокуратураи шоҳӣ ҳамчун мақоми золими фурӯнишонандаи коргару деҳқон, ҳамчун мақоми тарсонанда ва ҷазодиҳандаи ҳаракати инқилобӣ, ҳамчун мақоми ҳифзкунандаи манфиатҳои сармоягузoron ва заминдорон то андозае пурзӯр буд, ки ҳатто андешаи таъсис ёфтани прокуратураи навро надошт». Минбаъд қайд менамояд, ки «дар қонунгузории шӯравии замони мазкур истилоҳи «прокуратура» истифода мешуд, ки аксарияти мардуми тоинқилобии Россия онро ҳамчун синоними беқонунӣ, беҳуқуқӣ, полиси бадкирдор ва ҷаҳолатпараст маънидод менамуданд» [15]. Андешаи ибрознамудаи олимон моҳияти худро аз изҳороти М.И. Калинин мегирад, ки мавсуф соли 1922 дар иҷлосияи 3-юми КИМ-и умумироссиягӣ даъвати 9-ум чунин қайд намуда буд: «Аксарият аз истилоҳи худӣ «прокурор» нороҳатанд. Ба андешаи ман ҳеҷ чиз баде дар ном вучуд надорад. Дар мо калимаи «прокурор» бо он алоқамандии ногусастанӣ дорад, ки прокуратура дар мадди аввал ба ҳокимияти шоҳӣ хизмат менамуд ва он мустақилият надошт» [3].

Чунин ибрази назар намудани М.И. Калинин ақсуламале буд, бар муқобили гурӯҳе аз аъзоёни КИМ-и умумироссиягӣ, ки соли 1922 дар рӯзномаи ҷаласа масъалаи таъсис додани мақомоти махсусро ба миён

гузоштанд, ки функцияи прокуратураро иҷро намояд. Онҳо пешниҳод намуданд, ки истилоҳи «прокуратура» бо истилоҳи «таквоятдиҳандаи қонун» («таквоятдиҳандаи қонуният») иваз карда шавад, гӯё моҳияти масъала дар номи он бошад, на дар таъмини фаъолияти он [13].

Андешаи А.Ф. Клейманро дар давраҳои гуногун В.С. Тадевосян [27] ва Д.С.Карев [21] низ ибраз намудаанд.

Ба ақидаи мазкур муҳақиқи ватанӣ А.А. Қаҳоров розӣ нест. Ӯ зикр менамояд, ки «чунин нафрат нисбати институти прокуратураи шоҳӣ аз ҷониби коргару деҳқон наметавонад сабаби асосии даст кашидан аз ташкили прокуратураи шӯравӣ гардад. Дар баробари прокурори шоҳӣ, коргару деҳқон нисбати суди шоҳӣ ва муфаттиши шоҳӣ низ нафрат доштанд. Бо вуҷуди ин, чунин нафрат натавонист барои таъсис додани суди нави шӯравӣ ва институти таҳқиқотӣ дар низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъсир расонад» [13]. Андешаи худро идома дода, қайд менамояд, ки «сабаби асосии муддати панҷ сол нигоҳ доштани таъсиси назорати прокурорӣ дар он аст, ки муҳимияти институти мазкур ба инобат гирифта нашуд, зеро то инқилоби Октябри соли 1917 иштироқи прокурор барои баррасӣ намудани парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд маҳдуд гардида буд. Дар мадди аввал, ба назар мерасад, ки ҳокимияти шӯравӣ қодир буд то масъалаи мазкурро «дар айни замон» ҳаллу фасл намояд. Бо назардошти ба инобат гирифтани ҳамаи омилҳои зикргардида, прокуратура ҳамчун мақомоти махсуси назоратӣ барои қонуният дар рӯзҳои аввали мавҷудияти ҳокимияти Шӯравӣ таъсис дода нашуд» [13].

Ба андешаи К.А. Мирзоев «...сабаби нисбатан муҳимми ба муддати панҷ сол боз доштани ташкили назорати прокурорӣ ин инқилобҳои ифротӣ, ба инобат нагирифтани муҳимияти институти мазкур ва маҳдуд намудани салоҳияти прокурор ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд то инқилоби Октябри соли 1917 ба ҳисоб меравад...» [19].

Доир ба масъалаи мазкур В.Д. Ломовский васеътар ибрази назар намуда, қайд менамояд, ки «сабаби мавҷуд набудани прокуратура дар давраи зикргардида бо омилҳои объективӣ ва субъективӣ алоқамандӣ дорад. Шароити иқтисодӣ, сиёсати ҳарбии комуннизм, мутамарказ намудани фаъолияти сиёсӣ, хоҷагидорӣ ва фарҳангӣ, маҳдуд намудани додугирифтӣ аҳоли, мутамарказияти тақсимкунӣ аз ҷумлаи муҳимтарини онҳо маҳсуб меёбанд. Дар чунин шароит, ки қариб тамоми масъалаҳои қонунгузорӣ ва идоракунӣ дар дасти ҳокимияти марказӣ қарор дошт, таъсис додани прокуратура бармаҳал буда, ба таври пурра таъмин намудани қонуниятҳои иҷтимоӣ ғайри имкон аст» [17].

Дар асоси гуфтаҳои боло мо чунин мешуморем, ки даст кашидан аз мақомоти прокуратура дар соли якуми баъди инқилоби Октябр воқеан, аз омилҳои объективӣ ва субъективӣ иборат буд. Омилҳои объективӣ аз он иборат аст, ки ҳокимияти нав мақомоти прокуратураро ҳамчун иттиҳоди боқимондаи замони гузашта баҳогуздорӣ намуда, бар замми ин нахост чизе бо гузашта алоқамандӣ дошта бошад. Ба сифати омилҳои объективӣ

метавон ҳолати иқтисодии кишвар, идома доштани ҷанги шаҳрвандӣ, мубориза барои ҳокимият ва ғайраро дохил намуд.

Бо сипарӣ гаштани муҳлати муайян зарурияти таъсис додани мақомоти махсуси назоратӣ чиҳати самаранок амал намудани фаъолияти ин сохтор аз нав ба вучуд омад. Аз замони барҳам додан то лаҳзаи аз нав таъсис додани ин сохтор функсияҳои он дар байни мақомоти гуногун тақсим гардида буд. Чунончи, функсияи назорат ва контрол аз болои фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва мақомоти идоракунии давлатӣ ба зимаи Кумитаи иҷроияи марказӣ, Шӯрои комиссарони халқӣ ва комиссариати халқӣ вогузор гардида буд. Мавқеи асосиро дар низоми мақомоти давлатӣ чиҳати иҷроиши функсияи контролӣ-назоратӣ инспексияи коргару деҳқон доро буд (ИКД) [12].

Функсияи назорати прокурориро дар мувофиқи судии ҷиноятӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Он аз ҷониби «гурӯҳи айбдоркунандагон», ки дар назди ҳар як трибунал ва Коллегияи марказии айбдоркунандагони давлатии назди Трибунали инқилобии КИМ-и умумироссиягӣ таъсис ёфта буд, амалӣ карда мешуд. Мувофиқи Декрет (Қарор) оид ба суд аз 7-уми март соли 1918 таҳти №2 дар назди трибунали инқилобӣ гурӯҳи шахсоне ташкил ёфтанд, ки ҳуқуқи Ҳимоя намуданро дар шакли айбдоркунандаи ҷамъиятӣ ва Ҳимоятгари ҷамъиятӣ доро буданд. Ба нафароне, ки дар музокираи судӣ иштирок доштанд, имконият дода мешуд то як нафар ба сифати айбдоркунандаи ҷамъиятӣ ва як нафар ба ҳайси Ҳимоятгар иштирок намоянд [12].

Дар ибтидои солҳои 20-ум масъалаи таъсис додани мақомоти прокуратура махсусияти бештарро касб намуд. Дар натиҷа таърихи 26-уми май соли 1922 дар сессияи сеюми КИМ-и умумироссиягӣ Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ қабул карда шуд. Санаи 28-уми май он аз ҷониби Раиси КИМ-и умумироссиягӣ ба имзо расида, аз 1-уми августи соли 1922 ҳукми амалро пайдо намуд [12].

Низомномаи мазкур чунин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратураро муқаррар намуд: назорати риояи қонуният аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассасаҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, шахсони воқеӣ; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ дар самти ошкор намудани ҷиноятҳо, инчунин назорат аз болои фаъолияти мақомоти идоракунии сиёсати давлатӣ; ба сифати айбдоркунанда иштирок намудан дар суд; назорат чиҳати дуруст нигоҳ доштани маҳбусон. Инчунин, дар асоси Низомномаи мазкур прокуратура аз ҷониби Комиссари халқии адлия, ки ба сифати Прокурори ҷумҳурӣ шинохта мешуд, роҳбарӣ мекард. Прокурори ҷумҳурӣ вазифаҳои худро бевосита ва ё тавассути прокурорҳои тобеи худ амалӣ менамуд, ки он дар заминаи принсипи ягонагӣ ва мутамарказияти мақомоти прокуратура амалӣ мегашт. Бо дарназардошти он, ки ҶМШС-и Туркистон қисми таркибии ҶШСФР маҳсуб меёфт, Низомномаи мазкур дар ҳудуди он низ татбиқ мегашт. Тавре И.С. Муҳаммадиев қайд менамояд «Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ҶШСФР, ки асосҳои ташкил ва вазифаҳои

мақомоти прокуратураро муқаррар менамуд, заминаи воқеии бавучудоии прокуратураи давлатиро дар ҚМШС-и Туркистон ва ҚХШБ гузоштааст» [20, с. 160].

Дар баробари ин муҳаққиқони ватанӣ бар он назаранд, ки бавучудоии прокуратура ва назорати прокурорӣ дар ҚМШС-и Туркистон аз махсусиятҳои ба худ хос бархурдор мебошад. Чунин махсусият дар он ифода меёбад, ки декрет (қарор) дар бораи прокуратураи давлатӣ то таҳияи ҳуҷҷати мазкур дар сатҳи федералӣ, ба вучуд омадааст. Яъне, дар ибтидои соли 1922, аниқтараш 29-уми марти соли 1922 лоиҳаи он дар иҷлосияи Шӯрои комитети халқии ҚМШС-и Туркистон баррасӣ гардида, дар натиҷа тағйиротҳои лозима ба он ворид карда шуд ва барои тасдиқ ба КИМ-и ҚМШС-и Туркистон ирсол гардид. Дар асоси қарори Шӯрои КИМ-и Ҷумҳурии Туркистон аз 9-уми майи соли 1922 институти давлатии прокуратура дар ҳайати Прокурори ҷумҳурӣ – Комиссари халқии адлияи Ҷумҳурии Туркистон таъсис дода шуд. Дар назди Комиссари халқии адлия шӯъбаи давлатии прокуратура таъсис дода шуд. Дар вилоятҳо бошад, дар назди Шӯрои суди халқӣ вазифаи прокурори давлатии вилоятӣ ва ёрдамчии ӯ ташкил карда шуд.

Ба андешаи профессор М.Ю. Рогинский қабул намудани чунин санади муҳимми муқарраркунанда дар ҚМШС-и Туркистон, ки ба ҳайати ҚШСФР дохил буд, бидуни интизории баррасии масъалаи мазкур дар сессияи КИМ-и умумироссиягӣ, аз вазъи иҷтимоию сиёсӣ, пуштибонии иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа, муборизаи тезутунди синфӣ, мавҷуд будани коргарон дар дастгоҳи давлатӣ, ки ғангоми режими мустамликадорӣ фаъолият намудаанд ва як навъ фаҳмиши мустақили ба худ хос доштани роҳбари Туркистон дарак медиҳад [24, с. 46].

Байни Низомнома оид ба назорати прокуратури аз ҷониби федератсия қабулгардида ва декрети (қарори) қабулнамудаи КИМ-и ҚМШС-и Туркистон як чанд муҳолифатҳо ба назар мерасиданд. Аксар маврид прокурор ҳуқуқ дошт, ки амали қарор ва фармони мақомоти ҳокимияти маҳаллиро боз дорад; прокурори вилоят дар назди Шӯрои суди халқӣ таъсис ёфта буд, ки ваколатҳои ӯро ғангоми ба амал баровардани тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ маҳдуд менамуд. Ҳамзамон, тафовут ғангоми таъин ва озод намудани прокурорҳои вилоятҳо ва ёрдамчиёни онҳо ба мушоҳида мерасид. Новобаста аз ихтилофҳои ҷойдошта бо қонунгузории умумифедеративӣ қарори қабулшуда аз 9-уми май то нашр гардидани қарори Шӯрои КИМ-и Ҷумҳурии Туркистон аз 29-уми октябри соли 1922 амал намуд. Низомномаи нав оид ба прокуратураи ҚМШС-и Туркистон дар заминаи Низомнома дар бораи назорати прокуратури ҚШСФР қабул гардидааст [20, с. 106].

Сабабҳои таъсис додани мақомоти прокуратура дар ҚМШС-и Туркистон муҳаққиқи ватанӣ И.С. Муҳаммадиев баррасӣ намуда, як қатор далелҳоро матраҳ менамояд. Мувсуф дар далели аввали худ иброз менамояд, ки «дар ҚМШС-и Туркистон то соли 1919 низоми судӣ-прокуратури тоинқилобии империяи Россия коркард гардидааст» [20, с.

106]. Ба сифати далели дуюм «сатҳи нокифояи кори мақомоти ҳифзи ҳуқук» [20, с. 106] -ро номбар менамояд. Ҳамчун далели сеюм «аз сар гузаронидани анъанаҳои феодалӣ, хатари ҷиноятҳои дар гузашта содиршуда, махсусан нисбати занон, пешгирии ҷиноятҳо ва ҷиноятҳо нисбати ислоҳоти замин ва об, ислоҳоти андоз дар соҳаи иқтисод ва идоракунии, инчунин паст будани сатҳи донишҳои ҳуқуқии шахсони мансабдор ва нафарони алоҳида» [20, с. 106] маънидод менамояд. Минбаъд қайд менамояд, ки «дар ҷунин шароит, барои татбиқи муваффақонаи тағйироти иҷтимоӣ зарурияти устувор намудани ҳокимият ба вучуд омада буд, то фаъолияти ҳамаи шахсони мансабдор ва нафарони алоҳида дар асоси қонун ва қарору фармонҳои ҳокимияти шӯравӣ амалӣ карда шавад. Аммо барои ба ин ҳадаф ноил гардидан, зарурияти таъсис додани мақомоти нави прокуратура ба вучуд омада буд» [20, с. 106].

Бо назардошти гуфтаҳои фавқуззикр метавон иброз намуд, ки дар ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистон, ки тобеи ҶМШС-и Туркистон буд, мақомоти прокуратура соли 1922 дар заминаи қонунгузориҳои ҶШСФР таъсис дода шудааст. Ташкили прокуратураи Тоҷикистон бо равандҳои инқилобӣ алоқамандии ногусастанӣ дорад ва омили мушаххаси низоми прокуратураи пеш аз инқилобӣ ва пеш аз ислоҳотии Россия маҳсуб ёфта, дорои хусусиятҳои ба худ хос аст. Он бо низоми судӣ-прокурорӣ то инқилобӣ алоқамандӣ дошта, дорои махсусияти миллӣ буд. Аз ҳокимияти марказӣ дур буд, барои алоқа бо онҳо душворӣ мекашид ва табиати мустақили шӯравиро касб намуд.

Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро таърихи 8-уми октябри соли 1920 дар ҳудуди аморати Бухоро ташкил карда шуд. Ташаккули таъсиси мақомоти прокуратура дар ҶХШБ бо марҳилаи таъсиси мақомоти прокуратура дар ҶМШС-и Туркистон монандӣ дошта, дар баъзе маврид бо махсусиятҳои ба худ хос фарқ менамояд. Фарқияти асосӣ дар он аст, ки то ин муддат дар ҶХШБ мақомоти прокуратура арзи ҳастӣ надошт.

Пас аз ташкил ёфтани ҶХШБ масъалаи асосиро ташаккул додани мақомоти ҳокимияти давлатӣ ишғол менамуд. Аз сабаби муташанниҷ будани вазъияти сиёсӣ иқтисодӣ ва мубориза бурдан бо босмачиҳо қарор дар бораи таъсис додани мақомоти махсус бо доштани салоҳиятҳои васеъ қабул карда шуд. Дар асоси қарори махсуси КИМ-и умумибухороӣ (КИМ-и ҶХШБ) аз 22-юми январи соли 1922 Комиссияи махсуси диктаторӣ (КМД) дар ҳайати раис, муовини раис, котиби масъул ва чор аъзои комиссия барои идоракунии дар Бухорои шимолӣ таъсис дода шуд.

КИМ-и умумибухороӣ Дастурамали (Инструксия) комиссияи диктаториро қабул намуда, дар назди он ба сифати вазифаи асосӣ барқарор намудани тартиботи инқилобӣ, сафарбар намудани тамоми қувва ҷиҳати шикаст додани босмачигӣ ва барқарор намудани ҳокимияти шӯравӣ дар ноҳияҳои шимолӣ Бухоро роғузур намуд [13]. Дар асоси Низомнома «Дар бораи ба тартиб даровардани идоракунии Бухорои шимолӣ», ки 4-уми июни соли 1922 дар сессияи IV-уми КИМ-и умумибухороӣ тасдиқ гардидааст, Комиссияи махсуси диктаторӣ чун

мақомоти махсус аз номи КИМ-и умумибухорой баромад менамуд ва дорои чунин ҳуқуқҳо буд: қабули қарорҳо, фармонҳо, бекор кардан, боз доштан ва ворид намудани тағйиротҳо ба қонунҳои амалкунанда, ки бо тартиби умумии қонунгузорӣ қабул гардидаанд; қабули фармонҳои махсус вобаста ба тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ; гирифтани дилхоҳ намудани парвандае, ки ба муҳокимаи умумисудӣ ворид гардидааст ва додани он барои баррасии судӣ дар Трибунали ҳарбии КМД бо баровардани ҷазои вазнинтарин дар ҳолати истисноӣ – паронидан; озод намудани дилхоҳ шахси мансабдор новобаста аз тарзи интиҳоб ва ба ҷойи онҳо таъин намудани нафарони нав, инчунин бекор кардани тамоми муассисаҳое, ки дар ҳудуди Бухорои шимолӣ фаъолият менамоянд; ҳабс ва бадарға намудани дилхоҳ шахс барои азнавтасимкунии Бухорои шимолӣ новобаста аз вазифаи ишғолнамудааш [31].

Академик Ф.Т. Тохиров фаъолияти КМД-ро баррасӣ намуда, зикр менамояд, ки «додани ваколатҳои васеъ ба КМД ўро ҳамчун мақомоти дорои мавқеи номаҳдуди истифодаи қувваи ҳарбӣ, ҳокимияти шахрвандӣ ва суди олий нишон медиҳад» [28; 29]. Минбаъд қайд менамояд, ки «ҳамаи ин барои нишон додани ҳолати ҳуқуқии Бухорои шимолӣ дар ҳаёти ҶХШБ ва натиҷаи таҳлили КМД, ки моҳи майи соли 1924 бекор карда шуд, хеле муҳим мебошад. Дар робита ба муайяннамоии муқаррароти батартибдорории гузариши мақомоти ҳокимияти давлатӣ – иҷлосияи Шўро ва Шўрои КИМ-и умумибухорой як қатор санадҳоеро ба тасвиб расониданд, ки натиҷаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии онҳо дар шароити инқилоби ҷангӣ бо мақсади анҷом додани амалҳои ақсулинқилобӣ маҳсуб меёбад» [28; 29]. Санадҳои меъёрии намояндаи маҳсуси салоҳиятдор, минбаъд анҷумани Шўро ва Шўрои КИМ-и Бухорои шимолӣ дар шакли фармон, мурочиат, қарор, қарори дастурӣ, амр ва ғ. ба тасвиб мерасиданд, ки дар баробари ивазнамоӣ ва ё маҳдудсозии ягон соҳа, ҳамзамон барои амалӣ намудани меъёрҳои ҳуқуқи тоинқилобӣ дар меъёрҳои ҳуқуқи шўравӣ хизмат менамуданд. Санадҳои мазкур чандин маротиба дар заминаи қонунҳои амалкунандаи ҶХШБ ба тасвиб расида, ҳамчун санади аҳамияти ҳуқуқидошта мавриди истифода қарор мегирифтанд [28; 29]. Вазъияти заифи Бухорои шимолӣ дар давраи баррасишаванда имконияти ба таври васеъ амалӣ намудани меъёрҳои қонунро дар соҳаҳои алоҳида, маҳсусан дар соҳаи адлия, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузори ҶХШБ қабул гардида буданд, наредод [31].

Бо ин назардошт, дар марҳилаи аввали ташаккули ҶХШБ аз таъсиси мақомоти прокуратура даст кашидан ғайри имкон буд. Функсияи назоратӣ ба мисли ҶМШС-и Туркистон дар байни мақомоти мухталиф тақсим гардида буд. А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «Дар марҳилаи баррасишаванда, Шўроҳо ва кумитаҳои иҷроия риояи мутлақи қонунҳоро аз ҷониби муассисаҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандон назорат намуда, бад-ин васила волоияти қонунро таъмин менамуданд. Барои таъмин намудани қонуният дар самтҳои асосии зерин фаъолият менамуданд: ташкили комиссияҳои махсус, трибуналҳои револүсионӣ, милитсия,

судҳои халқӣ, комиссияи тафтишотӣ, ҳайати айбдоркунанда ва ҳимоякунанда, дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; нашр намудани санадҳои ҳуқуқӣ, Низомномаҳо ва қоидаҳо барои муайян намудани мавқеи мақомотҳои мазкур ва ба танзим даровардани фаъолияти онҳо; роҳбарӣ ва муайян намудани фаъолияти асосии мақомоти давлатӣ дар мубориза бар зидди амалҳои зиддиинқилобӣ ва ҷиноятӣ; контрол ва назорат аз болои риояи қонуният ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; таъмини ҳамоҳангсозии мақомоти мазкур дар ҳимояи тартиботи инқилобӣ» [13].

23-юми ноябри соли 1923 барои мустаҳкам намудани қонуниятҳои инқилобӣ, назорати риояи ҳамаатарафай қонунҳо аз ҷониби шаҳрвандон, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ, инчунин бо мақсади таҳкими алоқаи дастгоҳи идоракунанда бо омма, прокуратураи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро таъсис дода шуд. Вазифаи дар назди ин мақомот гузошташуда бениҳоят мушкил буд, зеро онҳо аз таҷрибаи фаъолияти назоратӣ бархурдор набуд, зарурияти омӯзондани тарзҳои анҷом додани назорат аз ҷониби кормандони прокуратура ва унсурҳои махсуси он ба вуҷуд омад [13].

Миёнаи солҳои 20-ум, ки марҳилаи бениҳоят ҳассос барои Бухорои шимолӣ ба ҳисоб мерафт, аз мақомоти прокуратура талаб менамуд, ки барои амалӣ намудани функцияи назоратӣ дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон фаъолияти худро тақвият ва ҷоннок намояд. Яке аз махсусияти фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро маҳз аз ҳамин иборат аст.

Дар асоси Низомнома «Дар бораи сохти судии ҚХШБ» аз 5-уми январи соли 1924, ки бо қарори КИМ-и умумибухороӣ қабул гардидааст, ба зимаи прокуратураи давлатӣ чунин масъулият вогузор гардида буд: ба амал баровардани назорат аз номи давлат бо мақсади татбиқ намудани қонуният аз ҷониби мақомоти амалкунандаи ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инчунин нафарони алоҳида бо роҳи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ нисбати шахси гумонбар ва қарорҳои эътирозӣ нисбати вайронкунандагони қонун; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ дар самти ошкорнамоии ҷиноятҳо, инчунин аз болои фаъолияти мақомоти баамалбарорандаи сиёсати давлатӣ; дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар суд; назорат намудан чихати дуруст нигоҳ доштани маҳкумшудагон [13].

Ба сифати роҳбари мақомоти прокуратура Прокурори давлатии ҚХШБ (вай ба сифати муовини аввали адлияи халқӣ шинохта мешуд) баромад менамуд, ки аз ҷониби КИМ-и Бухоро таъин мегардид. Прокурори ҷумҳурӣ дар назди КИМ-и ҚХШБ ва Президиуми он ҷавобгар ва масъул буд. Прокурори ҷумҳурӣ ёрдамчӣ ва прокурори худро дар назди Суди Олӣ дошт. Ҳамаи прокурорҳои дигар тобеи Прокурори ҷумҳурӣ буданд ва ёрдамчиёни онҳо ба суд, инчунин прокурор дар назди Суди Олии ҷумҳурӣ итоат менамуданд.

Дар асоси Низомномаи мазкур назорати олии судиро нисбат ба қонунӣ будани санадҳои мақомоти судии ҷумҳурӣ аз ҷониби адлияи назоратии халқӣ ба амал бароварда мешуд. Прокурори ҷумҳурӣ ҳуқуқ дошт ҳамагуна ҳукм, қарор, хулоса ва ё фармони судро то баррасӣ гаштани он аз ҷониби суди зинаи болоӣ боз дорад. Дар робита ба ҳукм ва қарори Суди Олии ҷумҳурӣ адлияи назоратӣ ва ё Прокурори ҷумҳурӣ ҳуқуқ доштанд барои баррасӣ ба КИМ-и умумибухорӣ ирсол намоянд. Ғайр аз ин, Прокурори ҷумҳурӣ ҳуқуқ дошт аз болои фармон ва қарорҳои ғайриқонунии адлияи назоратӣ ба Шӯрои адлияи назоратӣ ва Президиуми КИМ-и умумибухорӣ эътироз намояд. Прокурори ҷумҳурӣ тавассути прокурорҳои маҳаллӣ, ёрдамчии худ, прокурор дар назди Суди Олӣ ва прокурорҳои поёни қонунӣ будани фаъолияти судҳоро назорат намуда, хулоса, фармон, қарор ва ҳукми баровардани онҳоро, ки бар хилофи қонунҳои амалкунанда ва ташкили ҳуқуқҳои инқилобианд, боз медорад [13].

Прокурорҳои тобеъ ва ёрдамчиёни онҳо ҳамон функцияро анҷом медоданд, ки прокурори ҶХШБ анҷом медод. Прокурорҳои тобеъ имконияти иштирок дар чаласаҳои Шӯрои маҳаллӣ ва комитети иҷроияи онҳоро дошта, ҳуқуқи овоздиҳӣ доштанд. Онҳо метавонистанд бо гувоҳинома ба назди прокурори ҶХШБ ворид шуда, дар бораи баровардани эътироз дар Шӯрои назоратии халқӣ ва КИМ-и умумибухорӣ, инчунин дар мувофиқа бо Шӯрои маҳаллӣ оид ба қатъ намудани қарор ва фармонҳои бар хилофи қонунҳои амалкунанда қабулшудаи Шӯроҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ, ҷамоатӣ ва кумитаҳои иҷроияи онҳо дархост намоянд.

Ғайр аз ин, бар зимаи прокурорҳои тобеъ чунин функцияҳо воғузур гардида буд: мубориза бо ҷинояткорӣ; чораандешӣ намудан ҷиҳати ошкор намудани ҷиноятҳо; оғоз намудани таҳқиқи ҷиноятҳо; идоракунии фаъолияти мақомоти тафтишотӣ, ки тобеи онҳо қарор доранд; дастгирӣ намудани айбдоркунии давлатӣ дар суд ва татбиқи назорати судӣ бо овардани эътироз нисбат ба ҳукм, қарор, таъинот ва ҳалномаи ғайриқонунӣ баровардашудаи судҳои халқӣ ва ноҳиявӣ дар назди судҳои зинаи болоӣ.

Бо мақсади ниғаҳдории муқовимат бо қувваҳои иртиҷоӣ моҳи октябри соли 1924 суди ноҳиявии Бухорои шимолӣ ва прокуратураи ноҳиявии Бухорои шимолӣ таъсис дода шуд [10, с. 138-140]. Моҳи октябри соли 1924 прокурори давлатии ноҳиявии Бухорои шимолӣ Аҳмадҷон Юлдошев таъин гардида, то моҳи феввали соли 1925 дар ин вазифа адои хизмат менамояд. Салоҳияти суди ноҳиявии Бухорои шимолӣ ва прокурори дар назди он таъсисёфта ба тамоми вилоятҳо паҳн мегардид [13].

Бо назардошти ба инобат гирифтани андешаҳои олимони ватанӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки прокуратураи ҶХШБ бо прокуратураи қаблии империяи Россия, ки танҳо айбдоркуниро дар суд дастгирӣ менамуд, кам монандӣ дорад. Прокуратураи Бухорои шимолӣ на танҳо аз рӯи фарогирии ваколатҳояш дар мувофиқаи судӣ, балки аз рӯи ба амал

баровардани фаъолияташ дар дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аз прокуратураи империяи Россия фарқ менамояд, ки ташкили ҷунин нави прокуратура дар амалияи ҷаҳонӣ кам ба назар мерасад [13].

А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «муайян намудани фарқияти функцияҳои комили судӣ (назорати судӣ, додани иҷозат барои истифодаи ҷораҳои маҷбурсозии судӣ ва ғ.) бо салоҳиятҳои прокуратура мушкил мебошад. Ба назар ҷунин мерасад, ки ин ҳолат бо мақсади маҳдуд намудани ваколатҳои суд ва соҳибхитиёрии онҳо то инқилоб, инҷунин пас аз он дар як давраи муайян, на танҳо дар ҳудуди Тоҷикистони муосир, балки дар тамоми қаламрави Россия татбиқ карда мешуд» [13].

Дар ҚХШБ прокурор ба сифати муовини адлияи назоратӣ баромад менамуд ва бо ин нишонааш аз дигар прокуратураҳо фарқ менамояд. Сохтори дар боло зикршудаи системаи судӣ ва назорати прокурорӣ дар ҚХШБ то тақсмоти миллӣ-давлатии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ боқӣ монд. Он нақши назаррасро дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ иҷро намудааст. Ҳамин тариқ, то тақсмоти миллӣ-давлатии соли 1924 дар қаламрави Бухорои шимолӣ мақомоти прокуратура таъсис ёфта буд, ки он фаъолияти худро дар заминаи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба амал мебаровард.

Ҳамон тавре, ки қаблан иброз намуда будем, марҳилаи дуюм бо ташкили ҚМШС Тоҷикистон алоқамандӣ дорад. Ҷараёни мазкур аз ибтидои солҳои бистуми асри XX оғоз гардида, соли 1924 дар натиҷаи тақсмоти миллӣ-давлатӣ хотима меёбад. Ин масъала роҳи ҳалли худро дар иҷлосияи комиссияи осиемиёнагии бюрои КМ ҲКР (б) аз 11-уми майи соли 1924 пайдо намуд, ки дар он тақсмоти миллӣ-давлатии минтақаҳои Осиёи Миёна масъалагузорӣ гардида буд [32, с. 515-521]. Лоиҳа аз ҷониби бюрои осиемиёнагии КМ ҲКР (б) баррасӣ ва қабул карда шуд. Дар назди бюрои осиемиёнагӣ, дар асоси қарори КМ ҲКР (б) «Дар бораи худмуайянқунии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна» аз 12-уми июни соли 1924 Комиссияи марказии ҳудудӣ ва зеркомиссияҳои миллӣ оид ба худмуайянқунии миллӣ ташкил карда шуд, ки масъалаҳои вобаста ба ҷудо намудани ҳудуд ва арзишҳои моддӣ-молиявиро ҳаллу фасл менамуданд. Дар ибтидои моҳи сентябри соли 1924 Комиссия дар маҷмӯъ фаъолияти худро ба анҷом расонид. Бюрои сиёсии КМ ҲКР (б) давоми моҳҳои сентябр-октябри соли 1924 бо мақсади ба расмият даровардани раванди тақсмот онро мавриди баррасӣ қарор дод. Қарори мазкур 14-уми октябр дар ҷаласаи Комитети иҷроияи миллии муштараки (КИММ) ИҶШС қабул карда шуд. Нуқтаи ниҳоиро вобаста ба ин лоиҳа КМ ҲКР (б) дар иҷлосияи худ таърихи 24-уми октябри соли 1924 гузошт. Ниҳоятан, 27-уми октябри соли 1924 дар сессияи II-юми КИММ-и ИҶШС ҷамъомад вобаста ба тақсмоти миллӣ-давлатии Осиёи Миёна гузаронида шуд. Ҳамин тавр, бар ивази ҚМШСТ, ҚХШСХ ва ҚХШСБ ҚШС Ўзбекистон (бо фаро гирифтани ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайаташ); ҚШС Туркманистон; вилояти автономии Кара-Қирғизистон дар ҳайати ҚШСФР (моҳи майи соли 1925 ба вилояти худмухтори Қирғизистон; моҳи феввали соли 1926 ба

сифати ҚХШС Қирғизистон ва аз соли 1936 чун ҚШС Қирғизистон) таъсис дода шуд [32, с. 515-521].

Бо баробари таъсис ёфтани ҚМШС Тоҷикистон дастгоҳи давлатии он, аз ҷумла мақомоти адлия ва прокуратура ташаккул ёфта, фаъолияти қонунгузорию ҷумҳурии худмухтор инкишоф меёбад [4, с. 26]. Ҳамон тавре Ш.М. Ҳусайнов қайд менамояд «барои таъсис додани дастгоҳи давлатӣ, дар марҳилаи аввали ташкили ҚШС-и Тоҷикистон нақши муҳимро натиҷаи фаъолияти қонунгузорию ҚМШС Туркистон ва ҚХШ Бухоро иҷро намудаанд. Дар солҳои аввали мавҷудияти ҷумҳури, санадҳои қонунгузорию амалкунандаи ин ҷумҳуриҳо эътибори худро аз даст надоданд, зеро таъсис додани мақомоти қонунбарори ягона дар чунин ҳолат ғайри имкон буд. Ба ғайр аз ин, дар ҚМШС Тоҷикистон қонунгузорию ҚШС Ўзбекистон паҳн мегардид, зеро ҚМШС Тоҷикистон дар ҳаёти он ҷойгир буд» [30, с. 61-63].

Ҳамон тавре, ки қаблан зикр намудем, бавучудоии мақомоти прокуратура танҳо баъди ҷоруним соли қабули Қарор (Декрет) дар бораи суд таҳти №1 аз 24-уми ноябри соли 1917, ки дар заминаи он мақомоти прокуратураи амирӣ баъди инқилоб барҳам дода шуд, сурат гирифтааст [25, с. 50]. Зарурияти ҳарчи зудтар таъсис додани мақомоти прокуратура дар натиҷаи рӯи кор омадани сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ), ки дар бештар маврид баргардонии моликияти хусусиро роҳандозӣ менамуд, ба вучуд омадааст. А.Б. Калматов қайд менамояд, ки «то ин муддат амалӣ намудани функцияи прокуратура аз ҷониби мақомотҳои гуногуни давлатӣ: инспексияи коргару деҳқон, комиссияи халқии адлия, комиссияи махсуси умумироссиягӣ (КМУ), «шахсони бетаҷриба» ва дигарон, табиатан наметавонистанд фаъолияти назоратиро аз болои иҷроии яхелаи қонунҳо таъмин намоянд» [11, с. 20].

Бо ин назардошт, қарор ҷиҳати таъсис додани мақомоти прокуратура дар ИҚШС қабул карда шуд. 28-уми майи соли 1922 дар сессияи III-юми КИМ-и умумироссиягӣ Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ қабул гардид ва прокуратураи ҷумҳури дар ҳаёти Комиссариати халқии адлия ҷойгир буд. Дар муқаддимаи Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ чунин зикр гардидааст: «Бо мақсади иҷроии амиқи қонунҳо ва муборизаи дуруст бар зидди ҷинояткорӣ дар ҳаёти Комиссариати халқии адлия прокуратураи давлатӣ таъсис дода мешавад» [11, с. 20].

Мақомоти прокуратураи Комиссари халқии адлия сарварӣ менамуд ва ӯ ёрдамчии худро дошт, ки аз ҷониби Президиуми КИМ-и умумироссиягӣ тасдиқ мегардид. Дар дохили Комиссариати халқии адлия шӯъбаи прокуратура таъсис ёфт [5].

Дар асоси низомномаи мазкур ба зимаи прокуратура назорати иҷроии амиқи қонунҳо аз ҷониби муассасаҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, инчунин шахсони воқеӣ, назорат аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ вогузор гардида буд. Ҳамин тариқ, Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ шакли ташкил ва фаъолияти прокуратураи

шӯравиро дар худ мустаҳкам намуда буд, ки то имрӯз аҳамияти худро аз даст наодоааст [22, с. 244-246; 2, с. 39].

Дар сатҳи федералӣ ба масъалаи арзи ҳастӣ намудани назорати прокурорӣ аҳамияти махсус зоҳир менамуданд. Ба таври умум мукамал намудани функсияҳои алоҳидаи прокуратура дар тамоми зинаҳо бар заминаи Асосҳои сохти судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифок, таърихи 29-уми октябри соли 1924 дар сессияи 9-уми КИМ-и ИҶШС даъвати II-юм, муайян ва тасдиқ карда шуд [31]. Дар ин асно, доир ба як санади муҳими баровардаи КИМ-и умумироссиягӣ ва Шӯрои Комиссари халқӣ (ШКХ), ки дар таъмин намудани қонуният ва танҳо дар асоси қонун фаъолият намудани мақомоти давлатӣ, аз ҷумла прокуратура нақши бузургро иҷро менамояд, суҳан рондан аз аҳамият ҳолӣ нест. Суҳан оид ба қарори КИМ-и умумироссиягӣ ва Шӯрои Комиссари халқӣ (ШКХ) «Дар бораи тартиби боздоштани прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раис ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ, Шӯрои судҳои халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттиш» меравад. Дар он қайд гардида буд, ки «ҳеҷ як мақомоти давлатӣ наметавонад прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раис ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ, Шӯрои судҳои халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттишро бе иҷозати пешакӣ, аммо дар ҳолатҳои махсуси истисноӣ бо шартӣ дар як вақт огоҳонидани Прокурори ҷумҳурӣ – оид ба дастгир намудани прокурор, раиси трибунали инқилобӣ ва шӯрои суди халқӣ; прокурори губернатор – оид ба дастгир намудани ёрдамчиҳои прокурор, аъзои трибунали инқилобии президиуми шӯрои суди халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттиш, дастгир намояд» [30, с. 61-63].

Аз сабаби он, ки мақомоти прокуратура дар сатҳи федералӣ ҷойгир буд, зарурияти таъсиси мақомоти ҳаммисл дар давлатҳои аъзои ИҶШС ба миён омад. Ш.М. Ҳусайнов қайд менамояд, ки «яке аз ҳадафҳои асосие, ки дар назди ҷумҳурии навтаъсис гузошта шуда буд, ин ташаккул додани дастгоҳи давлатӣ махсуб меёбад. Бо ин мақсад, қарори Комитети инқилобӣ аз 22-юми ноябри соли 1924 оид ба таъсис додани 11 комиссариатҳои халқӣ, аз ҷумла Комиссариати халқии адлия қабул карда шуд» [30, с. 61-63].

Баъдан, 7-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон маърузаи раиси он А. Дадабоев «Дар бораи системаи дастгоҳи ҶМШС Тоҷикистон» мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар натиҷа қарор «Дар бораи ташкили комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатии ҶМШС Тоҷикистон» қабул карда шуд [14, с. 22]. Он пешбинӣ менамуд, ки «дар мадди аввал зарур аст то комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ ҳамроҳи судҳои халқӣ ва мақомоти прокуратура дар маҳалҳо таъсис дода шавад» [14, с. 22]. 16-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон суратмаҷлиси ҷаласаи бюрои ташкилотии КИ ҲК ҶШС Ўзбекистон аз 10-уми декабри соли 1924 таҳти №6, §1 оид ба пешбарӣ намудани Исмоилзода Алӣ ба вазифаи Комиссари халқии адлияи (КХА) ҶМШС-и Тоҷикистон ва ба вазифаи муовини ӯ таъин намудани Юлдошев Аҳмад мавриди баррасӣ қарор гирифта, мавсуф ба вазифаҳои пешниҳодшуда таъин гардиданд. 22-

юми декабри соли 1924 чаласаи навбатии Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он қарор «Дар бораи бекор кардани қарори Комитети инқилобӣ аз 16-уми декабри соли 1924 тахти №4» қабул гардида, А. Исмоилзода ба сифати муовини раиси КХА-и ҶМШС-и Тоҷикистон ва А. Юлдошев аъзои КХА таъин карда шуданд. Масъалаи таъин намудани раиси КХА-и ҶМШС-и Тоҷикистон то баргузори иҷлосияи Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе боз дошта шуд [14, с. 22].

Комиссариати халқии адлия фаъолияти худро дар Ҷумҳурии худмухтор 22-юми декабри соли 1924 оғоз намуд ва аз 12-уми феввали соли 1925 мақомоти он дар шаш вилоят – Душанбе, Кулоб, Фарм, Қурғонтеппа, Уротеппа ва Панҷакент ба фаъолият шурӯъ намуданд [14, с. 22]. 18-уми феввали соли 1925 раиси КХА-и ҶМШС-и Тоҷикистон Т. Сайфутдинов таъин гардид ва прокурори ҷумҳурӣ шуд. Прокуратураи ҶМШС-и Тоҷикистон дар назди КХА-и ҶМШС-и Тоҷикистон ташкил ёфт, ки он дорои системаи мустақили тақсимооти худ буд [14, с. 22]. Аз лиҳози шакли ташкилӣ прокуратураро муовини КХА роҳбарӣ менамуд. Ба ҳайати прокуратураи давлатӣ як ёрдамчӣ, як инспектор, муфаттиш оид ба парвандаҳои махсус ва шӯъбаи коргузори он шомил буданд [14, с. 23].

14-уми феввали соли 1925 Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон қарор «Дар бораи таъсис додани Комиссариати халқии адлия ва Прокуратураи давлатии ҶМШС-и Тоҷикистон»-ро қабул намуд [14, с. 23]. Дар банди 12-уми Низомномаи мазкур қайд гардида буд, ки «прокурори ҶМШС-и Тоҷикистон таҷрибаи судии тамоми мақомоти судии ҷумҳуриро назорат намуда, метавонад нисбат ба ҳукм ва ҳалномаҳои судҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла Суди Олӣ эътироз намояд, боз дорад ва барои баррасӣ ирсол намояд». Дар банди 13 зикр гардида буд: «КХА ва прокуратураи ҶМШС-и Тоҷикистон ҳуқуқи назорат намудани комиссияҳои вобаста ба замин ва тичорат» [14, с. 23]-ро, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии худмухтор фаъолият менамоянд, доранд. КХА-ро раиси он роҳбарӣ менамуд, ки он дар як вақт прокурори ҷумҳурии худмухтор махсуб меёфт, дар назди ӯ ҳайати КХА, аъзое, ки КИМ-и Ҷумҳурии худмухтор таъин мекард, фаъолият менамуданд (моддаи 14-и Низомнома) [14, с. 23].

Ба прокуратура вазифаҳои зерин вогузор гардида буданд: ба амал баровардани назорат аз номи давлат ҷиҳати таъмини қонуният дар фаъолияти тамоми мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ, шахсони воқеӣ бо роҳи оғоз намудани таъкиботи ҷиноятӣ нисбати нафароне, ки меъёрҳои муайяннамудаи қонунро вайрон намудаанд; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ дар самти ошкор намудани ҷиноятҳо, инчунин назорат аз болои фаъолияти мақомоти идоракунӣ Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон; дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар суд; назорат аз болои дуруст нигоҳ доштани маҳбусон.

Ҳамин тариқ, аллақай дар нахустин санади ҳуқуқӣ доир ба прокуратура ҳар чор самти фаъолияти асосии назорати прокурорӣ муайян

гардида буд, ки минбаъд соҳаҳои назорати прокурорӣ номгузорӣ гардиданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки ташкил ва фаъолияти КХА ҳамчун қисми таркибии дастгоҳи марказии ҶШС Ёзбекистон ва КХА-и ҶМШС Тоҷикистон санади махсуси қонунгузорӣ танзим намуда буд. Дар баробари ин, вобаста ба сиёсати давлат дар соҳаи адлия як қатор тағйиротҳо ба амал омаданд, ки мақомоти мазкур дар заминаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бештар маврид иваз ва бар зиммашон вазифаҳои нав вогузор мегардиданд. Масалан, Низомнома дар бораи Комиссариати халқии адлияи ҶШС Ёзбекистон, ки бо қарори Шӯрои КИМ ва Шӯрои комиссари халқӣ (ШКХ) аз 6-уми майи соли 1925, бо тағйиру иловаҳо аз 22-юми декабри соли 1926, 11-уми ноябри соли 1931 онро аз нав қабул намуданд, чандин маротиба низом ва функсияи мақомоти судӣ-прокурорӣ иваз карда шуд [30, с. 61-63; 14; 4, с. 26]. Набояд фаромӯш намуд, ки дар ташаккули мақомоти прокуратура нақши Конститутсияи ИҶШС, ки соли 1924 қабул шуда, дар заминаи он конститутсияҳои давлатҳои иттиҳод ва худмухтор омода гардидааст, бениҳоят бузург мебошад. Дар Конститутсияи соли 1924 таъсис додани прокуратураи Суди Олии ИҶШС пешбинӣ гардидааст. Дар моддаи 43-и Конститутсия зикр гардидааст, ки Прокурори Суди Олии ИҶШС ва муовини ӯро Президиуми Шӯрои КИМ-и ҶШС таъин менамояд. Конститутсия ба зимаи Прокурори Суди Олии ИҶШС чунин вазифаҳоро гузошта буд: додани хулоса оид ба тамоми масъалае, ки иҷозаи Суди Олии ИҶШС-ро талаб менамоянд; дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар иҷлосияи Суди Олии ИҶШС; ҳангоми норозӣ будан бо ҳалномаи иҷлосияи умумии Суди Олии ИҶШС метавонад нисбати он ба Президиуми КИМ-и ИҶШС эътироз барад.

Доир ба низом ва вазифаҳои прокуратураи Суди Олии ИҶШС ба таври муфассал дар Низомномаи Суди Олии ИҶШС (Қарори КИМ-и ИҶШС аз 23-юми ноябри соли 1923) сухан меравад. Дар он қайд мегардад, ки Прокурори Суди Олии ИҶШС аз ду ёрдамчӣ иборат мебошад: яке назоратро аз болои фаъолияти СМИД ва дигаре аз болои прокуратураи ҳарбӣ ва Коллегияи ҳарбии Суди Олии ИҶШС ба амал мебарорад. Кормандони прокуратураи ҳарбӣ бо фармони Прокурори Суди Олии ИҶШС дар мувофиқа бо прокурорҳои давлатҳои иттиҳод ба вазифа таъин ва озод карда мешуданд [5, с. 43].

Соли 1924 «Асосҳои сохти судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифок» қабул мегардад, ки вазифаҳои прокуратураро васеъ намуд. Дар ин замина назорат аз болои ҳукм, қарор ва ҳалномаи судиро ба амал бароварда, натавонҳо барои ошкор намудани ҷиноят, балки барои ҷустуҷӯи ҷинояткорон назорат менамуд. Иҷроиши ҳукм ва қонунӣ будани онро назорат менамуд, ки Низомнома аз 28-уми майи соли 1922 ба зимаи прокуратура назорати дуруст нигоҳ доштани маҳбусонро вогузор намуда буд. Илова бар ин, прокуратура вазифаи ҷимояи манфиатҳои давлат ва коргаронро оид ба масъалаи шахрвандӣ ба зимма дошт [5, с. 43].

Соли 1928 дар Суди Олӣ ва прокуратураи Суди Олии ИҶШС

тағйирот ба амал омад. Тағйироти асосие, ки дар ин замина пешниҳод ба вучуд омад, ин ба ҷойи прокуратураи Суди Олии ИҶШС таъсис додани Прокуратураи ИҶШС ба ҳисоб меравад.

Дар асоси қарори КИМ-и ҶШС Ӯзбекистон аз 1-уми декабри соли 1928 ба Низомнома дар бораи мурофияи судии ҶШС Ӯзбекистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Бо мақсади муттаҳид намудани роҳбарияти мақомоти баамалбарорандаи тафтишот ва таҳқиқ, пурзӯр намудани назорат аз болои иҷрои қонуният дар ҷумҳури Прокуратура бо роҳбарии Прокурори ҶШС Ӯзбекистон таъсис дода шуд [20, с. 106]. Дар қарор пешбинӣ гардида буд, ки «ҷиҳати назорати иҷроиши қонунҳо, роҳбарии умумӣ ва идоракунии мақомоти тафтишотӣ, назорати бевосита ҷиҳати ба амал баровардани тафтишу таҳқиқ ва дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар суд прокуратураи ҷумҳури арзӣ ҳастӣ менамояд» [13]. Қарори мазкур дар низоми мақомоти тафтишотӣ низ тағйирот ба амал овард. Дастгоҳи тафтишотӣ қаблан дар ҳайати судҳои маҳаллӣ ҷойгир буд ва ба таври пурра ба системаи прокуратураи давлатӣ воғузур карда шуд, ки «тобеияти дутарафа»-ро аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ аз байн бурд.

Ба андешаи А.А. Қаҳоров маҳз ҳуҷҷати мазкур прокуратураро аз тобеияти судӣ ҷудо намуд, зеро функцияи асосии прокурорҳо дар назди суд аз дастгирӣ намудани айбдоркунӣ ва назорати судӣ иборат буд [13].

Бо ба инобат гирифтани гуфтаҳои қаблӣ мо ба ҳулосае омадем, ки дар марҳилаи мазкур, яъне солҳои 1924-1929 дар ИҶШС, умуман дар ҶМШС Тоҷикистон раванди фаъоли ҷустуҷӯи шакли муносиби ташкили мақомоти прокуратура ба вучуд омад ва интиҳобот гардид. Дар марҳилаи мазкур вазифа ва функцияҳои прокуратура ба таври доимӣ инкишоф ёфта, соли 1929 ба сифати мақомоти мустақил бо мақсади анҷом додани фаъолияти назоратӣ шинохта шуд. Инчунин, қайд намудан ба маврид аст, ки агар дар марҳилаи аввал дар ҶМШС Туркистон ва ҶХШБ мақомоти прокуратура дар ҳолати бозсозӣ қарор дошта бошад, пас дар марҳилаи дуюм низоми амалкунандаи мақомоти прокуратураи Тоҷикистон ташкил карда шуд.

Марҳилаи сеюми ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо иваз гардидани ҶМШС-и Тоҷикистон ба ҶШС-и Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии мустақил дар ҳайати ИҶШС алоқамандӣ дорад. Аксарияти олимони ватанӣ бар он назаранд, ки таъсис ёфтани ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон, заминаи асосии ташаккули давлатдорӣ муносири Тоҷикистонро гузоштааст [7].

Иҷлосияи III-юми Ҷавқулодаи Шӯрои ҶМШС-и Тоҷикистон, ки дар як вақт наҳустин иҷлосияи таъсисдиҳандаи Шӯрои ҶШС-и Тоҷикистон маҳсуб меёбад, Изҳорот ва Қарор дар бораи ташкили ҶШС-и Тоҷикистонро қабул намуд. 5-уми декабри соли 1929 сессияи II-юми Шӯрои КИМ-и ҶШС қарори иҷлосияи III-юми Шӯрои Тоҷикистонро дар бораи ташкил намудани ҶШС-и Тоҷикистон тасдиқ намуда, татбиқ гаштани онро дар ҶШС-и Тоҷикистон ба тавсиб расонд. Моҳи март соли 1931 дар иҷлосияи IV-уми Шӯрои ИҶШС қарори баровардаи КИМ-и ҶШС-и Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС тасдиқ гардид [1, с. 100-101]. Дар як

вақт барои ташаккул додани низоми қонунгузори миллӣ, баҳусус Конституцияи ҚШС-и Тоҷикистон тадбириандешӣ карда шуд. 25-уми феввали соли 1931 дар иҷлосияи IV-уми Шӯро аввалин Конституцияи ҚШС-и Тоҷикистон қабул шуд.

Конституцияи ҚШС-и Тоҷикистон соли 1931 бори нахуст таъсис додани давлати миллии шӯравии сотсиалистиро асоси ҳуқуқӣ бахшид. Дар ин марҳила ҷумҳурӣ ба дастовардҳои назаррас дар ҳама соҳаҳо (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ) ноил гардид [1, с. 100-101].

Пас аз таъсис ёфтани ҷумҳурии мустақил дар сохти ҳудуди он низ тағйирот ба вучуд омад, ки он барои тағйир ёфтани низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти прокуратура мусоидат намуд. КИМ-и ҚШС-и Тоҷикистон 23-юми октябри соли 1930 Қарор «Дар бораи азнавташкилкунии мақомоти судӣ-прокурорӣ дар алоқамандӣ бо барҳамдиҳии маҳалҳо»-ро қабул намуд ва дар он қайд мегардад, ки КИМ-и ҚШС-и Тоҷикистон қарор мебарорад:

б.1. барҳам додани ҳамаи судҳои маҳаллӣ ва прокуратураҳои маҳаллӣ.

б.5. ба ҷойи прокуратураҳои маҳаллӣ таъсис додани прокуратураҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ.

б.6. таъсис додани шӯъбаҳои тафтишотӣ дар ҳар як ноҳия [31].

Барои тағйироти минбаъдаи сохтори давлатӣ ва таъмин намудани эҳтиёҷоти мақомоти адлия зарурият ба миён омад, ки таърихи 9-уми апрели соли 1932 таҳти №125 Низомномаи нави КХА, КИМ ва ШКХ-и ҚШС-и Тоҷикистон қабул гардид. ҚШС-и Тоҷикистон Қарор «Дар бораи тасдиқ намудани низомнома дар бораи комиссариати халқии адлия»-ро ба тасвиб расонд. Ш.М. Ҳусейнов низомномаи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд менамояд, ки «аз рӯи низоми худ Комиссариати халқии адлия мушкил гардид, аммо мушахастар шуд. Комиссариати халқии адлияро Комиссари халқии адлия роҳбарӣ менамуд, ки дар назди ӯ аъзоёнаш шомил буданд. Комиссари халқӣ дар як вақт прокурор маҳсуб меёфт. Муовини Комиссари халқии адлия раиси Суди Олӣ ва муовини прокурори ҷумҳурӣ маҳсуб меёфтанд» [31].

Ба Комиссариати халқии адлия идораҳои зерин мансуб буданд: идораи судӣ – Суди Олии ҚШС-и Тоҷикистон, идораи прокуратураи ҷумҳурӣ, идораи ташкилӣ-дастурдиҳӣ, идораи тавсияҳои қонунгузорӣ ва кодексҳо, идораи маъмури-молиявӣ ва идораи муассасаҳои ислоҳи меҳнатӣ.

Идораи марказии прокуратура ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешуд: а) назорати умумӣ; б) назорати судӣ; в) назорат аз болои мақомоти тафтишотӣ; г) назорат аз болои ҷойҳои нигоҳдорӣ; д) ҳифзи меҳнат ва истеҳсолот [31].

Каме баъдтар, 28-уми июни соли 1930 қарори КИМ ва ШКХ-и ҚШС-и Тоҷикистон ба тасвиб расид, ки Низомнома «Дар бораи мақомоти адлияи ҚШС-и Тоҷикистон»-ро пешбинӣ менамуд. Боби VI-уми санади мазкур ба прокуратураи давлатӣ бахшида шуда, низомнома дар бораи прокуратураи Суди Олии ИҚШС-ро пурра менамуд. Дар асоси қарори мазкур ба зиммаи прокуратура вазифаҳои зерин вогузор гардида буданд: роҳбарӣ намудани

фаъолияти тафтишотии мақомоте, ки шомили он буданд; назорат аз болои фаъолияти мақомоти СМВД; ташкили вохӯриҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ ва пешбурди фаъолияти онҳо; назорат аз болои фаъолияти машваратчиёни ҳуқуқӣ.

Қарори мазкур ба прокурори ҷумҳурӣ ҷунин ваколатҳоро вогузор кардааст: роҳбарии умумӣ ва назорат аз болои фаъолияти тамоми шахсони мансабдори баамалбарорандаи назорати прокуратури дастгоҳи тафтишотии ҚШС-и Тоҷикистон; назорат аз болои қонунӣ будани амалҳои комиссариатҳои халқӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳои марказии ҷумҳурӣ; овардани эътироз аз болои дастур ва қарорҳои ғайриқонунӣ ба ШКХ ва Президиуми КИМ-и ҚШС-и Тоҷикистон. Прокурор ҳуқуқ дорад дар доираи салоҳияти худ аз ҳамаи мақомоти ҳукумати, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шахсони мансабдор маводҳои заруриро талаб намояд. Иҷро намудани талаботи мазкур барои ҳама ҳатмӣ мебошад. Прокурор метавонад бо ҳуқуқи овоздиҳӣ дар ҷаласаҳои тамоми кумитаҳои иҷроия ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақунӣ иштирок намояд, ки ҳудуди фаъолияти назоратии ӯ нисбати онҳо паҳн мешавад. Ба зиммаи муфаттиш анҷом додани тафтишот, роҳбарӣ ва назорат намудани фаъолияти мақомоти дигари тафтишотӣ, иштирок намудан дар суд ба сифати айбдорқунанда вогузор гардида буд [31].

Тағйироти асосӣ вобаста ба ҳолати ҳуқуқии мақомоти прокуратура ва мавқеи он дар низоми идорақунии ИҚШС соли 1933 ба вучуд омад. 20-уми июни соли 1933 Қарори КИМ ва ШКХ ИҚШС «Дар бораи таъсис додани прокуратураи ИҚШС» ба тасвиб расид, ки дар заминаи он Прокуратураи ИҚШС таъсис ёфт. Аз ин лаҳза прокуратура мақоми мустақилро ба худ касб намуда, дигар тобеи КХА ва Суди Олии ИҚШС набуд. А.Б. Калматов қайд менамояд, ки «болшевикҳо барои баргардонидани мавқеи мустақили прокуратура ҳамчун мақомоти давлатӣ 16 сол сарф намуданд» [11, с. 20].

Бо баробари таъсис ёфтани прокуратура мутамарказият танҳо дар ҳудуди давлатҳои иттифоқ таъмин карда шуд. Мутамарказият дар ҳудуди ИҚШС дертар ба вучуд омадааст.

Прокуратураи Иттиҳоро Прокурори ИҚШС роҳбарӣ менамуд, ки ӯ аз ҷониби КИМ-и ИҚШС бо тасдиқи Президиуми КИМ-и ИҚШС таъин мегардид. Фармон ва қарорҳои прокурори ИҚШС барои ҳамаи мақомоти прокуратура хусусияти ҳатмигӣ дошт. Прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттифоқро Прокурори ИҚШС бо ризоияти КИМ-и давлатҳои иттифоқ ба вазифа таъин ва озод менамуд. Дар назди Прокурори ИҚШС ёрдамчии калон ва ёрдамчӣ, инчунин муфаттиш вобаста ба парвандаҳои махсус фаъолият менамуданд.

Ба прокуратураи Иттиҳод Прокуратураи ҳарбӣ, ки қаблан дар ҳайати Прокуратураи Суди Олии ИҚШС ҷойгир буд, инчунин прокуратураи нақлиёт, ки то ин муддат ба прокуратураи ҷумҳурӣ итоат менамуд, шомил буданд. Соли 1934 дар ҳайати Прокуратураи ИҚШС прокуратураи нақлиёти обӣ таъсис дода мешавад.

Дар айни замон, муттамарказонии системаи прокуратура ба фарҷом нарасидааст, зеро прокуратураҳои ҷумҳуриҳои иттиҳод қисми таркибии комиссариати халқии адлия маҳсуб ёфта, прокурор комиссари халқии адлия маҳсуб меёфт ва ба ҳукумат итоат менамуд. Ҳамин тавр, принципи тобеияти дучониба барои прокуратура зараровар мебошад [11, с. 20].

Муттамарказонии системаи прокуратура танҳо баъди қабул гардидани қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС аз 20-уми июли соли 1936 «Дар бораи таъсис додани Камиссариати халқии адлияи ИҶШС» ба анҷом расид. Қарори мазкур мақомоти прокурорӣ-таҳқиқотии ҷумҳуриҳои иттиҳодро аз комиссариати халқии адлияи ҷумҳури ҷудо намуда, ба тобеияти Прокуратураи ИҶШС гузошт [26].

Соли 1936 Конститутсияи ИҶШС қабул мегардад, ки боби нухуми он маҳсус ба мақомоти суд ва прокуратура бахшида шудааст. Дар он принципҳои сохтори ташкилии прокуратура ҳамчун системаи ягонаи муттамарказ, ки аз ҷониби Прокурори генералии ИҶШС идора карда мешуд, пешбинӣ гардида, вазифаи назорати риояи қонуният ва ташкили мубориза бо ҷинояткорӣ, новобаста аз мақомоти маҳаллӣ ба зимааш вогузор гардида буд [26].

Дар Конститутсия боби 9-ум маҳсус ба мақомоти прокуратура бахшида шудааст, ки дар он самтҳои асосии фаъолияти прокуратураи шӯравӣ ҳамчун мақомоти ягонаи марказонидашуда танзим ёфтааст. Дар Конститутсия пешбинӣ мегардад, ки мақомоти прокуратура новобаста аз ҷой доштани мақомоти мухталифи маҳаллӣ фаъолият намуда, танҳо ба Прокуратураи ИҶШС итоат менамояд. Қонуни асосии ИҶШС шакли таъсиси прокуратураро ҳамчун системаи пурзӯри муттамарказонида муайян намуда, онро прокурори ИҶШС роҳбарӣ менамояд, ки аз ҷониби Шӯрои Олии ИҶШС ба муҳлати 7 сол таъин мегардад (моддаи 114-и Конститутсияи ИҶШС); принципҳои асосии муносибати хизбро оид ба масъалаи нақши прокуратураи шӯравӣ амиқ намуд. Он тарзи таъин намудани прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттифокро муайян намуд, ки бо розигии мақомоти ҷумҳуриявӣ ба вазифа интиҳоб мешуданд. Тамоми прокурорҳоро новобаста аз дараҷашон Шӯрои Прокуратураи ҶШС ба вазифа таъин менамояд, ки чунин муносибат мустақилияти онҳоро аз дигар мақомоти маҳаллӣ таъмин менамояд.

Иҷдосияи IV-уми ғайринавбатии Шӯрои ҶШС-и Тоҷикистон таърихи 1-уми март соли 1937 баргузор гардид, ки дар он Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон қабул шуда, боби VIII ба мақомоти прокуратура ва суд бахшида шуд. Ҳамаи принципҳои фаъолияти мақомоти прокуратура, ки дар Конститутсияи ИҶШС инъикос ёфта буд, дар Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон низ мустақам гардид. Дар бештар маврид Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон ба прокуратура таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахсиро вогузор намуда буд. Дар моддаи 52 пешбинӣ гардидааст: «ҳеҷ кас наметавонад ба ҳабс гирифта шавад, ба истиснои қарори суд ва ё бо иҷозати прокуратура».

Низоми мақомоти прокуратураи Тоҷикистон аз прокуратураи ҷумҳурӣ, вилоятӣ, вилояти худмухтор, шаҳр ва ноҳия иборат буд. Прокурори ҷумҳурӣ, прокурори вилояти худмухтор ва прокурори вилоятро Прокурори генералии ИҶШС ба муҳлати 5 сол ба вазифа таъин менамуд (моддаи 102-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон). Прокурори ҶШС-и Тоҷикистон прокурори шаҳр ва ноҳияро ба ҳамин муҳлат бо тасдиқи Прокурори генералии ИҶШС ба вазифа таъин менамуд (моддаи 103-и Конститутсия). Дар моддаи 104-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон муқаррар гардидааст: «Мақомоти прокуратура функцияи худро бидуни дахлати мақомоти маҳаллӣ амалӣ намуда, танҳо ба Прокурори ИҶШС итоат менамояд» [14].

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолияти мақомоти прокуратура ба таъмин намудани тартибот ва интизом, таъмин намудани ҳимояи ҷангӣ равона гардида буд. Мақомоти прокуратураи роҳи оҳан ва роҳи обӣ ҳангоми эълон намудани ҳолати ҷангӣ дар ноҳияҳо ва маҳалҳо дар дохили прокуратураи ҳарбӣ ба таври нав таъсис дода мешуданд. Соли 1934 пас аз ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ дар соҳаи нақлиёт тамоми прокуратураи роҳи оҳан ва роҳи обӣ ба таври нави ҳарбӣ таъсис дода шуданд.

Дар чунин марҳилаи азнавсозӣ ба прокуратураи ИҶШС дар солҳои ҷанг инҳо шомил буданд: Сарпрокуратураи ҳарбии Армияи Сурх; Сарпрокуратураи флоти ҳарбӣ-баҳрии ИҶШС; Сарпрокуратураи ҳарбии нақлиёти роҳи оҳан; Сарпрокуратураи ҳарбии флоти баҳрӣ ва дарёии ИҶШС. Ба ғайр аз, дар ҳаёти Прокуратураи ИҶШС як қатор мақомот, шубҳо ва гурӯҳҳо таъсис ёфта буданд [5].

Дар асоси фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 16-уми сентябри соли 1943 барои прокурорҳо ва муфаттишон як қатор рутбаҳои дараҷавӣ (мушовири давлатии дараҷаи олии адлия; мушовири давлатии адлия дараҷаи 1, 2, 3; мушовири адлия; ҳуқуқшиноси дараҷаи 1, 2, 3 ва ҳуқуқшиноси хурд) муқаррар гардида, барои кормандони прокуратура ва муфаттишон либоси махсуси корӣ пешбинӣ карда шуд.

Дар заминаи қонуни қабулшуда аз 15-уми март соли 1946 Прокурори ИҶШС ба Прокурори Генералии ИҶШС тағйири ном намуд. Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ Сарпрокуратураи ҳарбии нақлиёти роҳи оҳан ва флоти баҳриву дарёӣ ба Сарпрокуратураи нақлиёти роҳи оҳан ва Сарпрокуратураи флоти баҳрӣ-дарёӣ, баъдтар ба Сарпрокуратураи нақлиёт табдили ном намуда, муттаҳид карда шуданд. Соли 1954 прокуратураи ҳарбии ВКД аз байн бардошта шуд. Барои таъмини амиқи қонуният зарурияти аз нав барқарор намудани ҳуқуқ ва таҳкими назорати прокурорӣ ба вучуд омада буд.

24-уми майи соли 1955 Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС дар бораи «Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ИҶШС» ба тасвиб расид, ки дар он вазифаҳои асосии мақомоти прокуратура ва принципҳои фаъолияти он мустақкам гардида буданд [5].

Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС 24-уми майи соли 1955 Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ИҶШС-ро ба тасвиб расонд, ки дар он

тартиби анҷом додани фаъолияти назоратӣ муайян гардиданд. Ҳамзамон, вазифаҳои иштирокчиёни муносибатҳои назорати прокурорӣ дар он пешбинӣ гардиданд [5].

Низомномаи мазкур ба зиммаи Прокурори Генералӣ ва прокурорҳои тобеи ӯ анҷом додани чунин вазифаҳоро воғузур намуда буд:

– ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани нафароне, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор мебошанд;

– назорати риояи дақиқи қонунҳо аз ҷониби мақомоти баамалбарорандаи тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ;

– назорат ҷиҳати қонунӣ будани ҳукм, ҳалнома ва қарори баровардаи мақомоти судӣ;

– назорати риояи қонуният оид ба иҷрои ҳукмҳо;

– назорат ҷиҳати дар амал татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузорӣ дар ҷойҳои аз озодӣ маҳкумшудагон.

Ҳангоми амалӣ намудани ваколатҳои худ мақомоти прокуратура мустақил буда, танҳо ба Прокурори Генералии ИҶШС итоат менамояд (моддаи 6-и Низомнома). Дар асоси Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар Тоҷикистон прокуратураи байниминтақавӣ таъсис дода шуд, ки дар ҳудуди ду-се минтақаи маъмурӣ фаъолият менамуд. Чунин шакли фаъолият на дар ҳама ҷой вучуд дошт. Он заминаи ба вучуд омадани сохти нави прокуратураро гузошта, асос барои кам намудани дастгоҳи он гардид [14].

Низомнома аз 24-уми майи соли 1955 ҳудуди чоряк аср фаъолият намуда, онро 30-юми ноябри соли 1979 Қонун дар бораи прокуратураи ИҶШС, ки дар заминаи боби 21-уми Конститутсияи ИҶШС аз соли 1977 қабул гардида буд, иваз намуд [16].

Конститутсия ва Қонуни мазкур самти фаъолият ва махсусияти назорати прокурориро муайян намуда, шумораи субъектоне, ки нисбати онҳо назорати прокурорӣ паҳн мегардид, зиёд намуданд. Худи прокуратура низоми ягонаи марказонидашуда маънидод гардида, онро Прокурори Генералии ИҶШС роҳбарӣ менамуд. Принсипи мустақилияти мақомоти прокуратура аз ҳокимияти маҳаллӣ дар он ба таври амиқ пешбинӣ гардида буд. Инчунин, тарзи ба вазифа таъин намудани прокурор ва муҳлати фаъолияти онҳо дар тамоми зинаҳо ба таври равшан пешбинӣ гардида буд [5].

Дар асоси Конститутсияи ИҶШС ва Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон (соли 1977) барои кормандони прокуратура масъулияти баланди таъмин намудани назорати қонуният воғузур гардида буд. Қонуният ба сифати принсипи асосии ҷомеаи шӯравӣ маънидод гардида, таъминсозандаи низоми сиёсӣ ба ҳисоб мерафт. Дар моддаи 4-и Конститутсияи ИҶШС ва ҶШС-и Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки давлати шӯравӣ ва тамоми мақомоти он дар асоси қонунияти иҷтимоӣ, таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷомеа ва ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон фаъолият менамоянд.

Ба ғайр аз ин, Конститутсия нақш ва мавқеи мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар сатҳи ҷумҳурӣ баланд арзёбӣ намуда, кафолати ягонаи таъмини қонуният маънидод намуд. Назорати прокурорӣ аз ҷумлаи кафолатҳои самарабахши таъмини риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти олии давлатӣ ва иҷроия маънидод карда мешуд.

Тарзи ташкил ва фаъолияти прокуратура дар боби 21-уми Конститутсияи ИҶШС ва боби 19-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон муқаррар гардида буд. Принсипи ташкили назорати прокурорӣ дар онҳо таҳия гардида, минбаъд амал намуданд. Андешаи қонуният ва кафолати таъмини он, назорати прокурориро дар ИҶШС ба сифати шакли мустақили фаъолияти давлатӣ ҷудо намуд. Ба сифати вазифаҳои конститутсионии назорати прокурорӣ инҳо баромад менамуданд: назорат аз болои риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби ҳамаи вазоратҳо, кумита ва идораҳои давлатӣ, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва вакилони халқ ва ғ. ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқу уҳдадорихои худ дар назди давлат ва ҷомеаи ҶШС-и Тоҷикистон [14].

Дар заминаи моддаи 165-и Конститутсияи ИҶШС ва ҶШС-и Тоҷикистон объекти назорати прокурорӣ васеъ гардида, шумораи мақомот ва муассисаҳое, ки прокурор ҳуқуқи назорат намудан аз болои риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро дошт, васеъ гардиданд. Конститутсия мавқеи прокурорро ҳамчун барандагони олии назорат баланд бардошт, ки имконияти татбиқ намудани қонуниятро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба вуҷуд овард.

Дар таърихи прокуратура нақши муҳимро Қонун «Дар бораи прокуратураи ИҶШС» иҷро намуда, санаи 30-юми ноябри соли 1979 қабул гардидааст. Дар Қонун масъалаи таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ таҷассуми худро ёфтаанд. Вазифаҳои прокуратура дар моддаи 2-и Қонун «Дар бораи прокуратураи ИҶШС» пешбинӣ гардидааст, ки дар асоси он «таъмин намудан қонуниятро иҷтимоӣ, волоияти қонун, ҳимояи Конститутсия, сохти сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеаи ИҶШС, таъмини кафолатҳои Конститутсияи ИҶШС ва қонунҳои шӯравӣ дар соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқу озодиҳои шахсии шахрванд; ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, кооперативҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ» аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти прокуратура маънидод гардидаанд.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки дар марҳилаи мазкур мақомоти прокуратура ба таври амиқ такмил дода шуда, вазифа, шакл ва самтҳои асосии фаъолияти он муайян гардиданд. Мақомоти прокуратура аз ҷумлаи яке аз соҳаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ – назоратӣ эътироф гардида, ба зиммаи он вазифаҳои васеъ воғузор гардида буд.

Адабиёт:

1. Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 100-101.
2. Брагинский М. Первые шаги прокуратуры // Социалистическая законность. 1947. №5. – С. 39.
3. Бюллетень 3-й сессии ВЦИК 9-го созыва. – 1922. – С. 17.
4. Васикова М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Ташкент, 1974. – С. 26.
5. Виноградов И.П. Место и роль органов российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ...канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 43.
6. Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 136-158.
7. Имомов А.И. Конституционное право Республики Таджикистан. (на тадж. яз.) – Душанбе, 2017.
8. Искандаров З.Х. Прокурорский надзор в Республике Таджикистан. Душанбе, 2013.
9. Искандаров З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – №4. 2017. – С. 65
10. Ишанов А.И. Создание Бухарской Народной Советской Республики. – Ташкент, 1955. – С. 138-140.
11. Калматов А.Б. Конституционно-правовой статус прокуратуры в системе органов государственной власти Кыргызской Республики: дис. ...канд. юрид. наук. – Бишкек, 2011. – С. 20.
12. Камбаров Ч.С. Организационно-правовые основы развития органов прокуратуры Кыргызской Республики (1922-2005 гг.): дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2006.
13. Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ...канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999.
14. Кенжаев С. Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – 216 с.
15. Клейман А.Ф., В.И. Ленин о законности, суде и прокуратуре. – М.: МГУ, 1961. – С. 9.
16. Конституция СССР. – Москва: Юридическая литература, 1987. – 200 с.
17. Ломовский В.Д. Сущность и задачи прокурорского надзора в СССР: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. – М., 1989. – С. 12-13.
18. Махбубов М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане. – Ташкент, 1993.

19. Мирзоева К.А. Становление и развитие органов прокуратуры и прокурорского надзора в Таджикистане (20-сер.30-г.г): дис. ...канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 26.
20. Мухаммадиев И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования): дис. ...канд. истр. наук. – Худжанд, 2009. – С. 106.
21. Организация суда и прокуратуры в СССР. - Ред. Д.С. Карева. - М.: МГУ, 1961. – С. 192.
22. Пилявский С. К вопросу о работе прокуратуры по общему надзору // Еженедельник советской юстиции.– 1924. №10. – С. 244-246.
23. Прокуратура Российской Федерации (концепция развития на переходный период). – Москва: Наука, 1994. – С. 22-23.
24. Рагинский М.Ю. Торжество Ленинских идей в ходе партийного и государственного разрешения вопроса об учреждении прокуратуры. // Становление и развитие прокурорского надзора в СССР. Торжество ленинских идей (Сборник научных трудов). – М., 1976. – С. 46.
25. Свод Установлений РСФСР. – 1917. № 4. – С. 50.
26. Советская прокуратура. Очерки истории. – Москва: Наука, 1993. – 208 с.
27. Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в СССР. – М.: Госюриздат, 1956. – С. 39.
28. Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Т.2, ч. 1. – Душанбе, 2001.
29. Тахиров Ф.Т. Становление советского права. – Душанбе, 1987. – С. 110.
30. Хусаинова Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан // Черные дыры в Российском законодательстве. № 1. 2010. – С. 61-63.
31. Хусаинова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг.: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2001.
32. Шушкова М.
33. Е. Национально-территориальное размежевание Средней Азии: взгляд историков Таджикистана на проблему // Размежевание Средней Азии: взгляд историков. – С. 515-521.

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**АНДЕШАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ОСОРИ МУТАКАЛЛИМОН****Диноршоев А.М.,**

мудири кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор

Тел.: (+992) 918890207**E-mail:** dinorshoev@gmail.com**Саъдизода Қ.,**

и.в. мудири кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 985383867**E-mail:** jahon_1967@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур андешаи ҳуқуқи инсон дар осори мутакаллимон таҳлил гардида, фикру андешаҳои як қатор донишмандон, ки ба масъалаи озодии инсон, сиёсат ва масъалаҳои идоракунии давлат бахшида шудааст, инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, мутакаллимон, калом, озодии инсон, сиёсат, идоракунии давлат.

ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВАХ МУТАКАЛИМОВ**Диноршоев А.М.,**

заведующий кафедрой
конституционного права юридического
факультета Таджикского
национального университета, доктор
юридических наук, профессор

Тел.: (+992) 918890207**E-mail:** dinorshoev@gmail.com**Саъдизода Дж.,**

и.о. заведующего кафедрой прав
человека и сравнительного

правоведения
факультета
национального университета, к.ю.н.
Тел.: (+992) 985383867
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства;
история правовых и политических учений

Аннотация: В данной статье анализированно идеи прав человека в произведениях мутакалимов и приведены мнения многих ученых, которые посвятили свои работы свободе человека, политике и правлении государства.

Ключевые слова: Прав человека, мутакаллимов, свобода человека, политика, правление государства.

IDEAS OF HUMAN RIGHTS IN THE PRODUCTION OF MUTAKALIMS

Dinorsoev A.M.,
Head of the Department of Constitutional
Law of the Law Faculty, Tajik National
University, Doctor of Legal Sciences,
Professor
Phone.: (+992) 918890207
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Sadizoda J.,
Executive duties head of the Department
of human rights and comparative law of
the Law Faculty, Tajik National
University, Candidate of law
Phone.: (+992) 985383867
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of law and state; history
of legal and political doctrines

Annotation: This article analyzes the ideas of human rights in the works of mutakalims and the opinions of many scholars who have devoted their work to human freedom, politics and the rule of the state.

Keywords: human rights, mutakallims, human freedom, politics, government.

Ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон дар Шарқ ба мутакаллимон – намояндагони фалсафаи калом пайванди ногустастанӣ дорад. Он аввалин чараёни фалсафаи арабӣ-мусулмонӣ мебошад, ки дар асри VIII пайдо шудааст. Мазмуни каломро тафсири Қуръон ва муаммоҳои асосии он аз рӯи ақл ташкил медиҳад, ки аз тарафи мутакаллимон фаъолона анҷом дода мешуд. Ба ибораи дигар, мутакаллимон намояндагони фалсафаи ақлонии (ратсионалӣ)-и дини Ислом махсуб меёбанд [7, с. 81-87; 10; 11, с. 46-52].

Намояндагони калом аз муҳокимаи масъалаҳои озодии иродаи инсон ва махсусиятҳои илоҳӣ оғоз намуда, бо коркарди концепсияе расиданд, ки аз мавзӯи дин берун мебаромад. Чараёни мазкур дар хилофати араб пайдо гардида, мунтазам ба ҳудуди Осиёи Миёна ва Эрон интиқол ёфт.

Мутакаллимон ба масъалаи идораи хилофат ва нақши ҳоким дар он бештар диққат медоданд. Аз назари илми муосири ҳуқуқи инсон онҳо масъалаҳои идоракунии адолатнок ва таъмини ҳуқуқҳои сиёсии инсонро баррасӣ намудаанд.

Дар ташаккули равияи калом як гурӯҳ донишмандон, ба монанди мураттибони энциклопедияи «Ихвон-ас-Сафо» («Бародарони пок») саҳми бузург гузоштаанд.

Мураттибони «Ихвон-ас-Сафо» доир ба масъалаи муайян намудани озодӣ бар он назаранд, ки ҳуқуқи инсон аз ҷониби қонунҳои динӣ маҳдуд карда мешавад. Дар баробари ин, озодии инсон бо ахлоқ ва ирода вобаста карда мешавад. Онҳо зарурияти фаҳмиши қонун ва итоат намудан ба онро дар доираи дин тавзеҳ медиҳанд. Мувофиқи «Ихвон-ас-Сафо» ҳуқуқи инсон дар доираи шариат ҳифз карда мешавад.

«Ихвон-ас-Сафо» дар ҷомеаи дунявӣ ҳукмфармоии як нафарро ба маънои мутлақ намепазиранд ва эътироф намеkunанд. Сабаби напазируфтани мутлақият аз назари онҳо оддӣ аст – як одам қобилияти иҷрои ҳамаи корҳоро надорад, баракс барои иҷрои он шумораи зиёди одамон заруранд [9, с. 230-281].

Ҳамин тариқ, дар таълимоти «Ихвон-ас-Сафо» аз як тараф нахустин заминаҳои ҳокимияти халқӣ, идоракунии адолатнок, аз тарафи дигар густариши озодии инсон дар доираи муқаррароти шариат, ба назар мерасанд. Ин ду асл барои пайдо гардидани беҳокимиятӣ (анархия) дар ҷомеа монеа эҷод менамоянд.

Яке аз намояндагони барҷастаи чараёни мазкур, илоҳиётшинос **Абубакри Бакилонӣ** (вафот 1013) мебошад. Ӯ сиёсатро аз нигоҳи таълимоти исломӣ баррасӣ карда, онро на танҳо қонуни умумихатмӣ, балки дастури амалӣ барои ҳокимон мешуморид. Аз таълимоти ӯ бармеояд, ки дар ин давра Ислом меъёри асосӣ ба ҳисоб рафта, сиёсат бошад, объекти асосӣ набуда, бо функцияҳои ёрирасон маҳдуд мегардид. Имом шахси марказӣ ба ҳисоб мерафт. Сифатҳои ҳокимияти ӯ донишу таҷриба ба ҳисоб мераванд, ки барои идораи ҷомеа муфид ҳастанд. Сифатҳои мазкур тавассути татбиқи меъёрҳо ва қонунҳои динӣ ҳангоми ҳалли баҳсҳои байни аъзои ҷомеа амалӣ гардонидани мешаванд.

Абумансур Бағдодӣ (вафот 1037), мисли гузаштагони худ ба шахсияти имом диққати бештар зоҳир мекард. Назарияи ӯ чанбаҳои динӣ-ҳуқуқиро, ки ба имом додани вазифаҳои боз ҳам бештари идоравиро пешбинӣ мекард, фарогир буд. Ӯ талаб мекард, ки имом бояд густурандаи адолат бошад, зеро ин мавҷудияти сифатҳои заруриро барои идораи ҷомеа аз ӯ талаб мекунад. Абумансур Бағдодӣ дар як маврид мавҷудияти ду имомро имконпазир меҳисобад, ки ба воқеияти сиёсии он замон мувофиқ аст. Дар баробари ин, як қатор масъалаҳои мубрам аз таълимоти ӯ берун мондаанд, масалан имконияти иваз кардани имоми золим ё ноодил. Ин имконият медиҳад, ки таълимоти ӯро ҳамчун кӯшиши хурде ҷиҳати мутобиқ намудани масъалаҳои мубрами назариявии идоракунӣ бо анъанаҳои «исломи ноб» баҳогузорӣ намоем [13].

Концепсияи «Ашъария» дар эҷодиёти **Абдулмалик Ҷувайнӣ** (1028-1085) аз ҷиҳати сиёсӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Ҷавҳари андешаҳои сиёсӣ-ҳуқуқии ӯро таълимот дар бораи «имоми олий» ташкил мекунад. Ҳифзи сиёсати ягона оид ба шароитҳои нави сиёсӣ-ҳуқуқӣ мутобиқ гардонидани анъанаҳои бавучудомада (заифгардонии ҳокимияти халифа ва тамаркузи ваколатҳои ҳокимиятӣ дар дасти султон) аз ҷумлаи назарияҳои ӯ ба шумор меравад. Ба ақидаи Ҷувайнӣ имом роҳбари маънавӣ буда, дорои хусусиятҳои, ба мисли накӯкор ва некӯкирдор аст. Нуфузи ӯ имконият медиҳад, ки сиёсати аз ҷониби ҳокими дунявӣ амалишаванда ислоҳ гардад. Аммо, ҳангоми зери шубҳа мондани салоҳият ва тақводории имом, он ба таназзули тамоми ҷомеа оварда мерасонад. Ҷувайнӣ маҳрум гардидани имомро аз аломатҳои, ба монанди тақводорӣ бо ҳокимияти пурқуввати султон вобаста мекунад. Ба андешаи ӯ ваколатҳои дунявии султон дар доираи таълимоти имом асоси қонунӣ гирифтаанд [12].

Абӯҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммади Ғаззоӣ (1058-1111), ходими дин ва намояндаи тасаввуфи асри XI-XII, дар таълимоти худ дар бораи давлат ва идораи он андешаҳои ҷолиб изҳор намудааст. Дар осораш ӯ ба вазирон диққати махсус зоҳир менамояд. Дидгоҳи ӯ, махсусан дар китоби «Насиҳат-ул-мулк» (насиҳат барои шоҳон), ки ба идораи давлат бахшида шудааст, пешниҳод мегардад. Ӯ қайд мекунад: «Ҳукмронии подшоҳро фақат вазири накӯкор, одил ва соҳибнеъмат шоиста ба анҷом расонида метавонад, чунки ҳеч як подшоҳ бе вазир ва пандҳои ӯ ҳукмфармоӣ карда наметавонад ва ҳар нафаре, ки аз рӯи хоҳиш бар хилофи ин амал мекунад, бе шубҳа, ба заволи шоҳигарии худ мусоидат менамояд [8, с. 144].

Дар осори Ғаззоӣ ба ҳуқуқи инсон диққати зиёд дода мешавад. Ба андешаи Ғаззоӣ, озодӣ аз арзишҳои инсоние иборат мебошад, ки бояд пайваста аз ҷониби насли инсонӣ ҳифз карда шавад. Ҳуқуқи озодиҳои инсон аз насли инсон ҷудонопазир аст. Онҳо бояд доимо ормон ва мақсади давлату ҷомеа бошанд.

Таҳлили осори Муҳаммад Ғаззоӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар таълимоти худ баъзе чанбаҳои ҳуқуқи озодиҳои инсонро мавриди таҳлил қарор додааст. Хулоса, гуфта метавонем, ки дар назарияи ӯ бори аввал таснифоти ҳуқуқи инсон вобаста ба соҳаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар

фаҳмиши муосири ҳуқуқи инсон қобили пазироӣ аст, ифода шудааст. Чунончи, ба ақидаи Ғазолӣ он ҳуқуқу озодиҳои табиӣ, ки ба насли инсон аз ҷониби Худованд ато гардидааст, метавон ҳамчун ҳуқуқҳои шахсии инсон номид. Дар муқаррароти мазкур Ғазолӣ алоқаи байни Худованд ва инсонро нишон медиҳад. Ба сифати ин гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳо ӯ ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият, озодии дин, эътиқод ва ғайраро номбар мекунад [1; 3, с. 167-198; 5; 6;].

Ғазолӣ дар таълимоти худ масъалаи идоракуниро махсус ёдовар мешавад. Мутафаккир ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон тавассути тарбияи мақомоти роҳбарикунанда ворид мегардад. Ӯ ба фалсафаи сиёсии Юнон, шоҳони бузурги пешин, пайғамбарони яҳуд ва асосгузори олимони Ислом таъя намуда, маҳдуд кардани ҳокимиятро дар доираи адолат, вичдон, авф кардан, баробарӣ ва хайр зарур мешуморад.

Метавон хулоса намуд, ки ӯ ду падидаи муҳимми ҳуқуқи инсонро дар фаҳмиши муосир дарк кардааст: 1) танзими ҳуқуқҳои сиёсӣ; 2) шартҳои маҳдуд намудани ҳуқуқи инсон [2; 4;].

Фаҳридини Розӣ (1149-1209) ба мисли Ғазолӣ кӯшиш кардааст, то хилофат ва орзуву ормони сиёсӣ-иҷтимоии онро бо таъя ба меъёрҳои анъанавии Ислом эҳё намояд. Розӣ кӯшиш намудааст, ки бо таъя ба Қуръон дастовардҳои тамоми илмҳо, аз ҷумла илмҳои табиӣро бо илми илоҳиёт алоқаманд созад. Ӯ сиёсатро ҳамчун санъати олий ва латиф тасаввур мекунад, ки тавассути он ҷомеаи инсонӣ мақсадҳои худро дар рӯи замин амалӣ менамояд. Ҳамчунин, сиёсат барои ноил шудан ба мақсадҳои ниҳонии ҳаёти инсонӣ мусоидат мекунад, он муҳолифи дин набуда, балки барои ҳалли вазифаҳои дар назди дин истода кӯмак мекунад. Аз ин рӯ, табиат ва сифати ҳокимон бояд ба талаботи анъанавӣ, ки таълимоти исломӣ нисбат ба онҳо пешбинӣ кардааст, мутобиқ бошад. Ҳамин тариқ, гарчанде Розӣ кӯшиш мекард, ки аз таълимоти Юнони Қадим масофа гирад ва аз таъсири он дур бошад, аммо дар анҷом якҷанд хулосаҳоеро матраҳ намуд, ки онҳо аз асосҳои фалсафаи Афлотуну Арасту маншаъ мегирифтанд [13].

Бадридин Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҷамоа (1241-1333) дар асари худ «Таҳрир-ал-аҳком фи тадбир-ил-аҳлил-ислом» (муқаррарот оид ба тадбири мусулмонон), андешаҳои сиёсӣ-ҳуқуқии пешинро тақрор намуда, ба масъалаи идораи давлат, пеш аз ҳама, таносуби ҳокимияти имом ва султон диққати махсус медиҳад. Ибн Ҷамоа ба монанди пешиниён кӯшиш намудааст, ки аз ҷиҳати ҳуқуқӣ воқеияти сиёсии он замонро дар ҳамбастагӣ бо назарияи хилофат асоснок намояд. Дар назарияи ӯ имом шахси марказӣ буда, ваколатҳои ӯ тавассути анъанаҳои пеш муқарраршуда муайян карда мешаванд. Ӯ ба мисли Розӣ, дар масъалаи ба имом додани ваколатҳои мутлақ ё имкониятҳои васеъ ҳам дар соҳаи маънавӣ (динӣ) ва ҳам сиёсӣ мавқеи муҳолифро ишғол мекунад. Зеро роҳбари маънавӣ (динӣ) вазифадор аст, ки талаботи шариат ва қонуну қоидаҳои Худовандро татбиқ созад. Аммо Ҷамоа фишор овардан ба имомро аз ҷониби ҳокимияти дунявӣ дар ҳолати ба назар расидани худсарӣ ва беҳокимиятии

имом, ки он аз мутлақият дида бадтар аст, иҷозат медихад. Ин мавқеи Чамоа ӯро аз хатти анъанавии пешиниён дур сохта, ба хатти ақлгароёнаи фаҳмиши сиёсат наздик месозад [13].

Ҷ се тарзи ташаккулёбии ҳокимияти хилофатро аз ҳам чудо месозад:

Аввал, интихоб кардани халифа аз ҷумлаи намояндагони уламо. Дар ҳолати аввал халифа бояд аз ҷониби гурӯҳи интихобкунандагон баргузида шавад;

Дуюм, таъин намудани халифа;

Сеюм, ғасб кардани ҳокимият ба таври мусаллаҳона.

Ҳамзамон, ҳангоми таҳлили осори ӯ роҳи дигари ташаккулёбии ҳокимияти халифа аён мегардад, ки он худпешбарӣ ба мансаби халифа мебошад. Ба андешаи ӯ, новобаста аз тарзи интихоби халифа, ҳама бояд ба халифа итоат намоянд, чунки итоат ба халифа итоат ба Худованд аст [12, с. 188].

Адабиёт:

1. Абу Хамид ал-Газали. «Воскрешение наук о вере» («Ихйаулумад-дин») / Пер. с араб., исследование и комментарий В.В. Наумкина. – М.: Наука, 1980. – 376 с.

2. Абу Хамид аль-Газали. «Наставление правителям» и другие сочинения / Пер. с араб., перс. – М.: Ансар, 2005. – 336 с.

3. Абу Хамид аль-Газали. Божественное знание / Пер. А. Хисматулин // Абу Хамид аль-Газали. «Наставление правителям» и другие сочинения / Пер. с араб., перс. – М.: Ансар, 2005. – С. 167-198.

4. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали-ат-Туси. Кимийа-йисаадат («Эликсир счастья»). Часть 2: Рукн 2: Обычай (с Прилож. А и В) / Пер. сперс., вступ. ст. коммент. и указ. А.А. Хисматулина. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – XXX+466 с.

5. Абу Хамид Мухаммад аль-Газали-ат-Туси. «Ихйаулумад-дин» («Возрождение религиозных наук»). Т. 1. Ч. I / Пер. с араб.: Насыров И.Р., Ацаев А.С. – М.: Нуруль Иршад, 2007. – 584 с.

6. Абу Хамид Мухаммад Бну Мухаммад Бну Мухаммад Аль-Газали. Начало праведного пути / Пер. с араб. Р.С. Саяхов. – Уфа, 2006. – 96 с.

7. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016.

8. Имом Абуҳомид Мухаммад Ғазолӣ. Насиҳат–ул-мулук. – Душанбе, 1993.

9. Назариев Р. Социальная философия «Ихван ас-Сафа» и Насира Хусрава. – Душанбе, 2011.

10. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

11. Саъдизода Дж. Идеи прав человека в трудах Саади Ширази // Права человека в международном и национальном праве. Сборник

научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ / Под общ. ред. Е.М. Павленко. – М.: Права человека, 2015. – С. 46-52.

12. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2011.

13. Туманян Т.Г. Религия и власть в социально-философской мысли ислама (эпоха средневековья): Автореферат докторской диссертации по философии. – Санкт-Петербург, 2009. Ниг.: сомонаи электронии www.dissers.ru.

ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ ҚУРБОНИЁНИ ЧИНОЯТ

Азиззода У.А.,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Езидяр М.А.,

докторанти доктор фалсафа Phd,
доктор аз рӯи ихтисоси ҳуқуқшиносии
назди кафедраи назария ва таърихи
давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Роҳбари илмӣ: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшидааст ташаккул ва инкишофи таърихи стандартҳои байналмилалии ҳуқуқиро дар самти ҳимояи ҳуқуқи қурбониёни ҷиноят, ки яке аз қисматҳои бузурги санадҳои байналмилалӣ дар самти ҳимояи ҳуқуқи инсон аст, баррасӣ намояд. Ин гурӯҳи меъёрҳо ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалие ҳастанд, ки талаботҳои умумидемократӣ ва уҳдадорихоро ба зиммаи давлат мегузоранд, ки бо дарназардошти махсусияти сохтори конститутсионии худ, инкишофи иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳолатҳои дигари ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи миллии бояд таҷассум ёбанд ва ё бевосита дар ҳолатҳои муқарраргардида амал намоянд.

Калидвожаҳо: Стандартҳои байналмилалӣ, санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқи инсон, қурбониёни ҷиноят, ҷиноятҳои байналмилалӣ, стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЖЕРТВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Азиззода У.А.,

доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и

сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета.

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Езидяр М.А.,

докторант доктора философии доктор
Phd, доктор по специальности
проведение кафедры теории и
истории государства и права
юридического факультета Таджикского
национального университета

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и
государства; история правовых и политических учений

Научный руководитель: Азиззода У.А., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В рамках данной статьи автор старался исследовать историческую процесс становлению и развитию международных стандартов в области защиты прав жертв преступлений, которые составляют одной из основных частей международных стандартов в области защиты прав человека. Данную группу норм и нормативно-правовые акты состоят из общедемократических требований и обязательств, котрый возлагаются на государства и с учетом конституционного строя государства, социально-экономических и других правовых условий отражаются в национальном законодательстве или имеют непосредственное действия на территории государств.

Ключевые слова: Международные стандарты, международно-правовые акты, права человека, жертво преступлений, международные преступлений, международные стандарты по правам человека.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CRIMINAL VICTIMS

Azizzoda U.A.,

**professor of the Department of Human
Rights and Comparative Law of the Law
Faculty, Tajik National University, Doctor
of Legal Sciences**

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and History of Law and State; history of legal and politic teachings

Research supervisor: Azizzoda U.A., doctor of legal sciences, Professor

Annotation: in the framework of this article, the author tried to investigate the historical process of the establishment and development of international standards in the field of protection of the rights of victims of crimes, which are one of the main parts of international standards in the field of protection of human rights. This group of norms and legal acts consist of general democratic requirements and obligations that are imposed on the state and, taking into account the constitutional system of the state, socio-economic and other legal conditions are reflected in national legislation or have direct effect on the territory of states.

Keywords: international standards, international legal acts, human rights, victims of crime, international crimes, international human rights standards.

Дар нимаи дуоми асри ХХ қабул намудани санадҳои байналмилалӣ муносири универсалӣ ва минтақавӣ дар самти ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд аз амалҳои ҷинояткорона, ки ҳамчун стандартҳои умумиэтирофгашта дар ин самт доништа мешаванд суръати тоза гирифт.

Гарчанде дар доираи як мақолаи кутоҳҷам гузаронидани таҳлили пурраи тамоми санадҳои байналмилалӣ, ки масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи истехсолоти судии ҷиноятӣ бахшида шудаанд ва ё ба онҳо дахл доранд ғайриимкон аст, мо кушиш намудем ба таҳқиқи таърихи ташаккул ва инкишофи санадҳои байналмилалӣ, ки танҳо барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсони ҷабрдидаи ҷиноят аҳамияти муҳим доранд машғул шуда бошем.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ категорияи «стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон» яке аз ибораҳои машҳури ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи миллист, ки дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муурофияи ҷиноятӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Муҳаққиқони ватанӣ стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсонро – ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ меҳисобанд, ки талабот ва вазифаҳои умумидемократиро барои давлат пешбинӣ менамоянд. Онҳо бояд бо назардошти хусусиятҳои хоси ҳаёти ҷамъиятии давлатӣ-миллӣ, иқтисодиёти давлатӣ, соҳти конститутсионӣ, режими сиёсӣ-давлати ва ғ., дар низомҳои ҳуқуқи миллӣ ифода ва мушаххас гардида бошанд [2, 3, с. 167-170]. Тавзеҳи васеътарро Б.А. Сафарзода пешниҳод менамояд, ки ба андешаи ӯ таҳти стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон «категорияи ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки гуруҳи муқаррароти меъёрӣ ва эълomiaвиеро муайян менамояд, ва он аз тарафи иттиҳодияҳои байналмилалӣ давлатҳо эътироф ва қабул гардидаанду новобаста аз дараҷаи қатъият, бо назардошти универсалӣ будани онҳо ва ҷой доштани зарурати баамалбарории ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, барои давлат ҳамчун намуна ва асоси татбиқи бевосита

дар қонунгузории дохилии давлат мустаҳкам гардидаанд» [14, с. 17].

Ба ақидаи А.М. Диноршоев стандартҳои байналмилалӣ принципҳои ҳуқуқи инсонро мустаҳкам ва инкишоф дода, уҳдадории давлатро доир ба пешниҳод намудани ҳуқуқ ва озодиҳои бунёдӣ (асосӣ) ба фард ва анҷом надодани амалҳои, ки ба ин ҳуқуқ ва озодиҳо таъвоҷу менамоянд муқаррар месозанд. Дар баробари ин стандартҳои байналмилалӣ масъулияти давлатҳоро барои иҷро накардани уҳдадорихои худ муқаррар намуда, механизми байналмилалии ҳимояи ҳуқуқи инсонро пешбинӣ менамояд» [6, с. 57-65].

Монанди ҳама гуна институти дигари ҳуқуқӣ, стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи қурбониёни ҷинойт низ таърихи пайдоиш ва марҳилаҳои муайяни инкишофи худро доранд. А.М. Диноршоев ду марҳилаи ташаккул ва махсусияти даврабандии онро пешниҳод намудааст. Ба ақидаи муаллиф дар марҳилаи авали ташаккул стандартҳои байналмилалӣ ба танзими ҳуқуқ ва озодиҳои умумӣ таъқарда, баъдан тамоюли таҳия ва коркарди стандартҳои махсусгардонидашударо дар соҳаи ҳуқуқи инсон фаро мегиранд [7, с. 53-56]. Аз ин нуқтаи назар, гуфтадан мумкин аст, ки коркарди стандартҳои мазкур дар ду самт амалӣ карда мешаванд: 1) дар намудани уҳдадорихои умумихатмии давлат ҳангоми ба имзо расонидан ва ратификатсияи шарномаҳо, паймонҳо ва конвенсияҳои байналмилалӣ; 2) дар намуди қатъномаҳо ва эълomiaҳо, ки барои давлатҳо хусусияти эълomiaвию тавсиявӣ доранд [8, с. 19-21].

Дигар хусусияти стандартҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар он аст, ки онҳо дар натиҷаи амалигардии таҷрибаи андухтаи ҳуқуқтадбиқсозии давлатҳо ва халқу миллатҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ ташаккул ёфтаанд. Аз ин рӯст, ки дар худ таълимотҳои мухталифи сиёсӣ, иқтисодӣ, фалсафӣ, этикӣ ва ҳуқуқии халқиятҳои зиёдро дар тури якҷанд садсола муттаҳид намудаанд.

Дар замони муосир, аввалин стандарти байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд – Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид ҳисобида мешавад, ки 26 июни соли 1945 қабул гардидааст [11, с. 214-142]. Принципиҳо, ки дар он мустаҳкам гардидаанд, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маъқул доништа шуда, ҳамчун асоси бунёдии муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон эътироф шудаанд. Дар хусуси қурбониёни ҷинойт дар Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид сухан нааравад ҳам, он принципҳои умумии ҳимояи ҳуқуқи инсон, аз ҷумла ғояи зарурати инкишоф додани эҳтиром нисбати ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, қатъи назар аз наҷод, ҷинс, забон, дин ва ғайра мустаҳкам гардидаанд, ки ин метавонад ба қурбониёни ҷинойт низ паҳн гардад. Ҳуҷҷати мазкур бо хусусияти бунёдии худ барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд, инкишофи муносибатҳо миёни давлат ва соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсонӣ, аз ҷумла дар соҳаи муҳофизати ҷинойтӣ, ҳамгироии меъёрҳои муҳофизати ҷинойтии байналмилалӣ ва ҳуқуқи миллӣ асос ва заминаи ҳуқуқӣ гузошт.

Санади дигари таърихӣ Эъломияи умумии ҳуқуқи башар буд, ки 10 декабри соли 1948 қабул гардида, заминаи устуворро барои инкишофи минбаъдаи стандартҳои умумии байналмилалӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи инсон, бахусус қурбониёни ҷиноят гузошт [12, с. 39-43]. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ба сифати стандарте қабул гардидааст, ки тамоми халқҳо ва давлатҳо бояд барои ноил гардидан ба нишондодҳои он талош варзанд. «Хуччати мазкур имрӯз яке аз сарчашмаҳои асосии ҳуқуқ ба шумор рафта, ҳамчун санади намунавӣ барои кулли кишварҳо дар самти таҳия ва мустаҳкам намудани муқаррароти алоҳида дар конститутсия ва қонунҳо ва умуман низоми ҳуқуқи миллӣ хизмат менамояд» [13, с. 471]. Масалан, Эъломия аввалин маротиба дар сатҳи байналмилалӣ принципҳои ба амал баровардани адолати судиро, аз ҷумла аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ мустаҳкам намудааст. Новобаста аз он ки Эъломияи умумии ҳуқуқи башар хуччати хусусияти тавсиявидошта аст, дар соҳаи танзими муносибатҳои байналмилалӣ ва миллӣ нуфузи мутлақи сарчашмаи ҳуқуқро соҳиб аст.

Аҳамияти Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар танзими муносибатҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ назаррас аст. Дар марҳилаи муосири инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳолатҳои вайроншавии ҳуқуқҳои инсон ҳангоми баамалбарории адолати судӣ ва зарурати мубориза бо ҷунин падидаҳо нигаронкунанда мебошад. Маҳз аз ҳамин сабаб меъёрҳои умумӣ (универсалӣ) оид ба ҳуқуқ ба ҳаёт, озодии дахлнопазирии шахсӣ, баробарӣ ва ҳимояи баробари қонунӣ ва судӣ дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар мустаҳкам гардидаанд, ки фарогири ҳимояи қурбониёни ҷиноят низ мебошанд.

Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ [12, с. 539-569] ва Протоколҳо ба он, ки 4 ноябри соли 1950 дар Рим қабул гардида буданд, ки ҳамчунин ба стандартҳои умумии байналмилалӣ, аниқтараш, ба стандартҳои аврупоӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи инсон мансуб мебошанд, ки дар ҳаҷми пурра амали худро ҳам нисбати муносибатҳои ҷиноятӣ ва ҳам мурофиавӣ-ҷиноятӣ паҳн менамоянд. Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ хуччати ҳуқуқии нисбатан муфассал доир ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон мебошад. Тавре як қатор муаллифон қайд менамоянд, дар фарқият аз Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки дар он танҳо принципҳои бунёдӣ тасдиқ ва эълон карда шудаанд, муқаррароти Конвенсия дар ин соҳа ба тафсил таҳия шуда, механизмҳои амалисозии онҳо пешбинӣ шудаанд, ки аз рӯи тартиб аз дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон беҳтар мебошанд, инчунин худудҳои маҳдудсозии онҳо низ ба таври дақиқ муқаррар шудаанд [1, с. 43; 2, с. 175-176; 3, с. 7].

Меъёрҳои махсусе, ки барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсони аз кирдорҳои ҷиноятӣ ҷабрдида пешбинӣ шуда бошанд, дар стандарти байналмилалии мазкур ҳанӯз ҷой надорад. Аммо, ёдовар мешавем, ки конвенсияи аврупоӣ пас аз хотимаёбии Ҷанги дуҷуми ҷаҳон қабул шуда буд. Ва дар шароити муосири инкишофи таърихӣ, лаҳзаи тараққипарвар дар инкишофи стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, зоҳир намудани тавачҷӯх

ба соҳаи истехсолоти судии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Проблемаҳои вайроншавии ҳуқуқҳои ҷабрдидагон ҳанӯз дар маркази диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор нагирифтааст, аз ин рӯ, ҳангоми ҷимояи ҳуқуқҳои шахсоне, ки аз кирдорҳои ҷиноятӣ ҷабр дидаанд, ин стандарти байналмилалӣ ҳанӯз танҳо муқаррароти умумиро пешбинӣ менамояд, ба монанди, ҳуқуқи ҳар як инсон ба пайдо кардани воситаҳои самараноки ҷимояи ҳуқуқ ва озодиҳои вайронгардида.

Давраи муҳимтарин дар таърихи инкишофи стандартҳои байналмилалӣ дар самти таҳқиқшаванда қабули Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 ҳисобида мешавад. Ин санад бешубҳа, ба стандартҳои байналмилалӣ мансуб мебошад, ки меъёрҳоро дар хусуси ҷимояи ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла дар соҳаи истехсолоти судии ҷиноятӣ фаро мегирад. «...Паймони ишорашуда амалан аз сохтори ҳуқуқҳои асосии пешниҳоднамудаи Эълумия нисбати ашхосе, ки дар мурофиаи судии ҷиноятӣ иштирок менамоянд, дур нашуда, дар асоси онҳо низоми дохилиро ташкил намуд, ки иҷроиши самараноки стандарти мазкурро муайян менамояд...» [15, с. 39]. Дар санади байналмилалӣ баррасишаванда, ба сифати тамоюли мусбӣ мустаҳкам гардидани ҳуқуқҳои нави мурофиавии иштирокчиёни истехсолоти судии ҷиноятиро қайд кардан мумкин аст. Масъалаҳои ҷимояи қурбониёни ҷиноят мисли қабл бо роҳи татбиқи меъёрҳои умумӣ танзим карда мешаванд.

25 июни соли 1993 аз тарафи Конфронси умумичаҳонии дуҷум Эълумияи Вена ва Барномаи амал [9, с. 94-194] қабул карда мешаванд, ки дар он тамоюлҳои нигаронкунанда дар инкишофи ҷамъиятӣ қайд гардидаанд: вайронкунии дағалона ва низомноки ҳуқуқҳои инсон ва шароитҳое, ки барои амалишавии пурраи тамоми ҳуқуқҳои инсон монеаҳои ҷиддӣ мегузоранд, ҳанӯз ҳам дар қисмҳои мухталифи кураи замин ҷой доранд. Дар робита ба ин, ҳолати ҷимояи ҳуқуқҳои инсон мавзӯи нигаронии ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Эълумияи баррасишаванда, мисли қабл ба таври муттасил ғояро дар хусуси он ки ҷимоя ва тарғиби ҳуқуқҳои инсон вазифаи аввалиндараҷаи тамоми давлатҳо ба ҳисоб меравад, дастгирӣ ва инкишоф медиҳад. Дар он маҳсус қайд мегардад, ки давлатҳо бояд тамоми вайронкуниҳои ҳуқуқи инсон ва омилҳои бавучудоварандаи онҳоро аз байн баранд, инчунин монеаҳоро дар роҳи амалисозии ин ҳуқуқҳо бартараф намоянд. Миёни тамоюлҳои нави мусбӣ мустаҳкам гардидани институти шикоят оварданро қайд намудан мумкин аст, ки амали он нисбати мурофиаи ҷиноятӣ паҳн мегардад. 20 декабри соли 1971 Ассамблеяи Генералии СММ Қатъномаеро бо номи «Ҳуқуқи инсон ҳангоми баамалбарории адолати судӣ» қабул намуд. Ба номи умедворкунандаи он нигоҳ накарда, ҳуччати мазкур ягон ғояи навро доир ба ҳуқуқи инсон дар истехсолоти судии ҷиноятӣ муттаасифона, дар бар намегирад. Дар хусуси қурбониёни ҷиноят дар он ҳатто ягон нишондод ва ё меъёре пешбинӣ нагардидааст. Дар Қатъномаи мазкур танҳо аз давлатҳои иштирокчиёндаъват карда мешавад, ки принципҳои умумиро, ки

ба ҳуқуқҳои инсон ҳангоми баамалбарории адолати судӣ дахл доранд, риоя намоянд.

Дигар ҳодисаи муҳимтарини таърихӣ дар ин самт қабули стандарти умумӣ дар соҳаи адолати судии ҷинойтӣ, ба монанди Нақшаи амали Миланӣ ва замимаи он дар таърихи 25 ноябри соли 1985 доништа мешавад. Дар онҳо ғояҳои умумӣ доир ба инкишофи самараноки низоми адолати судӣ мустаҳкам гардидаанд, ки ба эҳтиром ва риояи ҳуқуқҳои инсон асос ёфтаанд. Бояд тамоюли дигари мусбӣ – бавучудоии меъёрҳои махсус, ки ба масъалаҳои ҷимояи ҳуқуқи қурбонӣро ҷинойт бахшида шудаанд, махсус қайд намоем. Ба сифати принципи алоҳида қоидае мустаҳкам гардидааст, ки тибқи он бо мақсади таъмини қурбонӣро ҷинойт бо воситаҳои муассири ҷимояи ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷуброни зараре, ки ба онҳо дар натиҷаи ҷинойт расонида шудааст, давлатҳо бояд чораҳои зарурии қонунгузорӣ ва дигар чораҳоро роҳандозӣ намоянд. Ҳолати мазкур нишона аз бавучудоии тавачҷӯҳ нисбати проблемаи қурбонӣро ҷинойт аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад.

Ҳамин қадамҳои нахустин боиси қабул гардидани санадҳои нисбатан бузург ва фарогир дар ин самт гардид. Масалан, қабули Статути Суди байналмилалӣ ҷинойт дар Рум 17 июли соли 1998 аз ин шумор аст. Статути мазкур дар худ маҷмӯи васеи стандартҳои байналмилалӣро доир ба ҳуқуқи инсон дар соҳаи адолати судии ҷинойтӣ фаро мегирад. Файр аз ин, санади мазкур на танҳо тавсияҳоро доир ба рафтори муносиби давлатҳо ва ҳукуматҳо дар масъалаҳои ҷимояи ҳуқуқи шахрвандон, балки механизми мурофиавии ҷимояи ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиаи судии ҷинойтиро мустаҳкам менамуд. Ҳуҷҷати байналмилалӣ баррасишаванда, ба таври муттасил инкишофи тамоюли мусбиро дар масъалаҳои ҷимояи ҳуқуқи қурбонӣро ҷинойт давом медиҳад (масалан, принципҳо ва шаклҳои ҷуброни зарарро ба қурбонӣро ҷинойт муқаррар менамояд).

Дар баробари стандартҳои байналмилалӣ умумӣ (универсалӣ), ки муқаррароти онҳо аз ҷумла нисбати истеҳсолоти судии ҷинойтӣ паҳн мегардид, инчунин стандартҳои махсусгардонидашудаи байналмилалӣе қабул гардиданд, ки маҳз ба ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдидагони қирдорҳои ҷинойтӣ равона шудаанд.

Ба сифати яке аз аввалин чунин стандартҳо Конвенсияи Аврупоӣ оид ба ҷуброни зарар ба қурбонӣро ҷинойтҳои таҷовузкорона буд, ки аз тарафи Шӯрои Аврупо 24 ноябри соли 1983 дар Страсбург қабул гардида буд. Асоси онро тавсияҳои Кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо ташкил медиҳанд, ки дар Қатънома доир ба ҷуброни зарар ба қурбонӣро ҷинойт мустаҳкам шудаанд [12, с. 606-609]. Азбаски барои ҷабрдидагони ҷинойт аз ҳама муҳим проблемаи ҷуброни одилонаи зарар ба ҳисоб меравад, пас масъалаҳои дар Конвенсияи мазкур танзимшаванда, барои қурбонӣро ҷинойт бениҳоят муҳим мебошанд. Дар он аввалин маротиба, гарчанде дар доираи Аврупо ҳам бошад, муқаррароте мустаҳкам гардидааст, ки тибқи он вақте, ки ҷуброни зарар ба ҷабрдидагон аз дигар сарчашмаҳо таъмин шуда наметавонад, ҳалли ин проблемаро бояд давлат ба зиммаи

худ гирад [12, с. 606-609].

Стандарти байналмилалии нисбатан маъмул ва аҳамиятнок оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои ашхоси ҷабрдидаи ҷиноят Эълomiaи принципҳои асосии адолати судӣ барои қурбонии ҷиноят ва суистифодаи ҳокимият мебошад, ки бо Қатъномаи 40/34 Ассамблеяи Генералии СММ 29 ноябри соли 1985 қабул гардидааст [12, с. 165-167]. Аҳамиятнокии Эломияи мазкурро бо чанд хусусиятҳои назаррасаш баҳогузорӣ намудан мумкин аст. Якум, аввалин маротиба дар сатҳи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ кӯшиши додани мафҳуми қурбонии ҷиноят андешида шудааст. Дуюм, дар Эълomiaи мазкур аввалин маротиба дар намуди умумӣ баъзе ҳуқуқҳои муҳофизатии қурбонии ҷиноят мустақам гардидаанд. Сеюм, он тавсияҳоро дар хусуси тарзҳои имконпазири ҷабрдида зарар ба қурбонии ҷиноят пешниҳод намудааст. Чорум, дар он тавсияҳо доир ба ташкили расмиёти расмӣ ва ғайрирасмии ҳимояи ҳуқуқҳои қурбонии ҷиноят, ки хусусияти фаврӣ дошта, одилона, арзон ва дастрас мебошанд, пешбинӣ шудаанд. Панҷум, Эълomia инчунин номгӯи дигар кӯмакҳоро пешбинӣ кардааст, ки бояд ба қурбонии ҷиноят пешниҳод карда шаванд, ба монанди: кӯмакҳои тиббӣ, равоншиносӣ, иҷтимоӣ ва ғ., ки бояд таъҷилан ба ҷабрдидаи ҷиноят пешниҳод карда шаванд. Тавре мебинем, Эълomiaи принципҳои асосии адолати судӣ барои қурбонии ҷиноят ва суистифодаи ҳокимият якумин ҳуҷҷати байналмилалии низомноке ба ҳисоб меравад, ки фарогири васеи самтҳои ҳимояи ҳуқуқҳои ҷабрдидагони ҷиноят мебошанд. Аммо, ба тамоми ҷиҳатҳои мусбии он нигоҳ накарда, бояд қайд намуд, ки баъзе ҷанбаҳои ҳимояи ҳуқуқи қурбонии ҷиноят боз ҳам танзимнашуда боқӣ монданд. Қобили зикр аст, ки ҳуҷҷати мазкур танҳо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ ба ҳисоб рафта, дар робита ба ин, барои давлатҳо қувваи ҳатмии ҳуқуқиро надорад.

Дар масъалаи баррасишаванда, ҳуҷҷати дигари дар сатҳи байналмилалӣ на чандон машҳур бо номи «Тавсияи № (85)11 давлатҳои аъзо дар бораи мақоми ҷабрдида дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ» мебошад, ки аз тарафи Кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо 28 июни соли 1985 [10, с. 16-18] қабул гардидааст. Машҳур набудани ҳуҷҷати мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки якум, он хусусияти тавсиявӣ дорад, дуюм, он хусусияти маҳдуди амал дорад, яъне доираи амали онро танҳо минтақаи Аврупо ташкил менамояд. Дар ин ҳуҷҷати байналмилалии сатҳи аврупоӣ одилона қайд мегардад, ки пештар мақсадҳои низоми адолати судии ҷиноятӣ маъмулан дар истилоҳоте ифода меёфтанд, ки асосан ба муносибатҳои байни давлат ва ҳуқуқвайронкунанда дахл доштанд. Функсияи асосии адолати судӣ бояд қонеъ гардонидани дархостҳо (арзаҳо) ва ҳифзи манфиатҳои ҷабрдида бошад. Дар низоми адолати судии ҷиноятӣ зоҳир намудани тавачҷӯх нисбати зарари ҷисмонӣ, маънавӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ, ки ба ҷабрдида расонида мешавад ва баррасӣ кардани он ки кадом чораҳо барои қонеъ гардонидани талаботи ӯ зарур мебошанд, бениҳоят муҳим мебошад. Бояд бештар дархостҳои ҷабрдида ва вазифаҳои ба он алоқаманди шахсони мансабдори милитсия ва дигар

мақомоти давлатӣ ба инобат гирифта шаванд. Масалан, ҷабрдида бояд дар хусуси натиҷаҳои тафтишоти милитсия, оид ба имконияти ба даст овардани реститутсия ва ҷуброн дар доираи муурофияи ҷиноятӣ ва ғ. иттилоот дастрас намояд.

Таваҷҷӯҳи хосро инчунин таърихи инкишофи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ талаб менамояд, ки аз тарафи Конгресси СММ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон қабул шудааст. Мазмуни онҳоро омӯхта, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки диққати махсусро ба масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқҳои қурбониёни ҷиноят аввалин маротиба дар Конгресси ҳаштуми СММ зоҳир гардидааст. Дар ҷалассаи мазкури Конгресс ҳуҷҷате бо номи «Ҳимояи ҳуқуқи инсон, қурбониёни ҷиноят ва суистифодаи ҳокимият» [10, с. 33-35] қабул гардид, ки дар он зарурати муттафиқии ҷамъиятӣ, ки муқаррар намудани алоқаи зичро миёни аъзоёни ҷамъият барои таъмин намудани кафолати ваҳдати иҷтимоӣ ва риояи ҳуқуқҳои қурбониёни ҷиноят, инчунин ба зарурати ташкили механизмҳои муқаммал ва андешидани чораҳои дахлдор, ки бо истифодаи онҳо ҷуброн намудани зарар ва расонидани кӯмак ба қурбониён дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ имконпазир мегардад, қайд карда шудааст.

Баъдтар аз тарафи Конгресси даҳуми СММ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон 17 апрели соли 2000 дар Вена ҳуҷҷате бо номи «Ҳуқуқвайронкунандагон ва қурбониён: ҷавобгарӣ ва адолат дар ҷараёни баамалбарории адолати судӣ» қабул карда шуд. Дар Конгресси мазкури СММ қайд гардида буд, ки зиёда аз нисф зиёди ашхоси ҷабрдидаи ҷиноят дар тамоми ҷаҳон, ба ҳуҷҷатҳои дар ин соҳа қабулгардида нигоҳ накарда, ба муносибати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нисбати шикоятҳои онҳо қаноатманд нестанд. Ҳолатҳои зикршударо ба инобат гирифта, ҷомеаи ҷаҳонӣ зарурати паҳн кардани талаботи адолатро на танҳо нисбати айбдоршаванда, балки инчунин ҷабрдида низ дар ҳуҷҷати болозикр махсус қайд намуданд. Дар ҳуҷҷати мазкур диққати асосӣ ба он равона шудааст, ки риоя накардани ҳуқуқҳои ҷабрдида ҳанӯз ба сохтори расмиёти дахлдор дохил намешавад ва ягон оқибати номусоидро барои мақомоте, ки таъқиботи ҷиноятиро амалӣ менамояд, ба вучуд намеорад, ки ин ҳолат боиси суистифодаи ваколатҳо ва риоя нагардидани ҳуқуқҳои муурофиявии қурбониёни ҷиноят мегардад. Дар он зарурати пурзӯр намудани назорат аз тарафи ҷабрдида дар тамоми марҳилаҳои муурофия қайд гардидааст. Ҳуҷҷати байналмилалӣ мазкур дар алоҳидагӣ имконияти ҷорӣ намудани алтернативи таъқиботи ҷиноятиро дар намуди адолати судии реститутсионӣ бо истифодаи расмиётҳои андозагирӣ баррасӣ менамояд.

Дар Конгресси ёздаҳуми СММ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон, ки 18-25 апрели соли 2005 дар Бангкок баргузор гардид, аз 50-солагии қабул ва амали стандарҳои байналмилалӣ дар соҳаи адолати судии ҷиноятӣ натиҷагирӣ намуда, санади дигари Конгресс бо номи «Дастурамал барои муҳофизат» қабул

гардид, ки дар он суҳан дар хусуси зарурати гуруҳбандии стандартҳои байналмилалӣ ба категорияҳои алоҳида мерафт. Мавқеи асосиро дар ин низом стандартҳо ва меъёрҳои ишғол менамоянд, ки бевосита ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои ҷабрдидагонӣ чиноят дахл доранд. Ғайр аз он, дар Конгресс ба хусусияти «ҷазодиҳӣ (сазодиҳӣ)» доштани низоми судии давлатҳо, ки дар аксарияти кишварҳо чун шакли асосии баамалбарории адолати судӣ нигоҳ дошта шудааст алоҳида ишора гардид. Воқуниши охири Конгресс ҳамчунин ба масъалаи васеъ истифода намудани вазифаҳои дигари расмиёти мухталифи созишдиҳанда, ҷаброни зарар ба қурбонии чиноят, барқарор сохтани ҳуқуқҳои вайронгардидаи ӯ, мутобиқсозии равоӣ ва рӯҳии ҷабрдида ва ғ. баҳшида шуда буданд, ки метавонанд ба инкишофи мусбии ҳалли масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқҳои қурбониёни чиноят мусоидат намоянд.

Бо вучуди он ки қарорҳои таҳқиқшудаи Конгресси СММ оид ба пешгирии чинояткорӣ ва муносибат бо ҳуқуқвайронкунандагон ғояҳои зиёди мусбиро дар қисми ҳимояи ҳуқуқҳои қурбониёни чиноят фаро мегиранд, аммо, онҳо дар худ танҳо қарорҳои яке аз мақомоти СММ (Конгресс)-ро ташкил медиҳанд, ки қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ надоранд. Аз рӯйи табиати ҳуқуқии худ, онҳо ратификатсия ва ба қонунгузориҳои миллӣ дохилнамоиро талаб намеkunанд, бинобар ин, хусусияти тавсиявӣ доранд.

Адабиёт:

1. Бессарабов В.Г. Европейский суд по правам человека. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 248 с.

2. Глотов С.А. Конституционно-правовые проблемы сотрудничества России и Совета Европы в области прав человека. Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 1999. – 308 с.

3. Европейская конвенция по защите прав человека и основных свобод. Комментарий к статьям 5 и 6. – М., 1997.

4. Диноршоев А.М. Понятие, содержание и классификация международных стандартов в области прав человека // Вестник ТНУ № 3/1 (128). 2013. – С. 197-203.

5. Диноршоев А.М. Вопросы имплементации международных стандартов в области прав человека в законодательство РТ // Гармонизация российской правовой системы в условиях международной интеграции. Материалы VI международной научно-практической конференции «Кутафинские чтения». Секция конституционное и муниципальное право. – С. 167-170.

6. Диноршоев А.М. Влияние международных стандартов на формирование института прав и свобод человека и гражданина в Конституции Республики Таджикистан // Правовая жизнь. - №4. 2015. – С. 57-65.

7. Диноршоев А.М. Нақши стандартҳои байналмилалӣ дар рушди ҳуқуқҳои инсон // Права человека и глобализация: Материалы I-ой международной научно-теоретической конференции, посвященной 70-

летию принятия Всеобщей декларации прав человека. – Душанбе: Издательство УМТ и ВС МВД Республики Таджикистан, 2019. – С. 53-56.

8. Диноршоев А.М. Сафаров Б.А. Закрепление международных стандартов в области прав человека в национальной правовой системе Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. – 163 с.

9. Действующее международное право: В 3 т. Т. 2. – М., 199. – С. 94-104.

10. Зарубежный опыт правового регулирования и практика его применения по вопросам защиты участников уголовного судопроизводства: Сборник правовых актов, организационных документов и информационно-аналитических материалов / Под. общ. ред. В.В. Черникова. – М., 2000.

11. Международное право в документах / Сост.: Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. 2-е изд. перер. и доп. – М.: ИНФРА-М, 1997.

12. Международные акты по правам человека: Сб. док. – М., 1999.

13. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 560 с.

14. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность / отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.

15. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека в сфере российского уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Оренбург, 2005. – 195 с.

ЗАН ВА ЗӢРОВАРӢ**Бобоева Н.И.,**

дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 552556008**E-mail:** boboeva_1961@mail.ru**Бобоева Ш.С.,**

магистри соли якуми ихтисоси менечменти факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Муқарриз: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола сухан дар бораи зуроварӣ нисбати занон меравад. Ҳол он, ки он мувофиқи стандартҳои миллии ва байналмиллалӣ дар тамоми ҷаҳон манъ карда шудааст. Яке аз шаклҳои вазнинтарини ҷиноят нисбати зуровариҳои занон ин таҷовуз ба номус буда, аксарияти ҷинси латиф аз он даҳшат мекашанд. Он ва тамоми шиканҷаю зуроварӣ нисбат ба занон дар бисёр ҷойҳои ҷамъиятӣ, хусусан дар кӯчаю тангкучаҳо, дар нақлиёт, дар гузаргоҳҳои, ки ториканд, дар шабнишиниҳо, дар ҷойҳои корию хонаҳо ҳузур дошта метавонанд. Сабабҳои асоси ин гуна зиёнкориҳо истифода бурдани маъводҳои спиртӣ, нашъамандӣ, рашки байни занону мардон, ҷангу хархашаҳои хонаводагӣ дар оила ва ҷойҳои корӣ, мисоли дигар бошад сабабҳои маънавиёт, ба шаъну шараф эҳтиром нагузоштан ва хоҷагии умумиро пеш набурдан дар зиндагӣ ҳаст. Зан олиҳаи хусн буда, нисбати ӯ истифода бурдани ҳама гуна хайфиёт ва ҷаҳолатҳои гуноҳи азим аст.

Калидвожаҳо: Сабабҳои асосӣ, зуроварӣ, шиканҷа, ҷоҳилӣ, ҷойҳои ҷамъиятӣ, манъ кардан, шакли вазнини ҷиноят, нашъамандӣ, рашк, ҷангҳои оилавӣ, шаъну шараф.

ЖЕНЩИНА И НАСИЛИЯ**Бобоева Н.И.,**

доцент кафедры права человека и сравнительное правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 552556008

E-mail: boboeva_1961@mail.ru

Бобоева Ш.С.,

магистр 1-го курса экономического факультета
Таджикского национального университета

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье речь идет о насилии против женщин. Как их мучают везде и на улицах, и в дорогах в транспорте в дискотеке, в подземных переходах и в семье. Основные причины насилия против женщин – это употребление спиртных напитков, занимающейся наркотических веществ, избиение, пытки, семейные недомовки, а также ревность между мужчиной и женщиной и т.д. Среди многих семей нету взаимопонимание. Женщина является богиньей красоты и с ней нужно обращаться с уважением.

Ключивые слова: Основные причины, насилия, пытки, невежественный, общественные место, запрещать, тяжкое форма преступления, ревность, наркотические вещества, семейные ссоры, достоинства человека.

WOMAN AND VIOLENCE

Boboeva N.I.,

Assistance Professor of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of Legal Sciences

Phone: (+992) 552556008

E-mail: boboeva_1961@mail.ru

Boboeva Sh.S.,

1st year Master of Economics, Tajik National University

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state;
history
of the doctrines of the law and state

Reviewer: Dinorshoev A.M., Doctor of Legal Scitnces, Professor

Annotation: This article is about violence against women. How they are tortured everywhere and on the streets, and on the roads in transport in a disco, in underpasses and in the family. The main causes of violence against women are drinking alcohol dealing with narcotic substances, beating, torture, family malpractice, as well as jealousy between a man and a woman, etc. Among many families there is no mutual understanding. A woman is a goddess of beauty and must be treated with respect.

Keywords: Main reasons, violence, torture, ignorant, public place, prohibit, serious crime, jealousy, narcotic substances, family quarrels, human dignity.

Нақш ва мақоми зан дар оила ва ҷомеа басо бузург аст. Оиларо ячейкаи асосии ҷамъият меноманд ва асоси ҳама гуна иҷтимоӣ дар он қарор дорад. Пушида нест, ки ҷомеаро дар аксари мавридҳо муносибатҳои оилавӣ ташкил ва ташаккул медиҳанд. Бинобар ин таъсири баъзе проблемаҳо ба вазъи муносибатҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ мустақил амал мекунад. Зан қадбону ва гармии хонадон буда, дар ҳиммату ҳикмати қуҳанбунёди он маъноӣ аниқӣ фалсафӣ ниҳон аст.

Ин аст, ки дар шуури ҷамъиятии ҷамоаҳои анъанавӣ симои зан танҳо офаридгор, зоянда ва ниғаҳбондорандаи хонадонро медиҳанд. Дар моддаи 1-уми Эълумияи Созмони Миллалӣ Мутаҳид оид ба решакан кардани зӯрварӣ нисбат ба занон оварда шудааст, ки «Зӯрварӣ нисбат ба занон» маънии онро дорад, ки «ҳама гуна қирдори зӯрваронаи дар асоси аломати ҷинсӣ содиркардашуда, ки ба занон зарари ҷисмонӣ, ҷинсӣ ё равонӣ ё азобу машаққат мерасонад ё расонида метавонад, бо фарогирии таҳдиди содир кардани чунин қирдорҳо, маҷбурсозӣ ё худсарона маҳрум кардан аз озодӣ, ё дар ҳаёти ҷамъиятӣ ё дар ҳаёти шахсӣ арзёбӣ мегардад».

Занон ба категорияи эҳтиҷманди ҷомеа дохиланд, чунки яке аз омилҳои ашадитарин, ҷабрдида ва ҳуқуқвайронкуниҳо, ки дучори ҳама гуна шиканча ва зӯрварӣ мегарданду нисбаташон ҷабрҳо раво дониста мешавад.

Аз таърихӣ гузашта ва ҳозираи тоҷикон маълум аст, ки шуури муқаррарии аксари мо бо муқаррароти сарварию ҳукмфармоии беисти мардон ва ба он тобеъ будани занон ба таври анъанавӣ падаршоҳӣ мебошад. Урфу одатҳои аз гузашта боқимонда дар мисоли бо қалин харидорӣ кардани духтарон ё арӯсон ҳанӯз то замони мо пурра аз байн нарафтааст. Мисоли дигар ин, ки баъзан бо қарори волидайн хонадоршавандагон то рузи туй якдигарро намебинанд, лекин бар хилофи ин ҳам қонунгузориҳои ҷумҳурӣ ва ҳам рӯкнҳои дини мубини ислом ба ин чиз иҷозат додаанд.

Боиси бадбахтии занон мегардад, ки бадбахтона, дар ҷумҳурӣ ҳодисаҳои дузанагию бисёрзанӣ низ ба ҷашм мерасанд, харчанд барои зиндагӣ бо ду ё якчанд зан бо бурдани хоҷагии умумӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст. Аммо дар амалия ин ҳолатҳо хеле байни мардум маъруфанд. Агар назар ба қонунгузори кунем, мувофиқи моддаи 33-юми

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳӣ манъ аст, ки назари баъзе аз мардҳо ба ин кам аст.

Мафҳуми ҳуқуқи бисёрникоҳӣ дар қонунҳо маънии номусоид овардани оқибатҳои ҳуқуқиро дорад, ки ин ба оимҳо яъне занҳои дуҷумо сеюм – никоҳҳои ғайрирасмӣ бастанро дар назар дорем, ки аз рӯи расму оинҳои дини мубини ислом ба ҷо оварда мешавад ва ин барои чунин занҳо ҳеҷ гуна ҳуқуқро пешниҳод намекунад. Занҳои дуҷумо ва зиёда аз ин, ҳангоми бекор карда шудани ақди никоҳ ё дар ҳолати вафот ёфтани ба ном шавҳарҳо ҳуқуқи талаб кардани тақсими моликиятро надоранд, ва ҳамчунин ҳуқуқи мерос гирифтани моликияти ӯро низ соҳиб шуда наметавонанд. Пас, бояд андеша кард, ки дар бахти дигар зан бахт ёфтан кори хатост.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи пешгирии зуроварӣ дар оила» 19 марти соли 2013 қабул кардааст, ки он тамоми намудҳои зуровариро нисбати занон манъ кардааст. Тамоми стандартҳои байналмиллалӣ бошад масъалаи зӯроварӣ нисбати занҳоро инкор карда, барои бартараф кардани онҳо саҳт машғуланд.

Аз нуқтаи назари баъзе маъхазҳои таърихӣ ин ҳолат яке аз проблемаҳои ҳаст, ки ба соҳаи хусусӣ дахл дорад, гарчанде аз рӯи урфу одат ва анъанаҳои тамоми маҳаллу миллатҳо ба ҳаёти хусусии дигар қасон даҳолат кардан кори ғайр аст, яъне мумкин нест, лекин шумораи зиёди он ҷаҳонро ба ташвиш овардааст.

Тамоми ҷаҳон таъбиз нисбати занонро манъ кардааст, аммо вайрон кардани ҳуқуқҳои занон дар ҳар як мамлақати дунё бо намуд ва тарзҳои гуногун ба амал меояд. Зуровариҳо, ҷаҳолат нисбати занҳо, хусусан ба гурезазанҳо, занҳои маъюбу маслук, муҳочирон, маҳбусон, занҳои гуруҳҳои майдамиллат ва ғайраҳо дар мадди аввал меистанд.

Зӯроварӣ нисбат ба занон яке аз зухуроти дар ҷаҳон аз ҳама зиёд паҳншуда аст, ки дар баъзе ҳолатҳо аз тарафи оила ва дар баъзе мавридҳо аз тарафи ҷомеа сар мезанад. Дар замони ҳозира чунин воқеаҳо хусусан дар ҷумҳурии мо кам дучор меоянд, зеро сари вақт аз тарафи давлату ҳукумат ҷораҳо андешида мешаванд. Қонунгузориҳои давлатҳо ба камшавии ин гуна рӯйдодҳо мусоидат мекунанд.

Гарчанде, таъсири қонунҳо ва санадҳои байналмиллалӣ дар ҳама давру замон ва дигар марҳилаҳои гузашти таърих ба он кам мерасад, вале занон аз ин гуна кулфатҳо азиятҳои зиёдеро мебинанд. Сухан ба маврид аст, ки таъсири конвенсияҳои байналмиллалӣ низ ба он дар бисёр мавридҳо намерасад.

Ҳар навъи ҳодисаҳои зуроварӣ нисбат ба занон хусусан лату куб кардан, таҷовуз ниҳодан, бурида ва нест кардани узвҳои эҳсосии оломи ҷинсии занон ва дигар намудҳои ҷаҳолатро истифода бурдан ба ҷомеаи имруза зиёне аст, ки фарҳанг ва арзишҳои эътиқодмандиашонро аз насли инсон дур мекунанд ва ё умуман мекананд. Яке аз шаклҳои вазнинтарини ҷиноят ин таҷовуз ба номус буда, ақсарияти ҷинси латиф аз он даҳшат мекашанд. Он ва тамоми шиканҷаҳои зӯроварӣ нисбат ба занон дар бисёр

чойҳои чамбиятӣ хусусан дар кӯчаю тангкучаҳо, дар нақлиёт, дар гузаргоҳҳои, ки ториканд, дар шабнишиниҳо, дар чойҳои корию хонаҳо ҳузур дошта метавонанд. Яъне бо ин фаҳмонданиам, ки он дар чанд намуд ва чанд шакл инсонро фаро мегирад. Харандаи тани зан фақат мард аст.

Хусусан чи хеле, ки дар боло гуфта гузаштем занон, ки қисмати эҳтиёҷманди чомеаро ташкил мекунанд, дар баъзе мавридҳо ин гуна хусуматҳо ва зуровариҳо аз меъёрҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ гузашта, рафта-рафта ба меъёрҳои ҳуқуқҳои ҷиноятӣ мепечанд. Гумон меравад, ки сабабҳои асосии ин гуна зиёнкориҳо истифода бурдани маъводҳои спиртӣ, нашъамандӣ, рашки байни занону мардон, ҷангу хархашаҳои хонаводагӣ дар оила ва дар чойҳои корӣ, мисоли дигар бошад сабабҳои маънавиёт, ба шаъну шараф эҳтиром нагузоштан ва хоҷагии умумиро пеш набурдани мардҳо – сарварони хона мебошад.

Бояд қайд кард, ки занон ҷабрдидагони ҳама гуна талошҳои зуроварӣ, азобу шиканчаҳо чи дар ҳолати гумроҳию фирефтаҳо ё ҳолатҳои шахвонӣ, инчунин онҳое, ки дар оила ва дигар чойҳо азиятҳо дидаанд, на ҳама вақт ғайрати ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо аризаю шикоятҳо дар хусуси ба ҷавобгарӣ кашидани гунаҳкорон муроҷиат мекунанд. Гарчанде бамаврид аст, ки ҳама арзе, ки мувофиқ бо қонунгузориҳо ҳаст муроҷиат кардан як шакли нотарсии занро баён мекунад ва ўро дар зиндагӣ ҷасур мегардонад, бо имлои дигар тарсро аз ў меканад ва ё аз байн мебарад.

Бе занон ҳаёт нест ва онҳоро чун гавҳараки чашм бояд нигоҳ дошт ва кӯшишу харҷ ба он дод, ки занон ояндаи дурахшони чомеа буда, аз дастони ў обу нон хурдан фақат мардумро ба бихишт ҳавола месозад.

Зан олиҳаи ҳусн буда, нисбати ў истифода бурдани ҳама гуна хайфиёт ва ҷаҳолатҳо гуноҳи азим аст.

Хулоса кардан мумкин аст, ки тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар вазифадор ва уҳдадоранд, ки ба ҳамдигар барои татбиқ ва ҳимоя намудани ҳуқуқҳои худ ва фарзандон, инчунин солим нигоҳ доштани оила кӯшишу ғайрат карда, нагузоранд, ки ба хонаводаи онҳо аз ҷониби дигарон хусумате ё даҳолате моневъ шавад.

Ба зиммаи ҳамсарон ғайр аз ин вазифаҳои ба роҳ мондани муносибатҳои худ дар оила дар асоси эҳтироми байниҳамдигарӣ ва ёри байниҳамдигарӣ, кӯмак кардан ба ҳаёти осоишта ва мустаҳкам гардонидани оила, ғамхорӣ кардан барои пешрави ва рушду нӯмуи аъзои оила вогузошта шавад.

Дар қонуни мазкур сатр ба сатр вазифаҳои ахлоқии зану шавҳар дар оила дар назди якдигар номбар шудаанд. Риояи онҳо барои фаъолияти мӯътадили ҳаёти ҳамаи аъзои оила муҳити созгору заруриро фароҳам меоварад.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚҲОИ ФИТРИИ ИНСОН ДАР МИСОЛИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ

Неъматова М.А.,
унвонҷӯи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 987277430
E-mail: mosafar@bk.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конституционӣ; муҳофизати суди
конституционӣ; ҳуқуқи мунитсипалӣ

Роҳбари илмӣ: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими ҳуқуқи
озодиҳои инсон, яъне танзими ҳуқуқҳои фитрии инсон, махсусан ҳуқуқ ба
ҳаёт бахшида шудааст. Дар он андешаҳо нисбати қонунгузории ҷорӣ бо
истифода аз санадҳои байналмилалӣ оид ба танзими ҳуқуқи ҳуқуқ ба ҳаёт
баён гаштааст.

Калидвожаҳо: Инсон, ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ ба ҳаёт, қонунгузорӣ,
озодӣ, давлат, ҷомеа.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА ПРИМЕРЕ ПРАВА НА ЖИЗНЬ

Неъматова М.А.,
соискатель юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 987277430
E-mail: mosafar@bk.ru

Научный специальность: 12.00.02 – конституционное право;
конституционный судебный процесс; муниципальное право

Научный руководитель: Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: Статья посвящена одной из самых важных проблем прав и
свобод человека, то есть регулирование естественных прав человека,
особенно права на жизнь. В ней изложены взгляды относительно
действующего законодательства, с использованием международных актов
по правовому регулированию права на жизнь.

Ключевые слова: Человек, право, права человека, право на жизнь, законодательство, свобода, государство, общество.

REGULATION OF NATURAL HUMAN RIGHTS ON THE EXAMPLE OF THE RIGHT TO LIFE

Neymatova M.A.,

applicant of the faculty of law Tajik National University

Phone: (+992) 987277430

E-mail: mosafar@bk.ru

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional litigation; municipal law

Scientific adviser: Dinorshoh A.M., doctor of Law, Professor

Annotation: This article is devoted to one of the most important problems of human rights and freedoms, that is, human rights with nature, especially the right to life. It sets out the views on the current legislation, using international instruments on the legal regulation of life.

Keywords: Person, right, human rights, right to life, legislation, freedom, state, society

Инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ аз масоилҳои мубрамест, ки дар илми ҳуқуқшиносии муосир ҳамеша таваҷҷӯҳи олимонро ба худ ҷалб намудааст. Арзише, ки аз пайдоиши ҷомеаи инсонӣ ва шинохти ақл ҳамчун нерӯи пешбарандаи таърих то имрӯз қиммати худро гум накарда, маънии ҳастӣ ва риштаи инкишофи ҷамъияти инсониро дар атрофи хеш муттаҳид намуда, ҳамагуна қонуният, мақсад вазифаҳо ва кашишҳои иҷтимоиро тобеи хеш гардонида, гарав ва кафолати сулҳ, ваҳдат ва хушбахтии ояндаи халқу миллатҳо баромад намуданро бар дӯш гирифта тавонистааст, ҳуқуқи инсон аст [5, с. 3]. Ҳуқуқ ба ҳаёт дар низоми ҳуқуқҳои фитрӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Худи мафҳуми «ҳуқуқи табиӣ» аз он дарак медиҳад, ки он на аз ҷомеаю давлат, балки аз табиат ба миён меояд. Ҳуқуқ ба ҳаёт яке аз асоситарин ҳуқуқҳои инсон ба шумор рафта, бидуни он мазмун ва моҳияти ҳуқуқҳои дигари инсон аз миён мераванд [1, с. 105]. Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи насли яқум буда, ба шумораи ҳуқуқҳои шахсӣ дохил мешавад ва арзиши мутлақро менамояд [1, с. 105]. Аз ин рӯ, пайдоиш ва мавҷудияти ҳуқуқи фитрии инсон таърихи тулонӣ дошта аз ҷамъият ва ниҳодҳои он вобаста нест. Ҳуқуқҳои фитрӣ – яке аз мафҳумҳои маъмулии фалсафӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии ифодакунандаи маҷмӯи принципҳо, қоидаҳо ва арзишҳои эҷоднамудаи табиати инсонӣ буда, ҳамчунин аз шароити мушаххаси иҷтимоӣ вобаста намебошад. Ҳуқуқи фитрии инсон ин маҷмӯи имконият ва ҳолатҳои аст, ки табиатан ба инсон вобаста буда, бидуни он маҳлук

ҳамчун инсон зиндагӣ карда наметавонад [1, с. 105]. Ҳуқуқи фитрии инсон маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳои инсон аст, ки аз табиати биологӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳии инсонҳо ба миён омада, шартӣ мавҷудияти ӯро ҳамчун маҳлуқи бошуур ва иҷтимоӣ ифода менамояд [1, с.105]. Қоидаи асосии концепсияи фитрии ҳуқуқи инсон барои он назар аст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба ӯ на аз ҷониби касе ва ё чизе муқаррар карда мешаванд, балки онҳо табиатан ба инсон тааллуқ доранд. Бояд тазаққур дод, ки вожаи ҳаёт мафҳуми фалсафӣ-ҳуқуқӣ буда, фосолаи умри инсонро аз лаҳзаи таваллуд то марг дар назар дорад. Одатан зери мафҳуми ҳаёт зиндагии инсон дар назар дошта мешавад, ки муҳимтарин ҳаққи инсон буда, бидуни он дигар ҳуқуқҳо вучуд дошта наметавонанд. Аз ин хотир, зери мафҳуми «ҳуқуқ ба ҳаёт» ҳаққи инсон ба зиндагӣ, зухуроти вучуди инсон фаҳмида мешавад ва касе ӯро аз ин неъмат маҳрум карда наметавонад [4, с. 48].

Ин ҳуқуқҳо, пеш аз ҳама аз табиати инсонӣ маншаъ мегиранд, аз ин ҷост, ки онҳоро табиӣ низ ном мебаранд. Ҳуқуқҳои табиӣ инсон барои дар ҷойе қайд кардан ва ё ба расмияти ҳуқуқӣ даровардан эҳтиёҷ надоранд. Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон инкорнашаванда буда, ба ҳама аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд [3, с. 29].

Ҳуқуқ ба ҳаётро бо ду маънӣ фаҳмидан мумкинаст: объективӣ ва субъективӣ. Бо маънии объективӣ, ин ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои дахлдори иҷтимоиро ба танзим мебароранд.

Дар навбати худ, ҳуқуқ ба ҳаёт ба маънои субъективӣ ҳамчун муайянкунандаи андозаи озодии фард фаҳмида мешавад. Ҳуқуқ ба ҳаёт аз табиати инсон маншаъ мегирад. Инсон бо рафтори худ ва ба манфиати худ барои нигоҳдорӣ, муҳофизат ва ихтиёрдории ҳаёт озод аст. Ҳаётро ҳамчун низоми ҷараёнҳои биохимиявӣ дар организм гузаранда ва муайянкунандаи имкони мустақилона мавҷуд будани он аз назар гузаронидан мумкин аст. Низоми дахлдор бояд асосҳои ташаккул, зиёдшавӣ, озуқа, муносибат бо муҳити беруна, муносибатҳои иҷтимоии инсон, ҳамчунин тавлиди фардро муайян намояд. Аз сабаби он ки ҳаёт ҷараёни даргузар аст, яке аз нишонаҳои ҳаёт ҳамчун шакли мавҷудият доштани ҷаҳорҷӯбаи муваққатӣ аст. Ба ин нигоҳ накарда, ки ҳуқуқ ба ҳаёт ба ҳуқуқҳои «аз лаҳзаи таваллуд» муттаалиқ аст, ҳуқуқи фардии мазкур дар худ таъсири давлатро дар симои қонунгузор эҳсос мекунад.

Ҳаёти инсон – ин фосолае миёни оғозу анҷоми ӯст. Мутаасифона вобаста ба ин масъала дар ҳуқуқшиносии муосир ҳануз муқарраротҳои дақиқ дида намешавад.

Дар байни ҳамаи ҳуқуқҳои фитрии инсон ҳуқуқ ба ҳаёт дорои хусусияти аввалиндарача мебошад. Худи мафҳуми «ҳуқуқҳои фитрӣ» имкон медиҳад, то тасдиқ намоем, ки он бевосита аз табиат ибтидо гирифта ба дигар омил вобаста нест.

Аз ин рӯ, пайдоиш ва мавҷудияти ҳуқуқҳои фитрии инсон аз ҷамъият ва падидаҳои он вобаста нест. Ҳуқуқҳои фитрӣ – яке аз маъмултарин андешаҳои фалсафӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки маҷмӯи принципҳо, қоидаҳо, ҳуқуқҳо ва арзишҳои амрнамудаи табиати инсон буда, аз

шароити иҷтимоии мушаххас вобаста намебошанд. Қоидаҳои асосии концепсияи ҳуқуқҳои фитрии инсон дар он ифода меёбад, ки ҳуқуқ ба ҳаёт на аз ҷониби давлат, балки аз ҷониби қувваи ғавқултабии (Худованди азиму шаън) ба инсон тақдим шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки муайян намудани лаҳзаи оғози анҷоми ҳаёт ва мутаносибан ҳифзи ҳаёт ва ҳифзи манфиатҳои қонунии шахрвандон аз масоилҳои мубрам боқӣ мемонад.

Масъалаи аввалиндараҷа, ки танзимро дар сатҳи қонунгузорӣ тақозо менамояд, ин лаҳзаи оғози ҳаёти инсон аст. Инсон зинда ҳисобида мешавад, ҳатто агар пурра аз организми модар ҷудо нашуда бошад, новобаста ба давомнокии ҳомиладорӣ, агар кӯдак нафас кашад ва дигар нишонаҳои ҳаёт дар он дида шавад.

Мутаносибан, дар қонунгузории мо то лаҳзаи таваллуд инсон набояд субъекти ҳуқуқ эътироф шавад. Аз ҷониби дигар имрӯз қонунгузор, ки фарзанди дар батни модарбударо «шахс» эътироф намекунад, вале барои ҳифзи манфиатҳои ӯ муқаррарот вучуд дорад.

Чунончи, тибқи моддаи 1166 қ.3 КГ ҚТ «Дар навбати аввал мероси қонуниро бо ҳиссаи баробар фарзандон (аз ҷумла фарзандхоншудагон), ҳамсарон ва падару модар, фарзандхондагони меросгузор ва ҳамчунин кӯдакони шахси вафоткарда, ки баъди вафоти ӯ таваллуд шудаанд, мегиранд».

Аз тарафи дигар, агар ҳанӯз кӯдаки таваллуднашуда субъекти ҳуқуқ набошад, дорои ҳуқуқ набошад, масъалаи ҳамли кӯдакро танҳо модари кӯдак ҳал менамояд, зеро ки кӯдаки таваллуднашуда якқисми организми модар аст, ҳамчунин модар пурра ҳақ дорад аз рӯи салоҳдиди худ организми физиологии худро ихтиёрдорӣ намояд.

Бояд тазаққур дод, ки дар як қатор давлатҳои оғози ҳаёт аз лаҳзаи дар батни модар пайдо шудани ҷанин дониста мешавад. Аз ин рӯ, ҳамагуна амалҳои вобаста ба кӯдаки таваллуднашуда бояд аз мавқеи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ кӯдак баррасӣ шаванд. Ба ақидаи муаллифони васоити таълимии ҳуқуқи инсон А. Диноршоев, Б. Сафаров, Д. Сафаров оғози ҳаёти инсон на ба лаҳзаи таваллуд, балки ба марҳилаи муайяни инкишоф дар батни модар рост меояд [1, с. 52]. Таълимоти исломӣ оғози ҳаётро ба 120-рӯза шудани ҷанин дар батни модар мувофиқ медонад. Дар айни замон, бо рушди илми биология ва тибби муосир, масоилҳои зиёде барои гузаронидани таҳқиқот дар бораи ҷанинҳои инсон ва истифодаи ҳомиладорӣ дар амалияи тиббӣ ба миён омадааст. Аз ин рӯ, ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли худро ҳанӯз аз нигоҳи қонун наёфтааст.

Масъалаи дуюм, ки ба ин мавзӯ дахл дорад ин масъалаи лаҳзаи қатъ ёфтани ҳаёт мебошад.

Лаҳзаи қатъи ҳаёт аз лаҳзаи аз фаъолият мондани майнаи сар оғоз меёбад. Бинобар ин, масъалаи мазкур бахсҳои зиёдро ба бор овардааст. Дар айни ҳол дар илми муосир барои муайян кардани ин марҳила ягон созиш вучуд надорад. Дар робита ба мушкилоти тиббӣ вобаста ба мафҳуми марг масъалаҳои ҳуқуқӣ низ ба миён меоянд, зеро ин масъалаҳо

асосан вобаста ба механизми ҳифзи ҳуқуқи инсон ҳангоми гирифтани ягон узви бадан барои трансплантатсия алоқаманданд.

Азбаски узви лозима пас аз кор мондани дил, вале пеш аз кор мондани мағзи сар бурида мешаванд, бинобар ин, амалҳои духтурон ва шахсе, ки ин узвро талаб мекунад, метавонад аз нуктаи назари қонуни ҷинойтӣ дида шавад.

Аммо ҷунонки дар қонунгузориҳои миллӣ ва қонунгузориҳои дигар давлатҳо омадааст, марг ғавти қатъии қомилро дар бораи шахсияти ҳуқуқии ғавтида талаб намекунад.

Масъалаи эвтаназия низ дар робита бо ҳуқуқи инсон ба ҳаёт ҳанӯз мубрам боқӣ мемонад ва мавриди баҳсҳои оянда қарор хоҳад гирифт. Дар баъзе кишварҳои Аврупоӣ (Швейтсария, Ҳолландия) эвтаназия иҷозат дода шудааст.

Аз тарафи дигар, дар ин маврид ақидаҳои гуногун вучуд дорад, масалан, агар ба шахс аз ҷониби табиат ҳуқуқи зиндагӣ дода шуда бошад, пас барои қатъ кардани ҳаёт шахс ҳуқуқи мустақилона низ шояд дошта бошад. Масалан, олимони соҳа А. Диноршоев, Б. Сафаров, Д. Сафаров дар мавриди масъалаи мазкур чунин қайд менамоянд: «Одамон то ҳол ба як андешаи қатъие наомаданд, ки эвтаназияро чун санади тарахҳум ва ё чун ҷинойти муқобили ҳаёт муаррифӣ намоянд. Зеро тибби муосир имкон дорад, ки бо истифода аз дастгоҳҳои махсус ҳаёти бемори дар ҳолати биниҳоят вазнин қарордоштаро муддати зиёде нигоҳ дорад. Ин гуна беморон мисли дигар афроди ҷомеа соҳиби ҳуқуқ ва озодихоянд ва давлат таъмини онҳоро ба зимаи худ мегирад. Вале кадоме аз инҳо амали инсондӯстонатар аст – ниғаҳдории ҳаёти инсонӣ дар ҳолати вазнин қарордошта ва ё кӯмак намудан ба вай аз ҷиҳати тарки осудаи ин ҳаёт? Аз лиҳози ҳуқуқӣ тасаввур намудан душвор аст, ки чи гуна шахс соҳиби ҳуқуқ ба ҳаёт буда, ҳуқуқ ба марг надорад, чи гуна имконияти ихтиёрдории моликиятро дошта, наметавонад ҳаёти худро ихтиёрдорӣ намояд» [2, с. 52].

Дар айни замон, худсарона қатъ кардани ҳаёт аз ҷониби ҷамъият ҳамчун зухуроти манфӣ ва нодуруст арзёбӣ мешавад. Зеро дар фарҳанги шарқӣна худкушӣ аз аъмоли ғайри қобили қабул дониста шудааст. Масъалае, ки оё эвтаназия худкушӣ аст ё хайр масъалаи баҳсҳои оянда хоҳад буд.

Инсон ҳамеша ҳаққи озодона интиҳоб намуданро дорад. Дар ин маврид, ин масъала инчунин ҳалли мушаххасро дар асоси таҳқиқотҳои муосири тиббӣ ва мустаҳкамкунии он мувофиқи қонун талаб мекунад.

Инсон новобаста ба муттаҳидсозии худ ба қонунгузорӣ ва тавсифи муфассал, афзалият дорад: яъне «афзалият» падидаи объективӣ аст ва мавҷудияти ҳуқуқ барои субъекти муайян аз ин гуна мустаҳкамкунӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ба ҳаёт бояд ҳамчун имконияти воқеии субъект барои муайян кардани рафтори худ, бидуни манфиатҳои шахсии ӯ, баррасӣ карда шавад. Нуктаи муҳим ин аст, ки бояд иродаи инсон баррасӣ шавад

на манофеи чамбиятӣ ва давлат. Вазифаи асосии давлат муҳайё сохтани механизми ҳимояи манфиатҳои инсонӣ мушаххас бояд бошад, ки шояд аз назарҳо дур мондааст, агар онҳо аз вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳои ашхоси дигар иборат набошанд.

Адабиёт:

1. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2010.
2. Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон (васоити таълимӣ). – Душанбе, 2011.
3. Резник Е.С. Право на жизнь: Гражданско-правовые аспекты: авторс. дисс...канд.юрид.наук. – Екатеринбург, 2007. – 29 с.
4. Тафсири илмию омавии Конститутутсияи ҚТ. Зери таҳрири академик Маҳмудзода М.А. – Душанбе, 2009.
5. Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2007.

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ.
СОҲТОРИ ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ
КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ
СТРОИТЕЛЬСТВО**

**РАССМОТРЕНИЕ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ СУДАМИ
ОБЩЕЙ ЮРИСДИКЦИИ: ПРОТИВОРЕЧИЯ И ПРОБЛЕМЫ
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Ибрагимов С.И.,

заведующий отделом государственного
права Института философии,
политологии и права имени А.
Баховаддинова Академии наук РТ, д.ю.н.,
профессор

Тел.: (+992) 93 444 41 65

E-mail: soleh_52@mail.ru

Марифонов Р.Н.,

докторант кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского национального универси-
тета, к.ю.н., доцент

Тел.: (+992) 918 50 22 27

E-mail: marifhonov_r@mail.ru

Научная специальность: 12.00.14 – административное право;
административный процесс

Рецензент: Диноршох А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматривается проблема правового регулирования рассмотрение публично-правовых споров судами общей юрисдикции. Решение поставленной задачи осуществлено с помощью диалектического метода познания действительности, использование которого позволило изучить вопросы правового регулирования рассмотрение публично-правовых споров судами общей юрисдикции в их развитии и взаимодействии. В исследовании также использовались общенаучные (анализ, синтез, обобщение) и специальные методы (сравнительно-правовой, формально-юридический, социологический). Путем анализа и синтеза были раскрыты существенные признаки и свойства публично-правовых споров. Сравнительно-правовой метод позволил сопоставить нормативные правовые акты различных стран в области рассмотрение публично-правовых споров судами общей юрисдикции в целях выявления их общих и особенных свойств. С помощью

формально-юридического метода определена специфика административного судопроизводства, а также обоснована с позиции научной доктрины, и в общественном восприятии административного судопроизводства.

Ключевые слова: Публично-правовой спор, суд общей юрисдикции, административное правосудие, административное судопроизводство, административное правонарушение, Гражданский процессуальный кодекс.

БАРРАСИИ БАҲСҲОИ ОММАВӢ-ҲУҚУҚӢ АЗ ҶОНИБИ СУДҲОИ САЛОҲИЯТИ УМУМИДОШТА: МУҲОЛИФАТ ВА МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Иброҳимов С.И.,

мудири шуъбаи ҳуқуқи давлатии
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови
Академияи илмҳои ҚТ, д.и.х., профессор
Тел.: (+992) 93 444 41 65
E-mail: soleh_52@mail.ru

Марифхонов Р.Н.,

докторанти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х., дотсент
Тел.: (+992) 918 50 22 27
E-mail: marifhonov_r@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.14 – ҳуқуқи маъмурӣ; муҳофизати маъмурӣ

Муқарриз: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақола масоили танзими ҳуқуқи баррасии баҳсҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ аз ҷониби судҳои ваколати умумидошта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳалли вазифаи гузошташуда бо истифода аз методи диалектикаи шинохти ҳақиқат амалӣ гардидааст, ки истифодаи он имкони омӯзиши масоили танзими ҳуқуқи баррасии баҳсҳои оммавӣ-ҳуқуқиро аз ҷониби судҳои ваколати умумидошта дар рушд ва таъсири мутақобил фароҳам овардааст. Дар таҳқиқоти мазкур инчунин методҳои умумиилмӣ (таҳлил, синтез, ҷамъбастанӣ) ва махсус (муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, расмӣ-ҳуқуқӣ, сотсиологӣ) истифода шудаанд. Ба воситаи таҳлил ва синтез аломатҳои хусусиятнок ва хусусияти баҳсҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ ошкор карда шудаанд. Методи муқоисавӣ-ҳуқуқи имкон дод санадҳои меъёрии ҳуқуқи давлатӣ муҳталиф дар самти баррасии баҳсҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ аз ҷониби

судҳои ваколати умумидошта бо мақсади ошкорсозии хусусиятҳои умумӣ ва махсуси онҳо мавриди муқоиса қарор дода шавад. Ба воситаи методи расмӣ-ҳуқуқӣ хусусияти истехсолоти судии маъмурӣ муайян гардида, аз мавқеи доктринаи илмӣ ва фаҳмиши ҷамъиятии истехсолоти судии маъмурӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: Баҳси оммавӣ-ҳуқуқӣ, судҳои юрисдиксияи умумӣ, адолати судии маъмурӣ, истехсолоти судии маъмурӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, Кодекси муқофиаи граждани.

CONSIDERATION OF PUBLIC LAW DISPUTES BY COURTS OF GENERAL JURISDICTION: CONTRADICTIONS AND PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Ibrohimov S.I.,

head of state department law Institute of philosophy, political and rights science named after A. Bakhovaddinov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, doctor of legal sciences, professor

Phone: (+992) 93 444 41 65

E-mail: soleh_52@mail.ru

Marifkhonov R.N.,

doctoral student of department constitutional law, Faculty of Law, Tajik national university, candidate law science, assistant professor

Phone: (+992) 918 50 22 27

E-mail: marifhonov_r@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.14 – Administrative law; administrative process

Reviewer: Dinorshoh A.M., doctor of legal sciences, professor

The summary: The article deals with the problem of legal regulation of the consideration of public law disputes by courts of general jurisdiction. The solution of the task is carried out using the dialectical method of cognition of reality, the use of which allowed studying the issues of legal regulation, the consideration of public law disputes by courts of general jurisdiction in their development and interaction. The study also used general scientific (analysis, synthesis, synthesis) and special methods (comparative legal, formal legal, sociological). By analysis and synthesis, the essential features and properties of public law disputes were revealed. The comparative legal method made it possible to compare the normative legal acts of various countries in the field of consideration of public law disputes by courts of general jurisdiction in order to

identify their common and special properties. With the help of a formal legal method, the specifics of administrative court proceedings are determined, and also justified from the standpoint of scientific doctrine, and in the public perception of administrative court proceedings.

Keywords: Public dispute, court of general jurisdiction, administrative justice, administrative proceedings, administrative offense, Civil procedure code.

Рассмотрение публично-правовых споров судами общей юрисдикции является одним из основных вопросов, широко обсуждаемых и исследуемых учеными административистами, так как право гражданина на судебную защиту зависит от правильно работающей системы административного правосудия. Помимо этого, специфика публично-правовых споров такова, что их разбирательство требует особой судебской квалификации и требует внесения важных правовых изъятий и дополнений к общим принципам процессуального производства.

Современная организация рассмотрения дел публично-правового характера судами общей юрисдикции берёт своё начало с Конституции СССР [13, ст.58] и Закона СССР от 30 июня 1987 г., №7287-ХІ «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан» [14], хотя Гражданский процессуальный кодекс Таджикской ССР (1963 г.) [15] и Гражданский процессуальный кодекс РСФСР (1964 г.) имели подразделы «Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений». В этом контексте правильно отмечает Е.В. Слепченко говоря, что в СССР институт производства по делам, возникающим из административно-правовых отношений, появились вследствие роста соответствующих категорий дел и обобщение соответствующих нормативных правовых актов [9, с. 103].

В связи с тем, что в Таджикистане не был принят дублирующий закон, Закона СССР «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан» в Гражданский процессуальный кодекс Таджикской ССР (1963 г.) были внесены изменения в главы 27 ч. 1 ст.243, которая устанавливала подсудность и правила рассмотрения дел об обжаловании, где указывалось, что жалобы на действия органов и должностных лиц в связи с наложением административных взысканий, дела по жалобам на неправомερные действия должностных лиц, ущемляющие права граждан, отнесенные законом к компетенции судов подсудны судам общей юрисдикции [15]. Спустя два года, Закон СССР «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан» был принят в новой редакции, на основе которого в главу 27 Гражданского процессуального кодекса Таджикской ССР были внесены существенные изменения, прежде всего глава стала называться: «О порядке обжалования в суд неправомερных действий органов государственного управления и должностных лиц, ущемляющих права граждан» [2, с. 134, 272].

В новом Гражданском процессуальном кодексе Республики Таджикистан (далее ГПК РТ) уточнены признаки рассматриваемых категорий дел, и изменен понятийный аппарат. В частности, термин «дела, возникающие из административно-правовых отношений» заменён на «дела, возникающие из публично-правовых отношений» [12].

Вместе с тем необходимо отметить, что в гражданско-процессуальном законодательстве стран Центральной Азии данная категория административных дел обозначено по-разному. Например, п. III Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан называется «Особое исковое производство», а гл. 27 данного Кодекса «Производством по делам об оспаривании решений и действий (или бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих». Далее, гл. 28 посвящен обжалованию нормативных актов и называется «Производство по делам об оспаривании законности нормативных правовых актов». Кроме того, выделено в отдельную главу «Обращение прокурора о признании актов и действий органов и должностных лиц незаконными» (гл. 29) [16].

Раздел III Гражданского процессуального кодекса Кыргызской Республики называется «Особенности производства по отдельным категориям дел», а гл. 26, в которой предусмотрена регламентация производство по рассмотрению публично правовых споров «Особенности гражданского судопроизводства по административным делам» [17].

Более радикальные изменения в организационном и законодательном развитии в сфере рассмотрения публично правовых дел, были сделаны в Узбекистане. Во-первых, была проведена специализация и обособление судебной системы на гражданские и уголовные суды [20]. Во-вторых, административно-деликтные дела, т.е. дела наказательного характера по Кодексу об административных правонарушениях (КоАП) переданы в введение уголовных судов. Дела об административных правонарушениях рассматриваются судами уголовной юстиции по правилам уголовного судопроизводства как в Германии и Франции. В-третьих, публично-правовые споры в соответствии с п.3, главы 27 Гражданского процессуального кодекса Республики Узбекистан рассматриваются судами гражданской специализации по правилам гражданского судопроизводства [18].

В отличие от других республик Центральной Азии в Узбекистане на конституционном уровне декларирована концепция судебного обжалования. В ст.44 Конституции Республики Узбекистан предусмотрено: «Каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод, право обжалования в суд незаконных действий государственных органов, должностных лиц, общественных объединений» [19].

Вместе с тем Л.Б. Хван утверждает, что понимание административного судопроизводства в Узбекистане очень «суженное». В частности, ст. 36 Закона РУз «О судах» определяет состав районного

(городского) суда по уголовным делам, в которой указано, что «при районном (городском) суде по уголовным делам состоят судьи по административным делам». Как определил законодатель, в полномочия районного (городского) суда по уголовным делам входит рассмотрение дел об административных правонарушениях [21]. По мнению ученого, формулировка ст. 66 указанного Закона показывает, что в Узбекистане под административным судопроизводством понимается лишь рассмотрение дел об административных правонарушениях. Свидетельство этому и нормативные положения иных законодательных актов, также основанные на таком понимании. Например, в ст. 5 Закона РУз «Об исполнении судебных актов и актов иных органов» среди судебных актов, подлежащих исполнению, наряду с решениями, определениями и постановлениями судов по гражданским делам и хозяйственным спорам, судебными актами судов по уголовным делам упомянуты «постановления судов в части имущественных взысканий по делам об административных правонарушениях» [22]. Поэтому ученый полагает, что предусмотренная законом при районном (городском) суде по уголовным делам позиция судьи по административным делам, фактически должна именоваться судьей по административным деликтам [10, с. 52].

О создании административных судов в Таджикистане говорить еще рано. На уровне республики и областей созданы коллегии по административным делам, в компетенцию которых входит рассмотрение дел по административным правонарушениям. Все остальные публично-правовые дела все еще рассматриваются в общем порядке, причем рассмотрение споров административно-правового характера осуществляется на основании норм ГПК РТ и ЭПК РТ. Здесь нельзя не обратить внимание на существенное противоречие. ГПК РТ и ЭПК РТ в этом случае регулируют правоотношения, обладающие не частноправовой, а публично-правовой природой, а правила судопроизводства применяются практически одни и те же. Это является едва ли допустимым, так как в частноправовых отношениях субъекты равны между собой, а в административно-правовых отношениях, как правило, стороны между собой не равны: один является властным субъектом, а другой невластным. Поэтому регулировать судебные процессы по спорам различной юридической природы при помощи одного и того же кодекса представляется ошибочным [3, с. 264-268; 4, с. 53; 5, с. 238].

Похожая ситуация, существующая в странах Центральной Азии, наблюдается и в Республике Таджикистан, так как административное судопроизводство в основном ассоциируется с рассмотрением судами дел об административных правонарушениях (административно-деликтное или административно-наказательное производство) и споры между гражданином и органами исполнительной власти относятся к гражданским делам, и должны быть рассмотрены в порядке гражданского судопроизводства. Тому свидетельство ст. 2 Конституционного закона Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан» [11] в

русском варианте, которой используется термин «административное судопроизводство», однако таджикский вариант данного Конституционного закона (ст. 2) использует термин «административное правонарушение». Исходя из этого, возникает вопрос - рассмотрение дела об административном правонарушении происходит в порядке административного судопроизводства или производства по делам об административных правонарушениях? Уточняющий уважительный ответ на поставленный вопрос на наш взгляд, должно быть следующим, «дела об административных правонарушениях рассматриваются по правилам, установленным Процессуальным кодексом РТ об административных правонарушениях» (ПКoАП РТ), который ничего общего с административным судопроизводством по рассмотрению публично-правовых споров не имеет.

Вместе с тем следует отметить, что гражданское судопроизводство, используемое для разрешения административных споров в судах общей юрисдикции, не может учитывать всю специфику административного судопроизводства. Например, специфику статуса сторон, характер административно-правовых отношений – в виде административного конфликта, особенности применения административных регуляторов в отраслях и сферах государственного управления и др. Кроме того, недостатками и проблемами регулирования административного судопроизводства нормами ГПК, на наш взгляд, заключается в следующем: а) «административные дела» в ГПК называются «гражданскими», что не соответствует материальному критерию понимания спора о праве административном, а не гражданском; б) «административное судопроизводство» называется «гражданским судопроизводством», что также не соответствует материальному критерию правоотношений; в) отсутствует четкое определение характера производства по этим делам – исковое или неискковое. Господствует «культура жалобы», а не иска; г) Отсутствует четкое обозначение сторон (административный истец и ответчик), не регламентирован их статус; д) не решен однозначно и четко вопрос о принципах административного судопроизводства и прежде всего принцип диспозитивности и равенства сторон.

Учеными административистами признаётся, что подлинный предмет административного судопроизводства – это судебное разрешение административного конфликта (спора) между гражданином и органами исполнительной власти [6, с. 60; 7, с. 19-28; 8, с. 31-38; 1, с. 768].

Таким образом, сложность продвижение идеи административного правосудия заключается, на наш взгляд, не только в формальном изменении законодательных и иных актов, но и в её обосновании с позиций научной доктрины, и в общественном восприятии данного вида судопроизводства.

В настоящее время крайне важно изменить ситуацию и последовательно закладывать основу правильного понимания административного правосудия. Необходимо довести до понимания людей, что

административная правосудие, прежде всего, формируется для обеспечения высокой степени защищенности граждан от неправомερных действий (бездействия), административных актов государственных органов. Специальные судебные органы (административные суды) дадут более эффективную и действенную защиту от чиновничьей наглости. Создание системы административных судов и предоставление им полномочий рассматривать административные иски к органам публичной власти (должностным лицам) будет стратегически верным решением в целях повышения эффективности судебно-правовой реформы.

Литература:

1. Зеленцов А.Б., Ястребов О.А. Судебное административное право // Учебник. – М.: Статут, 2017. – 768 с.
2. Ибрагимов С.И. Административная юстиция в Центрально-Азиатских государствах: проблемы становления и развития: дис. ...д-ра юрид. наук. – М., 2013.
3. Марифхонов Р.Н. Современное административно-процессуальное законодательство Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета в серии социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. - №2/10. – С. 264-268.
4. Марифхонов Р.Н. Современные подходы к определению содержания и структуры предмета административно-процессуального права // Вестник университета РТСУ. – Душанбе, 2018. - №2 (62). – С. 53.
5. Марифхонов Р.Н. К вопросу развития административно-процессуального законодательства Республики Таджикистан // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН РТ. – Душанбе, 2018. - №4. – С. 238.
6. Салищева Н.Г., Хаманева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в РФ // Академический правовой университет при Институте государства и Права РАН. – М., 2001. – 60 с.
7. Стариков Ю.Н. Административное судопроизводство в контексте модернизации процессуального законодательства России // Административное право и процесс. – 2015. – № 2. – С. 19-28.
8. Стариков Ю.Н. Судебный нормоконтроль и административное судопроизводство в системе модернизации административного и административного процессуального законодательства // Мировой судья. – 2015. – № 4. – С. 31-38.
9. Слепченко Е.В. Гражданское судопроизводство: проблемы, единства и дифференциации. – Санкт-Петербург: Издательство юридический центр Пресс, 2011.
10. Хван Л.Б. Административная юстиция в современной правовой системе Республики Узбекистан: постановка вопроса. // Административная юстиция: к разработке научной концепции в Республике Узбекистан. Материалы Международной конференции «Развитие административного

права и законодательства РУз в условиях модернизации страны» от 18 марта 2010 г. / Ташкент. АВU МАТВUОТ-KONSALT. 2011. – С. 52.

11. Конституционный Закон Республики Таджикистан от 26 июля 2014 г., №1084 «О судах Республики Таджикистан» // АМО РТ. 2014. №7. Ст.379; 2015. №7-9. Ст.698.

12. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 5 января 2008 г., № 341 // АМО РТ. 2008. №1. Ст. 6, 7; 2010. №1. Ст.6; 2012. №7. Ст.721; 2014. №7. Ст.388; 2015. №11. Ст.953 // ЦБПИ «ADLIA». V.7.0.

13. Конституция СССР от 7 октября 1977 г. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm> (дата обращения: 20.02.2019 г.).

14. Закон СССР от 30 июня 1987 г., №7287-ХI «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих прав граждан» // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://lawru.info/dok/1987/06/30/n118_0893.htm (дата обращения: 20.02.2019 г.).

15. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 28 декабря 1963 г. // ВВС Таджикской ССР. 1964. № 1. Ст.5; 1964. № 22. Ст.5.

16. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 г. //Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1999. № 18. Ст. 645; 2000. № 6. Ст. 141; 2001. № 15-16. Ст. 239; 2006. № 10. Ст. 52.

17. Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 29 декабря 1999 г., № 146 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.mjnjust.gov.kg/act/view/ru-ru/12> (дата обращения: 21.02.2019 г.).

18. Гражданский процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22 января 2018 г., №ЗРУ-460 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10_3702 (дата обращения: 21.02.2019 г.).

19. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 года //Официальное издание «Конституция Республики Узбекистан». Ташкент «Узбекистан». 1992 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=818 (дата обращения: 18.02.2019 г.).

20. Кодекс Республики Узбекистан об административном судопроизводстве от 25.01.2018 г., № ЗРУ-462 //Собрание законодательства Республики Узбекистан. 29 января 2018 г., №4 (III).

21. Закон Республики Узбекистан от 2 сентября 1993 г., №924-ХII «О Судах» //В ред. ЗРУ от 31.08.1995 г., №118-I, 12.04.2017 г., №ЗРУ-428, 23.07.2018 г., №ЗРУ-486, 11.10.2018 г., №ЗРУ-496 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=62403 (дата обращения: 19.02.2019 г.).

22. Закон Республики Узбекистан от 29 августа 2001 г., №258-II «Об исполнении судебных актов и актов иных органов» //В ред. ЗРУ от 14.12.2007 г., №ЗРУ-127, 14.09.2017 г., №ЗРУ-446, 03.01.2018 г., №ЗРУ-456, 29.01.2018 г. №ЗРУ-463 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=883 (дата обращения: 22.02.2019 г.).

О ФУНКЦИИ МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Кодиров Дж.Ш.,
старший преподаватель кафедры
конституционного права юридического
факультета Таджикского
национального университета
E-mail: jurabek0376@mail.ru

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право;
конституционный судебный процесс; муниципальное право

Научный руководитель: Диноршоев А.М., доктор юридических
наук, профессор

Рецензент: Гадоев Б.С., доктор юридических наук, доцент

Аннотация: В статье рассматривается и анализируется основные вопросы понятие и сущности функции местных исполнительных органов государственной власти. Автор отмечает что функции местных исполнительных органов государственной власти, является наиболее общим, первичным к другим понятиям, а также путем определения функций возможно более точно определить компетенцию местных исполнительных органах государственной власти.

Ключевые слова: Местные исполнительные органы государственной власти, функции, компетенция, полномочия, государственный орган, государственное управление, структура местных исполнительных органов.

ОИД БА ФУНКЦИЯҲОИ МАҚМОТИ ИҚРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Кодиров Ч.Ш.,
муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
E-mail: jurabek0376@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конститутсионӣ; муҳофизати судии
конститутсионӣ; ҳуқуқи мунитсипалӣ

Роҳбари илмӣ: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиноӣ,
профессор

Муқарриз: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиноӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкури масоилҳои ба мафҳум ва моҳияти функсияҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ алоқаманд мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудаанд. Инчунин муаллиф қайд менамояд, ки функсияҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нисбати ба дигар мафҳумҳо дар зиннаи аввал қарор дошта, муайян ва таҳлили онҳо барои минбаъд муайян намудани доираи аниқи ваколати мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ хизмат менамоянд.

Калидвожаҳо: Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, функсияҳо, салоҳият, ваколат, мақомоти давлатӣ, идоракунии давлатӣ, сохтори мақомоти иҷроияи маҳаллӣ.

ON THE FUNCTION OF LOCAL EXECUTIVE BODIES STATE POWER

Qodirov J.Sh.,

Senior lecturer of the department of constitutional Law of the Law Faculty of the Tajik National University

E-mail: jurabek0376@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional proceeding, municipal law

Research supervisor: Dinorshoev A.M., doctor of legal sciences, Professor

Reviewer: Gadoev B.S., doktor of legal sciences, Associated professor

Annotation: The article examines and analyzes the main issues the concept and essence of the function of local executive bodies of state power. The author notes that the functions of local executive bodies of state power are the most general, primary to other concepts, and by defining functions it is possible to more accurately determine the competence of local executive bodies of state power.

Keywords: local executive bodies of state power, functions, competence, powers, state body, state administration, structure of local executive bodies.

Проблема определения функций и компетенции местных исполнительных органов государственной власти, а также установление соотношения между указанными понятиями являются одной из важнейших направлений в сфере государственного управления. От ее решения зависит эффективность правового регулирования организации и деятельности местных исполнительных органов государственной власти, их реализация полномочий.

Следует сказать, что в отечественной и зарубежной юридической науке уже известны исследования содержания понятий «функции», «компетенция», «полномочия», «задачи», но они касались такой общей

категории как «государственные органы». [14, с. 12; 15, с. 197; 3, с. 197; 1, с. 149; 8, с. 223]. Целесообразно выявить правовую природу функций и компетенции именно местных исполнительных органов государственной власти, используя накопленный в науке опыт как необходимое теоретические основы.

Прежде всего рассмотрим такое понятие как «функции» местных исполнительных органов государственной власти, поскольку оно является наиболее общим, первичным к другим понятиям, а также потому, что путем определения функций возможно более точно определить компетенцию местных исполнительных органов.

Понятие «функция» – слово латинского происхождения и означает «деятельность» [13, с. 755]. В других случаях «функция» трактуется как работа, осуществляемая органом, или как круг его деятельности [12, с. 845]. Таким образом, функция определяется как деятельность, а в отношении местной исполнительный орган, как органа исполнительной власти, имеет управленческие полномочия, – деятельность по осуществлению управления.

Функции управления следует отличать от его форм и методов. Форма управления - это тот или иной внешний его проявление (акт управления, административный договор и т.п.). Метод управления – это способ воздействия на волю, а через нее и на поведение управляемого (убеждение и принуждение, экономические, административные и моральные методы и т.п.). Одна и та же управленческая функция может быть реализована с помощью различных форм и методов.

Необходимо также отметить, что существует связь между функциями управления в целом и функциями, которые возложены на государственную администрацию, вторые вытекают из первых и закрепляются за ней властным, волевым путем с обязательным указанием объекта, на который каждая функция направлена.

При определении компетенции местных органов исполнительной власти нужно: во-первых, своевременно выявить объективную потребность в той или иной управленческой функции, а еще важнее – предусмотреть возникновение таких потребностей в будущем, во-вторых, находить лучшие в конкретных условиях варианта распределения функций между местными исполнительными органами государственными власти и органами местного самоуправления, в-третьих, определить упомянутые варианты путем издания соответствующих правовых актов. В результате в государственных администрациях возникает право и обязанность осуществлять те или иные управленческие функции.

Говоря о компетенции местных органов исполнительной власти, надо прежде всего иметь в виду те функции, которые она имеет право и обязана осуществлять независимо от того, насколько они необходимы. Но это только первый, чисто юридический аспект проблемы, которым нельзя довольствоваться. Наука призвана дать ответ и на другой вопрос: настолько целесообразно то, чего требует закон, и нет того, что

объективно необходимо, но по тем или иным причинам еще не закреплено в законодательстве. В связи с этим и необходимы конкретные теоретические исследования функций государственных органов и их научно-практическая классификация.

В научной литературе существуют различные определения функций органов управления. Например, Б.М. Лазарев определяет функции как юридически необходимые виды деятельности. [9, с. 29]. Ученый И.Л. Бачило говорит о том, что функции являются комплексом взаимосвязанных, определенных в уставе органа организационно-правовых действий органа [3, с. 43]. Украинский ученый В.Б. Аверьянов определяет их как составную часть содержания деятельности органа, которые отражаются в его задачах относительно обеспечения жизненно важных потребностей объекта [1, с. 64]. В. Г. Афанасьев под функцией понимает операцию, действия субъекта управления (местных государственных администраций), соответствующих последовательным стадиям управленческого цикла [2, с. 9]. Ученый В. М. Манохин читает функцию такую часть регулирования деятельности объектов, которая имеет относительно обособленное и самостоятельный характер [10, с. 86]. М.С. Козлов определяет функции как целенаправленный вид деятельности, который в сочетании с другими видами деятельности является объективно необходимым для качественного управления [6, с. 125]. Профессор Ю.М. Козлов понимает под функциями составляющую, обособленную часть управленческой деятельности, характеризуется целеустремленностью и однородностью содержания [7, с. 265].

Таким образом, в определении понятия «функция государственного органа или органа управления», в юридической литературе нет достаточного единства. На наш взгляд, следует согласиться со всеми приведенными определениями, но необходимо отметить, что каждое из них в отдельности не совсем полным и не отражает действительной сущности понятия функций местных органов исполнительной власти. На современном этапе государственного строительства к понятию функции местных органов исполнительной власти следует относить и цели, которые ставит государство перед этими органами, и основные направления их деятельности, и правовые средства, применяемые для достижения поставленных целей.

В этом аспекте важно отметить, что функции местных органов исполнительной власти не надо отождествлять с их задачами, компетенцией. Ведь задачи имеют временный характер и выделяются в пределах функций для первоочередного решения, после чего изменяются на другие, более новые. Функции местных органов исполнительной власти являются наиболее общими положениями относительно их задач, компетенции, которая выглядит как юридический выражение функций. Компетенция отражает функции путем закрепления в соответствующем правовом акте задач органа, а также его полномочий, направленных на достижение этих задач.

Приняв все сказанное во внимание, а также проанализировав и обобщив мнения различных авторов относительно понятия функций органов управления, можно сделать вывод и относительно понятия функций местных органов исполнительной власти. Под ними следует понимать основные стороны социального назначения местных органов исполнительной власти, в которых воплощаются основные направления их деятельности.

В юридической литературе нет единой классификации и единодушного понимания функций органов государственной власти. Это вызвано прежде всего разными мнениями относительно принципов и критериев классификации функций. Так, например, различают: а) объективные функции, соответствующие задачам и целям, ради которых создан и функционирует тот или иной орган; б) функции органа, объективно необходимыми формами реализации полномочий; в) функции как конкретные действия служащих, входящих в штат государственных органов [4, с. 34]. Иногда функции классифицируют с позиции объекта или субъекта управления. Во многих работах, касающихся исследования проблемы функций, их определяют в соответствии с основными стадиями управленческого процесса, а именно: принятие управленческого решения, организация, регулирование, учет и контроль. Некоторые ученые рассматривают функции не в таком общем плане и относят к ним: сбор, обработка, анализ информации и передача ее другим органам; прогнозирование, регулирование, координация, планирование, стимулирование, контроль и так далее [2, с. 9]. Есть и такие авторы, как украинский ученый В.Ф. Опрышко которые объединяют все функции государственных органов в три группы – общие, специальные и вспомогательные [11, с. 39].

На наш взгляд, функции целесообразно делить на основные и вспомогательные. Рассмотрим прежде всего основные функции, к которым относятся: организационно-исполнительная; контрольная; регулятивно-управленческая; нормотворческая.

Организационно-исполнительная функция местных исполнительных органов государственной власти представляет собой организацию выполнения Конституции, законов Республики Таджикистан, актов Президента Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан, других органов исполнительной власти высшего уровня. Ее сущность заключается в том, что местные исполнительные органы обеспечивают реализацию правовых норм, содержащихся как в законах, так и в подзаконных актах. Местные органы исполнительной власти на основании своих государственно-властных полномочий обеспечивают применение нормативных актов.

С организационно-исполнительной функцией тесно связана контрольная функция, благодаря которой осуществляется контроль за выполнением и реализацией законов и подзаконных нормативно-правовых актов. Назначение этой функции заключается и в том, чтобы установить

соответствие или несоответствие фактического состояния и деятельности управляемых объектов тем, что были запланированы. Контроль позволяет находить и устранять отклонения объекта от запрограммированного состояния. В рамках контрольной функции можно выделить учет, под которым понимают фиксацию в количественной форме сведений о наличии и использовании различных ресурсов, результаты выполнения планов, программ развития, состояние и движение документов.

Одной из основных функций местных исполнительных органов государственной власти является регулятивно-управленческая функция. Она выглядит как деятельность по руководству экономикой, финансами, культурой, образованием, здравоохранением, обороной и другими сферами на соответствующей территории. Такая деятельность местных исполнительных органов является управленческой и распорядительной по характеру, осуществляется непрерывно, в рамках действующего законодательства. Таким образом, местные исполнительные органы не только пассивные органы, исполняющие законы и властные предписания органов исполнительной власти высшего уровня, но и органы, имеющие собственные полномочия и осуществляют управленческие действия по собственной инициативе.

Важной основной функцией является нормотворческая функция. Ее сущность заключается в издании местными исполнительными органами актов управления, которые могут содержать в себе также и нормы права. Таким образом местные исполнительные органы реагируют на изменения в управленческой ситуации. Местные исполнительные органы государственной власти являются органами персональной деятельности. Поэтому нормотворческую функцию реализует Председатель Горно-Бадахшанской автономной области, области, города Душанбе, города и района, который в пределах своих полномочий издает постановление и распоряжение, и его постановление имеют нормативно-правовой характер. К актам местных исполнительных органов государственной власти нужно также относить акты руководителей управлений, отделов, других структурных подразделений местных исполнительных органов.

Вспомогательные функции местных исполнительных органов, к которым можно отнести информационную и юрисдикционную, имеют инструментальный характер и направлены на обеспечение основных функций.

Необходимым вспомогательной функцией является информационная функция, которая заключается в сборе, изучении и исследовании информации по вопросам, которые относятся к компетенции местных исполнительных органов. Эффективная организация управления предполагает прежде всего то, что органы, его осуществляющие, обладают соответствующей информацией относительно объектов управления и окружающей их среды. Информация должна буди достаточно полной и своевременной. Местные исполнительные органы могут получать ее как собственными средствами, так и с помощью других государственных

органов, общественных организаций, органов местного самоуправления, граждан и т.д. Как показывает практика в наше время повышаются требования к точности и скорости обработки информации. Она должна включать в себя сведения, которые отражают как достижения науки и техники, так и сведения экономического, социально-политического и культурно-идеологического характера.

Некоторые правоведы определяют и такую вспомогательную функцию как юрисдикционная. Например, ученый К.С. Бельский определяет ее как деятельность органов исполнительной власти по применению административных, дисциплинарных, материальных и финансовых санкций в отношении граждан и работников аппарата государственного управления, совершивших правонарушения [4, с. 15]. Осуществление этой функции обеспечивает быстрое, упрощенное, своевременное и эффективное наказание нарушителей общественного порядка, служебной дисциплины, а также лиц, нарушающих права и свободы других граждан. В некоторой степени с такой точкой зрения можно согласиться, ведь юрисдикционная деятельность местных исполнительных органов государственной власти должна большое значение для обслуживания такой основной функции, как защита общественного порядка, прав и свобод граждан.

Необходимо отметить, что в «чистом» виде каждая функция отдельно не существует. Все они находятся в диалектическом единстве, взаимосвязаны между собой, обуславливают друг друга, а взаимосвязи между ними настолько тесные, что осуществление одного из них способствует развитию другого. Отсутствие же или неэффективное осуществление одной из функций негативно влияет на жизнедеятельность всей системы функций местных исполнительных органов государственной власти.

Литература:

1. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. – Киев: Наук, 1979.
2. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. – М.: Политиздат, 1968.
3. Бачило И.Л. Функции органов управления / Правовые проблемы оформления и реализации. – М.: Юрид. лит., 1976.
4. Бельский К.С. О функциях исполнительной власти. // Государство и право. – 1997. - №3. – С. 14-21.
5. Вишняков В.Г. Повышение эффективности работы аппарата управления. // Сов. гос-во и право, 1966. №3. – С. 34.
6. Козлов М.С. О функциональном распределении управленческого труда в промышленном производстве. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1965. – С. 125.
7. Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. – М., 1998.

8. Кутафин О.Е., Шерemet К.Ф. Компетенция местных Советов. – М.: Юрид. лит., 1986. – 223 с.
9. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления. – М., 1972.
10. Манохин В.М. О предмете и задачах науки управления в современный период // Сов. гос-во и право. – 1965. - №7. – С. 86.
11. Опрышко В.Ф. Правовые основы управления народным хозяйством. – К., 1979.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1963.
13. Словарь иностранных слов. Под ред. И.В. Лехин. Ф.Н. Петров. – М., 1955.
14. Шерemet К.Ф. Вопросы компетенции местных Советов // Сов. гос-во и право. – 1965. - №41. – С. 12.
15. Ямпольская Ц.А. Общественные организации и развитие социалистической государственности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 197.

РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Имомов Ҳ.Ш.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конститутсионӣ; мувофиқи судии
конститутсионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ

Роҳбари илмӣ: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои мубрами ҳуқуқ ба таҳсил дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва баррасӣ мегардад. Танзими
конститутсионӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба таҳсил зарурияти ҳамаҷониба муайян
намудани мафҳуми ҳуқуқ ба таҳсил, амалишавӣ ва нақши ҳуқуқи мазкур
дар низоми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва таҳлили илмии он мебошад.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ ба таҳсил, соҳаи маориф, давлат, низоми
маориф, муассасаҳои таълимӣ, таҳсилкунандагон, омӯзгор, ҳатмияти
таҳсил.

К АКТУАЛЬНЫМ ВОПРОСАМ ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Имомов Ҳ.Ш.,

ассистент кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского национального
университета

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право;
конституционное судопроизводство; муниципальное право

Научный руководитель: Гадоев Б.С., доктор юридических наук, доцент
Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы права на
образования в Республике Таджикистан. Конституционно-правовое
регулирующие права на образование требует всестороннего определения

понятии права на образование, реализация, роль данного права в системе прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан и его научного анализа.

Ключевые слова: Права на образование, сфера образования, государство, образовательная система, образовательные учреждения, обучающие, преподаватель, обязательное образование.

FOR ACTUAL QUESTIONS ON EDUCATION LAW IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Imomov H.Sh.,

Junior lecturer of the Department of Constitutional law of the Law Faculty, Tajik National University.

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Science speciality: 12.00.02 – constitutional law; constitutional jurisdiction; municipal law

Scientific head: Gadoev B.S., doctor of juridical science

Reviewer: Dinorshoev A.M., doctor of juridical science, professor

Annotation: In this article consider actual question on educational law in Republic of Tajikistan. Constitutional law regulation for educational law will demand overall definition idea for education, realization, role of this right of law in law system and freedom for people and citizen of Republic of Tajikistan and it scientific analysis.

Key word: Right for education, education sphere, state, educational system, educational institution, which train, teacher, obligatory education.

Масъалаи вазъи ҳуқуқию конститутсионии фард дар ҳар ҷома аз аҳамияти махсус бархурдор аст, зеро он асоси ҳаёт ва фаъолияти инсонро ташкил медиҳад. Ба ибораи дигар маҳз инсони дорои ҳуқуқ ва озодӣ ба сифати узви комилҳуқуқи ҷома эътироф гашта, онҳоро дар ҷаҳорҷӯбае, ки қонун муайян кардааст, татбиқ менамояд [8, с.128].

Вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд аз муносибатҳои мураккабе иборат аст, ки вобаста ба мавқеи шахс дар ҷома соҳаҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти онҳоро дарбар мегирад. Дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ-маънавии ҳаёти ҷома муносибатҳои бавҷудоянда тамоми самтҳои асосии фаъолияти шахсро фаро мегиранд, вале ҳеҷ як соҳаи ҳуқуқ дар алоҳидагӣ имконияти онҳоро пурра ба танзим андохтан надорад. Танҳо ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқи миллий дар маҷмӯъ онҳоро мустақкам намуда, ба танзим меандозанд [4, с. 146-147].

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Чунончи,

Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд: «Ҳадафи асосии давлат тарбияи наврасону ҷавонони соҳиби илму ҳунари муосир, донандаи техникаву технологияҳои ҳозирразамон ва мутахассисону кадрҳои ҷавогӯ ба талаботи рӯз мебошад» [7, с. 191; с. 7].

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ таснифи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар асоси ҷудокунии соҳавӣ пешниҳод шудааст. Олимони ҳуқуқшинос ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба гурӯҳҳои муаяни соҳавӣ ҷудо намудаанд. Аз ҳама таснифоти маъмули паҳнғаштаи ҳуқуқу озодиҳои инсон инҳо мебошанд: ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ, ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқу озодиҳои фарҳангӣ.

Яке аз масъалаҳои муҳими конституционӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъалаи ҳуқуқ ба таҳсил мебошад. Ҳуқуқ ба таҳсил дар низоми вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд мавқеи муҳим дошта, дар замони муосир яке аз ҷанбаҳои асосии ҳаёт ва фаъолияти инсонро ташкил медиҳад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ олимони ҳуқуқшинос ҳуқуқ ба таҳсилро аз нигоҳи илмӣ таҳлил ва баррасӣ намуда, онро ба гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, фардӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ мансуб додаанд [5, с. 165, 39, 79, 195, 229, 353, 136]. Масалан, олими ҳуқуқшиноси тоҷик Имомов А.И. дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд гурӯҳи иҷтимою иқтисодиро мақоми махсус дода, ҳуқуқ ба таҳсилро ба самти муҳими ҳаёти инсон ва шаҳрванд алоқаманд меҳисобад. Муаллиф ин гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳоро барои таъмини эҳтиёҷоти моддӣ, ҷисмонӣ ва маънавии инсон ва шаҳрванд муҳим арзёбӣ менамояд [4, с. 211]. Профессор Диноршоҳ А.М. ҳуқуқ ба таҳсилро дар робита бо меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ ва фикру ақидаҳои олимони ҳуқуқшинос таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки «ҳуқуқи мазкур дар замони муосир яке аз ҳуқуқҳои бунёдӣ ва фитрии инсон ба шумор меравад» [3, с. 137].

Олими ҳуқуқшиноси рус Л.И. Глухарева бошад, қайд менамояд, ки «ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои, ки ба шахс мансубанд, онҳо шахсӣ мебошанд». Ҳуқуқ ба таҳсилро Глухарева Л.И. ба ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ дохил мекунад. Муаллиф ба он назар аст, ки ҳуқуқи мазкур аз табиати инсон бар омада, дар он хусусияти инфиродӣ дида мешавад [2, с.79]. Ба андешаи Сырых В.М, муаллифи дигари ҳуқуқшинос «таҳсилот ҳамчун ҳуқуқ дар замони имрӯза ба яке аз пешкадатарин ҳуқуқҳои иҷтимоӣ табдил ёфтааст ва чунин пешравиро муаллиф бо инкишофи фарҳанги инсонҳо ва инкишоф ёфтани босуръати илму техника вобаста менамояд» [6, с. 39]. Ба андешаи профессори ҳуқуқшиноси рус Авакян С.А бошад, «ҳуқуқ ба таҳсил ин имконияти гирифтани таълиму тарбия аз ҷониби шахс дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ мебошад, ки баҳри пайдо намудани ҷаҳонбинӣ, донишҳои умумӣ, соҳавӣ ва махсус равона гардида, барои фаъолияти ояндаи инсон мусоидат менамояд» [1, с. 777].

Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқ ба таҳсил яке аз ҳуқуқҳои конституционии шахс ба ҳисоб рафта, аксарияти давлатҳои ҷаҳон ҳуқуқи мазкурро дар

сатҳи конституция муқаррар ва мустаҳкам намудаанд. Хосияти аз ҳама асосии ҳуқуқ ба таҳсил дар он ифода карда мешавад, ки он ба ҳолати ҳуқуқии шахрвандии шахс вобаста набуда, дар ҳама ҳолат ва макону замон кафолат ва таъмин карда мешавад.

Ҳуқуқ ба таҳсил аз рӯи хусусиятҳои хоси худ метавонад ба гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ва ё фитрии инсон дохил карда шавад. Зеро амалӣ гардонидани ҳуқуқи мазкур дар тӯли ҳаёти шахс ба ӯ таалуқ дошта, монанди дигар ҳуқуқҳои фитрӣ ба ҷаҳони ботинии инсон алоқамандӣ дорад. Асоснокии дигаре, ки ҳуқуқ ба таҳсилро ба гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ мансуб доништан, ин аз тарафи меъёри Конституцияи ҚТ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кафолат додани ин ҳуқуқ мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқ ба таҳсил дар баробари дигар ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон (ҳуқуқ ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, шаъну шараф) аз лаҳзаи таваллуд ба шахс пешниҳод гардида, дар он хосияти табиӣ дида мешавад. Ҳуқуқ ба таҳсилро метавон ҳамчун аломати таркибии ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба инкишоф баён намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ маорифро яке аз самтҳои асосии сиёсати афзалиятноки худ доништа, дар сатҳи Конституцияи ҳуқуқи ҳар як шахсро ба таҳсил муқаррар ва кафолат додааст. Дар моддаи 41-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян муқаррар». Дар асоси меъёри Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар якҷанд қонунҳо дар соҳаи маориф қабул карда шудаанд, ки барои таъмини ҳуқуқи шахрвандон ба таҳсил мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, Қонунҳои ҚТ «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Дар бораи адабиёти таълимӣ», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника», «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигарҳо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чун аъзои комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ аксарияти санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмиллалиро дар соҳаи маориф эътироф ва тасдиқ намудааст. Аз ҷумла, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак, Конвенсия оид ба муборизаи таъбир дар соҳаи маориф, Конвенсияи ИДМ дар бораи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ва ғайраҳо. Ин санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ қисми таркибии

низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дода, барои таъмини ҳуқуқҳои шахрвандон дар соҳаи маориф дар баробари санадҳои миллии кишвар саҳми назаррас доранд.

Меъёрҳои Эълумии умумии ҳуқуқи инсон, Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак ва Конвенсияи созмони ИДМ оид ба ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ба ҳар як шахс кафолати ҳуқуқ ба таҳсилро додаанд ва ба иштирокчиёни ин ҳуҷҷатҳо (яъне давлатҳои аъзо) вазифаҳои ҳуқуқиро бобати таъмин ва кафолати ҳуқуқи мазкур воғузур намудаанд. Тибқи меъёрҳои ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳуқуқ ба таҳсил ба ҳар як шахс кафолат дода шуда, таҳсилоти миёнаи асосӣ ба кӯдакон ба таври ройгон ва ҳатмӣ муқаррар карда мешавад. Давлатҳои иштирокчии ҳамин санадҳои байналмилалӣ уҳдадор мебошанд, ки ба шахрвандони худ ва ашхосе, ки дар ҳудуди давлат қарор доранд гирифтани таҳсилро кафолат дода таъмин намоянд.

Барои ҳамаҷониба амалӣ гардонидани ҳуқуқ ба таҳсил албатта зарурияти аз ҷиҳати ҳуқуқӣ танзим ва ба воситаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолат додани он ҷой дорад. Дар амалӣ гардонидани ҳуқуқ ба таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳақҳои гуногун таъсир намуда, барои инкишоф ва танзими он нақши муҳим доранд. Аз ҷумла, барои таъмини ҳуқуқи шахрвандон ба таҳсил дастрасии таҳсилот, ҳатмияти таҳсилот, баробарии шахрвандон дар гирифтани таҳсил, гирифтани таҳсилоти сифатнок ҳамчун унсурҳои хос истифода карда мешаванд.

Пеш аз ҳама дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи шахс ба таҳсил истифода намудани принсипи баробарӣ нақши асосӣ дорад. Дар асоси принсипи баробарӣ давлат ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, маҷеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳад.

Ҳатмияти таҳсилот ҳамчун маҳақи асосии ҳуқуқ ба таҳсил дар он ифода карда мешавад, ки барои таълимгирандагони синну соли муайян ин зинаи таҳсилот дар шакли ҳатмӣ (ё зарурӣ) аз худ карда шавад. Моҳият ва мазмуни ҳатмияти таҳсилоти миёнаи асосӣ дар он ифода карда мешавад, ки кӯдакони синну соли таҳсилоти миёнаи асосӣ, ки ноболиғ ҳастанд ва дар инкишофи физиологӣ ва психологӣ қарор доранд, бояд ин зинаи таҳсилотро ҳатман новобаста аз хоҳишашон фаро гиранд. Зеро дар фаро гирифтани таҳсилоти миёнаи асосӣ ду зинаи асосии таҳсил (ибтидоӣ ва миёнаи асосӣ) муқаррар карда мешавад, ки ба инкишофи кӯдаки дар ин синну сол аҳамияти бениҳояд калон дорад.

Дар замони муосир яке аз ҷанбаҳои муҳими ҳуқуқ ба таҳсилро ҳуқуқ ба гирифтани таҳсилоти сифатнок ташкил медиҳад, ки дар худ равандҳои гуногунро дар бар гирифта, тибқи меъёри қонунгузорӣ он муайян карда мешавад. Ба сифати далели асосии аз бар намудани таҳсилоти сифатнок натиҷаи аттестатсияи ҳатмнамоӣ ва ҳуҷҷати ҳатми муассисаи дахлдори таълимӣ баромад менамоянд.

Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи таҳсилот принципҳои ва меъёрҳои ҳуқуқиро вобаста ба таъмини ҳуқуқи шахрвандон ба таҳсил

муқаррар намудааст ва дар аксарияти маврид барои кафолати ҳуқуқ ба таҳсил механизмҳои ҳимоянамоиро пешбинӣ менамояд.

Дар асоси таҳлили дар боло гузаронида шуда ва ҷамъбасти фикру ақидаҳои олимон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар замонҳои имрӯза ҳуқуқ ба таҳсил яке аз ҳуқуқҳои асосӣ ва ҷудонашавандаи инсон маҳсуб мешавад. Мазмун ва моҳияти ҳуқуқ ба таҳсил дар табиқот ва функсияи он ифода карда шуда, муқаррар ва кафолат додани он барои ҳар як шахс зарур мебошад. Дар асоси таърифиҳо ва мафҳумҳои дар боло додашудаи олимон нисбати ҳуқуқ ба таҳсил чунин гуфтан мумкин аст, ки ҳар як ақидаи пешниҳодшуда қобили қабул аст, зеро ки дар ҳар як нуқтаи назари пешниҳодшуда асоснокии фикр дида мешавад.

Ба ақидаи мо ҳуқуқ ба таҳсил бештар ҷанбаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дошта, амалӣ гардонидани он барои беҳтар намудани ҳолати ҳуқуқии иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон метавонад мусоидат намояд. Ҳосияти иҷтимоии ҳуқуқ ба таҳсил дар таъмини он аз тарафи давлат ва ҳамчун самти муҳими сиёсати иҷтимоии Тоҷикистон эътироф намудани соҳаи маориф маънидод карда мешавад. Ғайр аз ин маҳз таҳсилот метавонад барои фароҳам овардани шароити арзандаи иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии шахс мусоидат намояд. Ҳуқуқ ба таҳсил дар баробари хусусияти иҷтимоияш, боз хусусияти фарҳангиро низ доро мебошад. Зеро дар асоси амалӣ гардонидани ҳуқуқ ба таҳсил шахс метавонад, ки ба инкишофи зеҳнӣ, қобилияти фикрнамоӣ ва инкишофи фарҳангии худ комёб гардад. Аксаран бо амалӣ гардонидани ҳуқуқ ба таҳсил шахс дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи худ ба инкишоф роҳ ёфта, метавонад боз дар ҳаёти фарҳангӣ ва эҷодии мамлакат васеъ иштирок намояд, инчунин дигар ҳуқуқҳои фарҳангиро дар робита бо таҳсил пиёда намояд.

Адабиёт:

1. Авакьян С.А. Конституционное право России. Учебный курс: учебное пособие: в 2 томах. – 5-е издания переработанное и дополненное – М.: Норма: ИНФРА-М, 2014.
2. Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс: Учебное пособие. – М.: Логос., 2002.
3. Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014.
4. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри сеюм. Бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: ЭР-граф, 2012.
5. Образовательное право России: учебник для вузов / В.И. Шкатулла. – М.: Юстицинформ, 2015. – С.165.; Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. – М.: Центр образовательного законодательства Минобрнауки России, 2002. – С. 39.; Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс: Учебное пособие / Л.И. Глухарева. – М.: Логос, 2002. – С. 79.; Мутагиров Д.З. Права и свободы человека: теория и практика. – М., 2006. – С. 195.; Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю.

Права человека. – М., 2006. – С. 229.; Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тайироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империл, 2017. – С. 353.; Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014. – С. 136.

6. Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. – М.: Центр образовательного законодательства Минобразования России, 2002.

7. Таъкидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир ба маориф ва маънавият. – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 191.; Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» / Зери таҳрири Директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, арбоби илм ва техника, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимзода Маҳмад Забир. – Душанбе: Империл_групп, 2017. – С. 7.

8. Ҳамидов Х. Ҳуқуқи асосии (конституционии) мамлакатҳои хориҷӣ. Қисми умумӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С. 128.

ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ УЧАСТНИКОВ РАЗРЕШИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Наимов Б.Г.,

аспирант кафедры административного
и финансового права юридического
института Российского университета
дружбы народов (РУДН)

Тел.: +7 (905) 7388436

E-mail: naimov_bobojon@mail.ru

Научная специальность: 12.00.14 – административное право;
административный процесс

Научный руководитель: Зеленцов А.Б., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В статье исследуется процессуально-правовое положение участников разрешительного производства. Автор на основании изучения действующего законодательства Республики Таджикистан о разрешительной системе попытался определить состав и процессуально-правовое положение участников разрешительного производства. Вместе с тем, предложены научно обоснованные предложения о внесении изменений и дополнений в Закон РТ «О разрешительной системе» с целью решения существующих проблем и недостатков в действующем законодательстве и улучшения процессуально-правового положения участников разрешительного производства.

Ключевые слова: Процессуально-правовое положение, участники разрешительного производства, разрешительный орган, соискатель разрешительного документа, обладатель разрешительного документа, разрешительные полномочия, разрешительное законодательство.

МУАММОҲОИ ВАЗЪИ МУРОФИАВӢ-ҲУҚУҚИИ ИШТИРОКЧИЁНИ ИСТЕҲСОЛОТИ ИҶОЗАТДИҲӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Наимов Б.Г.,

аспиранти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва
молиявӣ донишкадаи ҳуқуқи
Донишгоҳи дӯстии халқҳои Руссия

Тел.: +7 (905) 7388436

E-mail: naimov_bobojon@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.14 – ҳуқуқи маъмурӣ; муурофияи маъмурӣ

Роҳбари илмӣ: Зелентсов А.Б., доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор

Фишурда: Дар мақола ҳолати мурофиавӣ-ҳуқуқии иштирокчиёни истеҳсолоти иҷозатдиҳӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар пояи таҳлилу омӯзиши қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба низоми иҷозатдиҳӣ кушиш кардааст ҳайат ва ҳолати мурофиавӣ-ҳуқуқии иштирокчиёни истеҳсолоти иҷозатдиҳиро муайян намояд. Инчунин оиди зарурати вориднамоии тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» бо мақсади бартароф намудани нуқсону камбудии ҳолати мурофиавӣ-ҳуқуқии иштирокчиёни истеҳсолоти иҷозатдиҳӣ пешниҳоди илман асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: Вазъи мурофиавӣ-ҳуқуқӣ, иштирокчиёни истеҳсолоти иҷозатдиҳӣ, мақомоти иҷозатдиҳӣ, докталаби ҳуҷҷати иҷозатдиҳӣ, дорандаи ҳуҷҷати иҷозатдиҳӣ, салоҳияти иҷозатдиҳӣ, қонунгузории иҷозатдиҳӣ.

PROBLEMS OF PROCEDURE AND LEGAL STATUS OF THE PARTICIPANTS OF THE PERMITTING PRODUCTION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Naimov B.G.,
Ph.D. student, Department of
Administrative and Financial Law, Legal
Institute, Peoples' Friendship University
of Russia (RUDN)
Phone: +7 (905) 7388436
E-mail: naimov_bobojon@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.14 – Administrative Law; Administrative Process

Scientific adviser: Zelentsov A.B., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article examines the procedural and legal status of participants in permitting proceedings. Author held an extensive study of the current legislation of the Republic of Tajikistan on the permitting system and tried to clarify the structure and procedural legal status of the participants in the permitting proceedings. With the aim to solve the existing problems and shortcomings in the current legislation and improve the procedural and legal status of the participants in the permitting proceedings author proposed to introduce amendments to the Law of the Republic of Tajikistan «On the Permitting System».

Key words: Procedural legal status, participants in permitting proceedings, a permitting authority, applicant of a permitting document, owner of the permitting document, permissive powers, permissive legislation.

Разрешительное производство как самостоятельный вид административного производства представляет собой особый вид административно-процедурной деятельности, регулируемую нормами административно-процессуального права, осуществление органами государственной власти предоставление, переоформление, возобновление, выдача дубликатов разрешительного документа, приостановление, прекращение и аннулирование действий разрешительного документа, осуществление контроля за обладателем разрешительного документа по соблюдению им установленных законодательством требований и условий разрешительных отдельных видов деятельности, а также применения к ним мер ответственности в случае нарушения этих правил.

Следует отметить, что одним из важных элементов разрешительного производства является его участники. Участниками разрешительного производства в широком смысле могут быть любые участники управленческих отношений [3, с. 279-283]. Участников разрешительного производства в зависимости от их правового положения можно разделить на властных и невластных участников. Властные участники это разрешительные органы и должностные лица. Согласно норме Закона о разрешительной системе разрешительный орган – это уполномоченный государственный орган, наделенный в соответствии с настоящим Законом правом выдачи разрешительного документа [2].

По нашему мнению вышеупомянутый перечень субъектов, который определен в тексте Закона о разрешительной системе не отражает реальный состав участников разрешительного производства. Анализируя нормы общего законодательства о разрешительной системе, можно прийти к выводу, что участников разрешительного производства нужно разделить на следующие группы: 1) разрешительный орган; 2) соискатель (заявитель) разрешительного документа; 3) обладатель разрешительного документа; 4) иные участники разрешительного производства [4, с. 182-191].

Сторонами разрешительного производства в соответствии с законом являются соискатель разрешительного документа и разрешительный орган.

Невластные участники разрешительного производства – это физические и юридические лица. Невластных участников разрешительного производства в зависимости от их правового положения в процессе разрешительного производства можно разделить на соискателя (заявителя) разрешительного документа – физическое или юридическое лицо, представившие в разрешительный орган заявление и документы, необходимые для получения разрешительного документа, и обладателя разрешительного документа – физическое или юридическое лицо, имеющее разрешительный документ на осуществление конкретного вида деятельности или действия [5, с. 73-78].

Невластные участники разрешительного производства разделяются на две группы: заинтересованных в результатах производства и не имеющих самостоятельного процессуального интереса, но способствующих разрешению дела по существу.

Необходимо подчеркнуть, что законодательство Республики Таджикистан о разрешительной системе определяет узкий круг участников разрешительного производства, что в свою очередь, не совсем соответствует сущности разрешительного производства. Законодатель в качестве властного участника определяет разрешительный орган, который в свою очередь является уполномоченным государственным органом, наделенным правом выдачи разрешительного документа. Невластные участники – это юридическое лицо или индивидуальный предприниматель.

Понятие разрешительный орган в законодательстве о разрешительной системе определено в узкой форме, которое не раскрывает полный состав полномочий разрешительного органа. Разрешительный орган кроме выдачи разрешительного документа имеет право на переоформление, приостановление, аннулирование разрешительного документа, также осуществление контроля за соблюдением разрешительных требований и условий и привлечение к ответственности обладателя разрешительного документа в случае нарушения. В связи с этим будет целесообразно в Законе РТ «О разрешительной системе» закрепить определение разрешительного органа в следующей редакции: «разрешительный орган – это уполномоченный государственный орган, наделенный в соответствии с законом правом на выдачу, переоформление, приостановление, аннулирование разрешительного документа, также осуществление контроля за соблюдением разрешительных требований и условий и привлечение к ответственности обладателя разрешительного документа в случае нарушения. В связи с этим разрешительные органы можно подразделить на государственные органы имеющие право выдать разрешение и государственные органы, обладающие разрешительными полномочиями, но не имеющими право выдать разрешительный документ».

В соответствии с законодательством о разрешительной системе иными участниками разрешительного производства могут быть следующие субъекты разрешительного правоотношения:

- уполномоченные государственные органы, не имеющие права выдать разрешительный документ, но имеющие контрольно-надзорные полномочия на соблюдение разрешительных требований и условий;
- представители соискателя и обладателя разрешительного документа;
- судебные органы;
- специалист – эксперт.

Следует отметить, что суд является одним из важных участников разрешительного производства. Суд является исключительным уполномоченным государственным органом, который решает споры между соискателем (обладателем) разрешительного документа и разрешительным

органом. Суд также имеет право аннулировать разрешительный документ или оспорить решение разрешительного органа. Необходимо отметить, что по нашему мнению судебный орган можно признать в качестве разрешительного органа, хотя признаем, что эта точка зрения является спорной, ввиду того, что Закон о разрешительной системе устанавливает, что разрешительный орган это уполномоченный государственный орган, наделенный в соответствии с настоящим Законом правом выдачи разрешительного документа. Однако Закон также утверждает, что разрешительная система это совокупность процедур регулирования предпринимательской деятельности разрешительными органами, связанных с выдачей, переоформлением, приостановлением и возобновлением действия и аннулированием разрешительного документа (статья 1). Разрешительный орган это уполномоченный государственный орган, который имеет полномочие на выдачу, переоформление, приостановление, прекращение и аннулирование разрешительного документа. Со ссылкой на ту часть выше процитированного определения разрешительной системы (полномочия по приостановлению и аннулированию) мы приходим к мнению, что законодательство Республики Таджикистан о разрешительной системе допускает, что судебный орган имеет не только полномочия на приостановление, прекращение и аннулирование действия разрешительного документа, а в большинстве случаев это является его исключительным правом. Однако, на этом полномочия суда в разрешительном производстве не заканчиваются. Он также является абсолютным уполномоченным органом, который решает административные споры, возникшие между соискателем (обладателем) разрешительного документа и разрешительным органом. Также укажем на то, что в доктрине административного права существует ученые, которые выражают свой протест тезису о признании судебного органа в качестве разрешительного органа [1, с. 26; 7, с. 102].

Как мы уже выше отметили субъектами разрешительной системы могут быть государственные органы, имеющие надзорные полномочия в сфере разрешительной системы. Точнее государственные органы, которые не обладают разрешительными полномочиями на выдачу разрешительного документа. Одним из государственных органов, осуществляющим надзор за соблюдением законности в сфере разрешительной системы является орган прокуратуры. Орган прокуратуры в Республике Таджикистан осуществляет прокурорский надзор за соблюдением разрешительных требований и условий и соблюдением положений закона о разрешительной системе. Прокурорский надзор в сфере разрешительной системы можно разделить на два направления: во-первых осуществление прокурорского надзора за соблюдением обладателем разрешения разрешительных требований и условий, во-вторых осуществление прокурорского надзора за соблюдением закона о разрешительной системе уполномоченным разрешительным органом.

Орган прокуратуры в соответствии с законом осуществляет в установленном порядке прокурорский надзор за соблюдением законов о разрешительной системе, который в последствии, по инициативе прокуроров обязывает уполномоченный разрешительный орган приостановить действие разрешительного документа. Также названный орган в некоторых случаях доводит процесс надзора до аннулирования разрешительного документа через механизмы судебного разбирательства. Допускается проведение проверок с нарушением установленного порядка, неэффективное их проведение (непринятие к нарушителям всего спектра предусмотренных мер), ненадлежащее оформление учетных дел и документов, нарушение порядка аннулирования лицензий и разрешений.

Н.В. Субанова в своей диссертационной работе отмечает, что прокурорский надзор за исполнением законов о разрешительной системе – новое приоритетное направление прокурорского надзора, выделение которого среди других направлений надзора обусловлено спецификой общественных отношений, возникающих при осуществлении разрешительной системы, урегулированных разветвленным массивом законодательных норм, регламентирующих предмет надзора и правовой статус участников разрешительной системы (объектов надзора), а правозащитные аспекты определяются необходимостью укрепления законности в ходе реализации правообеспечительного потенциала разрешительной системы, с одной стороны, и преодоления издержек воздействия на ее невластных субъектов сложно организованного механизма уполномоченных публичной властью органов (должностных лиц) – с другой [6, с. 21].

Вместе с тем нельзя не отметить, что по вопросу участия специалиста или эксперта в разрешительном производстве, их статус не урегулирован в законодательстве страны. Для получения разрешения на осуществление многих видов деятельности получение заключения специалиста или заключение экспертизы является обязательным. Часть 1 статьи 23 Закона о разрешительной системе предусматривает, что одним из оснований для отказа в выдаче разрешительного документа являются – обоснованное отрицательное заключение по итогам исследований, обследований или иных научных и технических оценок, когда их проведение является обязательным. Однако в законе отсутствуют положения, регулирующие порядок определения уполномоченных на выдачу экспертных заключений или заключений специалиста лиц. В законе также отсутствует список видов деятельности, на осуществление которых соискатель обязан получить экспертное заключение или заключение специалиста.

Однако отраслевые нормативно-правовые акты и подзаконные акты устанавливают, что для получения разрешительного документа на осуществления большинства разрешительных видов деятельности необходимо заключение соответствующего органа. В случае выдачи отрицательного заключения соответствующего органа, разрешительный орган на его основе принимает решение об отказе в выдаче

разрешительного документа. Например, для получения разрешительного документа на осуществление строительной деятельности необходимо положительное заключение Министерства культуры Республики Таджикистан о деятельности по восстановлению объектов культурного наследия (памятников истории и культуры), которое выдаётся на основе заявки разрешительного органа. Или для получения разрешительного документа на осуществление деятельности, связанной с использованием радиоактивных веществ нужно положительное заключение органов санитарно-гигиенического надзора о пригодности помещений и коммуникационных систем и специальных транспортных средств, используемых для осуществления заявленных видов деятельности, наличие защитных средств и покрытий и положительное заключение органов пожарного надзора которое выдаётся на основе заявки разрешительного органа, а также положительное заключение разрешительной системы органов внутренних дел, которое не является разрешительным документом и выдаётся на основе заявки разрешительного органа.

В этой связи является целесообразным добавить в текст Закона «О разрешительной системе» отдельные статьи, регулирующие правовое положение эксперта и специалиста, а также определить виды деятельности для осуществления, которых необходимо получить заключение специалиста или эксперта.

Другим участником разрешительного производства является представитель соискателя или обладателя разрешительного документа. Физические и юридические лица согласно норме закона имеют право лично или через своих представителей участвовать в разрешительном производстве. Представитель является уполномоченным лицом, который лично не заинтересован в производстве, но способствует разрешению дела по существу. Представителями могут быть граждане, имеющие полную административную дееспособность. Представитель должен иметь при себе нотариально подтвержденную доверенность от имени соискателя разрешительного документа.

В ходе анализа нормы Закона о разрешительной системе можно легко обнаружить, что нормативно-правовые акты, регулирующие процессуально-правовой статус участников разрешительного производства не получили должного нормативного закрепления. Законодательство содержит общие нормы о правовом положении участников разрешительного производства. К большому сожалению, законодательство не определяет процессуально-правового статуса заявителя и разрешительного органа.

Такое положение, как нам кажется, является недопустимым, поскольку только нормативное закрепление процессуально-правовых норм, регулирующих права и обязанности сторон разрешительных отношений позволяет определить их правосубъектность и влияет на правовое положение личности в ее отношениях с разрешительными органами.

Закон о разрешительной системе, не только не регулирует процессуально-правовой статус участников разрешительного производства, но и не содержит ссылок на подзаконные акты, положение которых регулируют отдельные разрешительные виды деятельности.

Ведь вполне очевидно, что без процессуальных правил деятельности управленческий аппарат неизбежно ведёт к произволу, коррупции, грубейшим нарушениям прав, свобод и законных интересов граждан и организаций.

Необходимо внести в Закон РТ «О разрешительной системе» поправку и добавить отдельные статьи, которые будут посвящены процессуально-правовому положению участников разрешительного производства. По нашему мнению будет целесообразно закрепить в законодательстве следующие процессуальные права заявителя разрешительного документа:

- получать полную и достоверную информацию о разрешительных документах;
- обжаловать решения, действия (бездействие) разрешительных органов и государственных органов, их должностных лиц, в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан;
- выбирать электронную или бумажную форму заявления для получения разрешительного документа, за исключением выдачи разрешительного документа посредством конкурса;
- в соответствии с законодательством обратиться к уполномоченным государственным органам с заявлением о приостановлении и аннулировании разрешительного документа.

Что касается процессуально-правового положения разрешительного органа и их должностных лиц, он в пределах своей компетенции имеет право запрашивать у органов государственной власти, органов местного самоуправления, соискателя разрешительного документа и обладателя разрешительного документа, получать от них сведения и документы, которые необходимы для осуществления разрешительной системы и представление которых предусмотрено законодательством Республики Таджикистан; проводить проверки соискателя разрешительного документа и обладателя разрешительного документа; издавать обладателю разрешительного документа **предписания** об устранении выявленных нарушений разрешительных требований.

Разрешительные органы и их должностные лица обязаны:

- осуществлять разрешительные процедуры в соответствии с законом о разрешительной системе;
- создавать необходимые условия для лиц с ограниченными возможностями при получении ими разрешительных документов;
- предоставлять в доступной форме полную и достоверную информацию о разрешительных процедурах, перечне требуемых для этого документов и порядке получения и оформления таких документов;

- предоставлять государственным органам документы и (или) информацию, необходимые для осуществления разрешительных процедур, в том числе посредством информационных систем;
- принимать меры, направленные на восстановление нарушенных прав, свобод и законных интересов заявителей разрешительного документа и обладателя разрешительного документа;
- в пределах своей компетенции обеспечивать бесперебойное функционирование и наполнение информационных систем, содержащих необходимые сведения для выдачи разрешительного документа;
- получать письменное согласие заявителей разрешительного документа и обладателя разрешительного документа, в том числе, в форме электронного документа, на использование персональных данных ограниченного доступа, составляющих охраняемую законом тайну, содержащихся в информационных системах, при выдаче разрешительный документ, если иное не предусмотрено законами Республики Таджикистан;
- исполнять своевременно и в полной мере предоставленные в соответствии с законодательством Республики Таджикистан полномочия в области разрешительной системе;
- соблюдать законодательство Республики Таджикистан, права и законные интересы соискателя разрешительного документа и обладателя разрешительного документа.

Литература:

1. Багандов А.Б. Лицензионное производство как вид административного производства в структуре административного процесса // Современное право. – №10(1). – 2008. – С. 26.
2. Закон РТ «О разрешительной системе» от 2 августа 2011 года № 751. // АМО РТ. – 2011 г., – №7-8.
3. Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительного правоотношения в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - №4. – С. 279-283.
4. Наимов Б.Г. Общая характеристика разрешительной системы // Материалы Конференция памяти Куфаковой Н.А «Публично-правовые механизмы в обеспечении общественного развития». – Москва: РУДН, 2017. – С. 182-191.
5. Наимов Б.Г. Понятия разрешения и лицензии в законодательстве Республики Таджикистан в контексте сравнительного правоведения // Журнал «Административное право и процесс». Федеральный научно-практический журнал. – М., 2018. - №5. – С. 73-78.
6. Субанова Н.В. Теоретические и прикладные основы прокурорского надзора за исполнением законов о разрешительной системе: дисс. ... док. наук. – М., 2014.
7. Усова М.В. Правовое регулирование лицензирования в условиях административной реформы: дисс.... канд. юрид. наук. – М., 2006.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҶОИ ҲАМҶАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА
КОНСЕПСИЯИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚИИ ЧИНОЯТӢ ВА ТАКМИЛИ
ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТӢ**

Шарипов Т.Ш.,

профессори кафедраи ҳуқуқи чиноятӣ
ва муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, д.и.ҳ.

Холиқов Ш.Л.,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
чиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, н.и.ҳ.
Тел.: (+992) 905559082
E-mail: kholikov88@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи чиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи
ичрои ҷазои чиноятӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур тарҳрезӣ ва қабули Консепсияи сиёсати ҳуқуқии чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон матраҳ мегардад, зеро Консепсияи сиёсати ҳуқуқии чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба сифати яке аз самтҳои татбиқи консепсияи давлатии таъминкунандаи амнияти криминологии кишвар ва ҳамзамон ҳуҷҷатест, ки дар он алоқамандӣ ва баҳамвобастагии пояии муқаррароти асосии ҷунин амният бо сиёсати иҷтимоии давлат, инҷунин сиёсати пешгирии чинояткорӣ, ҳимоя ва дастгирии ҷабрдидагон аз чиноятҳо, иҷрои ҷазоҳои чиноятӣ ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятидошта, барқарорсозии иҷтимоӣ ва назорат аз болои шахсоне, ки ҷазои чиноятиро адо кардаанд, пешбинӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Консепсия, сиёсати ҳуқуқи чиноятӣ, қонунгузори чиноятӣ, амнияти криминологӣ, пешгирии чинояткорӣ, иҷрои ҷазоҳои чиноятӣ.

**КОНЦЕПЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ И
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

Шарипов Т.Ш.,

профессор кафедры уголовного права и
противодействие коррупции

юридического факультета Таджикского национального университета, д.ю.н.

Халиков Ш.Л.,

старший преподаватель кафедры уголовного права и противодействие коррупции юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 905559082

E-mail: kholikov88@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

Аннотация: В данной статье рассматривается разработка и принятие Концепции уголовно-правовой политики Республики Таджикистан, потому что Концепция уголовно-правовой политики Республики Таджикистан выступает основным направлением реализации государственной концепции обеспечивающий криминолигическую безопасность республики и одновременно представляет собой документ, в котором взаимосвязанно основные положения такой безопасности с социальной политикой государства, а также с политикой в области профилактики преступности, защиты и поддержки потерпевших от преступлений, исполнение уголовных наказаний и иных мер уголовно-правового характера, социального восстановления и надзора за лицами, отбывшими уголовное наказание.

Ключевые слова: Концепция, уголовно-правовая политика, уголовное законодательство, предупреждение преступлений, исполнение уголовных наказаний.

CONCEPT OF CRIMINAL LEGAL POLICY AND IMPROVEMENT OF CRIMINAL LEGISLATION

Sharipov T.Sh.,

professor of the Department of Criminal Law and AntiCorruption Law, Faculty of Law, Tajik National University, Doctor of Laws

Khalikov Sh.L.,

senior teacher of the Department of Criminal Law and Anticorruption Law, Faculty of Law, Tajik National University Ph.D.

Phone: (+992) 905559082

E-mail: kholikov88@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law

Annotation: This article discusses the development and adoption of the Concept of Criminal Law Policy of the Republic of Tajikistan, because the Concept of Criminal Law Policy of the Republic of Tajikistan is the main direction of the implementation of the state concept ensuring the criminal safety of the republic and at the same time is a document in which the basic provisions of such security are interrelated with social policy States, as well as crime prevention, protection and support policies those who have fallen victim to crimes, the execution of criminal penalties and other measures of a criminal law nature, social restoration and supervision of persons who have served criminal sentences.

Keywords: Concept, criminal law policy, criminal law, crime prevention, execution of criminal penalties.

Дар банди 16.3 ҳадафи 16 «Мусоидат ба рушди ҷомеаи сулҳпарвар ва боз ба нафъи рушди устувор, таъмини дастрасӣ ба адолати судӣ ба ҳама ва ташкили муассисаҳои босамар, ҳисоботдиҳанда дар заминаи иштироки васеъ дар ҳамаи сатҳҳо» нақшаи амал, таҳти унвони «Ғабдил додани ҷаҳони мо: Рӯзномаи рушди устувор барои то соли 2030», ки бо Қатъномаи Маҷмааи Умумии СММ таҳти №70/1 аз 25 сентябри соли 2015 қабул гардида буд, ки кишвари мо ҳангоми омода намудани ҳамагуна стратегияҳо, концепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ ба он тақия мекунад, ибораи тақвиятдиҳандаи ҳадафи ғавқуззикр «мусоидати волоияти ҳуқуқ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ ва таъмини дастрасии ҳама ба адолати судӣ» омадааст.

Мусоидат ва ҷори гардонидани волоияти ҳуқуқ ва таъмини дастрасии аҳоли ба адолати судӣ ҳамчун арзишҳои конститусионӣ дар замони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуқӯъ пайваста, мебошад ва Ҳукумати кишвар кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки минбаъд низ ин арзишҳои конститусиониро мустаҳкам карда ҳифзи онҳоро таъмин намояд. Аз ҷумла дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 омадааст, ки «таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзу суботу оромии ҷомеа, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат ва ҷомеа вазифаи асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар мебошад» [1].

Марҳилаи бунёди ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ ва давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон ба пайравӣ аз волоияти ҳуқуқ, аз эҷод ва қабули қонун ва санадҳои зериконунӣ нав оғоз гардида буд, бо назардошти давраи гузариш ва пешрафти ҷомеа, аз ҷумла инкишофи

муносибатҳои нави ҷамъияти фаъолияти ҳоро дар ин самт идома дод, зеро рушди нумӯи давлат ва ҷомеа талаботҳои навро, ки ҳаёти дастаҷамъонаи инсонҳо онро ба миён меоваранд, зарурияти тағйири меъёрҳои амалкунандаро бо меъёрҳои нав, илова намудани қонунҳо ба миён меоранд» [8, с. 407-408].

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КҶ ҚТ), ки алақай 20 сол амал мекунад, маъмулан ба тағйироту иловаҳои бешумор рӯ ба рӯ шудааст, зеро ҳамагуна қонун бо мурури замон аз суръати тағйирёбии ҷомеа қафо мемонад ва боиси ба онҳо ворид кардани навгонҳои муайян мегардад. Барои ҷараёни қонунҷодкунӣ муҳим он аст, ки дурустии мутаносибии динамизм ва устувории қонунгузорӣ, дарки мувофиқии он, ки манбаи инкишофи ҳуқуқ аст, тасдиқи худро ёбад.

Дар давоми муҳлати зикршуда ҳамзамон ноқисҳои КҶ ҚТ амалкунанда ошкор карда шуд ва ин табиист, чунки ҳамагуна қонун ҳатто қонуни мукамалтарин, агарчи дар лаҳзаи қабул шуданаш ба ноқисҳо мувоҷеҳ нашуда бошад ҳам, валле минбаъд метавонад ба он рӯ ба рӯ шавад.

Ҳамин тариқ, ҷараёни такмили қонунгузори ҷиноятии табиӣ буда, минбаъд низ он давом мекунад, зеро амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ ноқисҳо ва норасоҳои онро ошкор месозад. Худи ҷараёни инкишофи ҷомеа, хусусан тағйир ёфтани сохтори ҷинояткорӣ дар ҷаҳон аз мақомоти қонунгузор эътиноӣ очилро дар самти муқовимат ба ҷунин як зухуроти номатлуб талаб менамояд» [4, с. 299-300]. Аз ин рӯ барои фаъолияти эътиноии мақомоти давлатӣ дар муқобили болоравии нишондодҳои ҷинояткорӣ дар кишвар [5, с. 87-92] самараи дилхоҳ диҳад он бояд устувору бардавом буда саривақт такмил дода шавад. Такмили саривақти ва илман асоснокёфтаи қонунгузори ҷинояти дар марҳилаи ҳозира яке аз қисмҳои таркибии сиёсати ҳуқуқӣ-ҷиноятии давлат мебошад.

Ҳамзамон қасди таҷдид кардани қонунгузори ҷиноятии ҷавобгуи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии дар кишвар аз нигоҳи илмӣ ва қонунгузорӣ таъмин намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро ҳамчун арзиши олии дар амал ҷори намудани тадбирҳои лозимаро оид ба мустаҳкам кардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқи дар назар дорад. Дар шароити феълии таҷдиди давлатдории ҳуқуқбунёд ва инкишофи институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳайси вазифаи стратегии давлат коркарди ҷунин сиёсати ҳуқуқиро ба миён меорад, ки бо баназар гирифтани шароити ба худ хоси иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳуқуқӣ, мадания дар заминаи унсурҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсий-ҳуқуқии ҷомеаи кишвар ба вуқӯъ омадаанд бо меъёрҳои ҳуқуқии стандартҳои байналмилалӣ тавҷам созад. Аҳамияти басо муҳимро дар созмон додани ҷунин як «механизми танзими ҳуқуқии муассир» сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии доро буда, дар амалӣ намудани ҳуқуқҳои позитивӣ баҳри барқарор намудани адолат тавассути қабули ҷораҳои адекватии таъминкунандаи ҷавобгарии ногузир ва мутаносиб ба кирдор нигаронида шуда, мусоидат менамояд» [3, с. 21].

Ноғуфта намонад, ки тамоми иқдомҳои сиёсии давлат дар самти сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ба анҷом расонида, мавриди амал қарор дода истода ва ё меҳодад онро амали намояд, пешаки ба бемуваффақияти ё қонёқунони самаранокиашон хело паст ру ба ру мешавад, то замоне, ки консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ коркард ва мавриди истифода қарор нагирад» [7, с. 114-115].

Консепсияи тасдиқ гардида иборат аст: 1. Муқаррароти умумӣ; 2. Мақсад ва вазифаҳои сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ; 3. Самтҳои асосии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ; 4. Таъмини шартҳои самараноки сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ; 5. Самаранокии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 6. Шартҳо ва заминаҳои тағйир додани қонунгузори ҷиноятӣ; 7. Мухлатҳои татбиқи Консепсия; 8. Натиҷаҳои интизори татбиқи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ.

Муқаррароти умумӣ аз муарифии Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз мегардад, ки дар он омадааст: «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми расман дар кишвар муқарраргардидаро ифода менамояд, ки моҳият, мақсад, самт, афзалиятҳо ва меъёрҳои самаранокии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар соҳаи ҷимояи шахс, ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ба воситаҳои қонунгузори ҷиноятиро муайян мекунад».

Аз таҳлили сароғози муқаррароти умумӣ ва навиштаҷоти минбаъдаи ҷунин як санади сиёсӣ метавон дараҷаи расмиёт, моҳият, мақсад, самт, афзалиятҳо дар маҷмӯъ мазмун ва таъиноти функционалии онро пайдо намуд. Ҷунонҷӣ:

Якум, аз руи аломати расмӣ Консепсияи мазкур ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқии давлат мебошад, ки бо Қарори Ҳуқуқмати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати муайян тасдиқ шуда, қисми бунёдии санади ҳуқуқии умумифарогирандаро ташкил дода дар маҷмӯъ ба масъалаи таҳкими сиёсати ҷиноятӣ дар кишвар равона шудааст.

Дуюм, Консепсия таъкид менамояд, ки сиёсати ягонаи ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равияҳои замонавии инкишофи ҷомеа асос ёфта, дар натиҷаи таҷриба ва асосноккунии илмӣ, тасаввуроти фундаменталии дурнамои наздик ва дарозмуддати давлати Тоҷикистон ва ҷомеа дар самти мазкур зарур мебошад, омода шудааст.

Сеюм, асоси ҳуқуқии онро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҷимояи ҳуқуқи инсон ва назорат аз болои ҷинояткорӣ, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳо, инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Чорум, Консепсия ҳамчун ҳуҷҷати бунёдӣ барои тарҳрезии нақшаҳои оянда ва ҳарсолаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Ҳуқумати Тоҷикистон дар соҳаи ҷимояи шахс, ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ тавассути қонунгузори ҷиноятӣ, таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар

соҳаи такмил додани қонунгузорию ҷиноятӣ ва таҷрибаи татбиқи он, инчунин барои арзёбӣ ва тасҳеҳи минбаъдаи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад.

Панҷум, Концепсия – ин кафолати бутунии сиёсати давлат ҳамчун система, манбаи назариявӣ ва меъёрие барои таъмин намудани ҷараёни устувори инкишофи сиёсати ҷиноятӣ дар заминаи боҳаммувофиқии муносиби бардавом, чандир ва пешгуиқунанда дар шароити ивазшавии воқеъияти иҷтимоӣ ва криминологӣ, мебошад.

Шашум, Концепсия – ин зербино барои созмон додани барномаҳои давлатӣ дар самти мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ барои коркарди нақшаҳои ҳарсола ва ояндаи фаъолияти қонунгузорӣ, инчунин лоиҳаҳои нави санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, доништа мешавад. Воқеан асосҳои дар ин ҳуҷҷат муқарраршуда бори дигар тасдиқ менамояд, ки Концепсияи мазкур замина барои коркарди барномаҳо ва нақшаҳои ҳарсола ва минбаъдаи фаъолияти қонунгузорию Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Лоиҳаҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дар самти инкишофи қонунгузорӣ ва дар амал татбиқебии он, инчунин асос барои баҳо додан ва минбаъд тасҳеҳи сиёсати ҷиноятӣ давлат мебошад.

Ҳафтум, Концепсия – ҳамеша нақши калидино дар муносибатҳои ҷамъиятӣ бозида, ҳолатҳои дар он муқарраршуда бартари дошта, аз ин рӯ ҳамагуна навгониҳои ҳуқуқӣ-сиёсии ба Концепсия муқолиф қувваи ҳуқуқи надошта, ва ё метавонанд бо тартиби судӣ мавриди баҳс қарор гиранд [7, с. 116].

Ҳаштум, Концепсия – ба ҳайси базаи методологӣ хизмат намуда ва дар ниҳоят ҳамчун сохтори иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ баромад менамояд.

Нӯҳум, Концепсия бори дигар тасдиқ менамояд, ки инкишофи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ бо ислоҳоти маҷмуии боҳамалоқамандии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ, инчунин амалияи ҳуқуқтатбиқномаӣ рабт дошта, звенои асосии сиёсати ҳуқуқии давлат мебошад [9, с. 17-18].

Тамоми хусусиятҳои хоси мутаалиқ ба Концепсия натавонанд инъикоскунандаи ҳислатҳои моҳияти Концепсияи сиёсати ҷиноятӣ мебошанд, инчунин дар бештар мавридҳо ба ҳайси номгуи функцияҳои асосӣ баромад менамояд, ки охири баҳри иҷроии ҳадафҳои конвенсия даъват шудааст.

Мақсадҳои сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз таъсир расонидан ба ҷинояткорӣ, тавассути коркарди концепсияи назариявӣ баҳри муқовимат ва пешгирии ҷинояткорӣ, ташаккули қонунгузорию ҷиноятӣ, муҳофизатии ҷиноятӣ, иҷроии ҷазои ҷиноятӣ бо ҳам мувофиқ, асосан нигаронида шудааст, иборат аст, аз:

- таъмин намудани амнияти шахс, ҳуқуқ ва озодии он, инчунин ҷамъият ва давлат аз таҳдиди бо ҷинояткорӣ алоқамандбуда;

- ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятии ҳаётан муҳим, махсусан дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ;

- ҳимояи манфиатҳои давлат дар дохил ва хориҷи кишвар аз таҷовузи ҷинояткорона;

- паст намудани сатҳи шиддатнокии иҷтимоӣ дар ҷамъият дар асоси танзими муносиб ва боадолатонаи бартаараф намудани низоъи аз ҷиноят ба амал омада;

- мусоидат барои расидан ба беҳбудӣ ва некӯаҳволии иҷтимоӣ инчунин дар асоси бавучудоварии афкори сафедкунии иҷтимоӣ ва реинтегратсияи иҷтимоии шахсоне, ки бо сабаби ҷиноят ба низоъ ҷалб гардидаанд.

Барои амали намудани Консепсияи мазкур дар баробари мақсадҳои гузашташуда вазифаҳои аввалин ва ниҳоии онро низ муайян менамояд. Ҷунонҷӣ:

- бо дарназардошти талаботи муайян ва суботи ҳуқуқӣ роҳ наодан ба тафсири васеи таркиби ҷиноят;

- таъмини воқеии мувофиқати қонунгузориҳои ҷиноятӣ бо таҳдидҳои ҷиноятӣ ва тамоюлҳои пешбаранда дар рушди ҷинояткорӣ;

- мутобиқати пурраи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва таҷрибаи татбиқи он бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва амнияти ҷамъиятӣ;

- рушд додани асос ва механизмҳои ҳамоҳангсозӣ ва якхелакунии (унификатсияи) қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар доираи ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таъмини кафолати боэътимоди устувори ҳуқуқи давлат барои татбиқи чораҳои таъсирбахши ҳуқуқию ҷиноятӣ нисбат ба шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд ва кафолати амнияти мустақилияти ҳуқуқию ҷиноятӣ давлат аз таҳдидҳои беруни ва дохилӣ;

- кафолати ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони ҷабрдида аз ҷиноятҳо, таъмини амнияти онҳо, фароҳам овардани шароит ҷиҳати ба ҳадди пурра татбиқ гардидани ҳуқуқҳои инсон барои дастрасӣ ба адолат, суди одилона ва ҷуброни зарари аз ҷинояткорӣ расонидашуда;

- таҷдиди низоми оқибатҳои ҷиноятӣ ҳуқуқии содир кардани ҷиноятҳо бо дарназардошти зарурати дар як вақт ҳал намудани масъалаҳои ҷазодихӣ, барқарорсозӣ, иҷтимоӣ реинтегратсионӣ ва пешгирикунанда;

- беҳтаршавии сифатии ҳолати воқеии ҷинояткориро ба даст овардан, аз ҷумла паст кардани сатҳ ва соҳти хатари ҷамъиятии намудҳои алоҳидаи он: ҷинояткорӣ ретсидивӣ, муташаккилона, террористӣ, ғаразнок, коррупсионӣ, экстремизм, бо роҳи зӯрварӣ содиршаванда ва ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон.

Вазифаи ниҳоии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тақмил додани қонунгузориҳои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Ин вазифа бо назардошти ҳалли якчанд масъалаҳои муҳим анҷом меёбад, аз ҷумла масъалаҳои:

- мутобиқ намудани он ба талаботи санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, аз ҷумла ба Конвенсияи Созмони

Милали Муттаҳид зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ, Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи коррупсия;

- мониторинги доимии мутобиқати қонунгузории ҷиноятӣ вобаста ба таҳаввулотҳои мавҷуда ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ;

- пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти коррупсионӣ, террористӣ ва экстремистӣ дошта, муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо, савдои одамон ва дигар ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ;

- декриминализатсияи баъзе аз ҷиноятҳо;

- бо дарназардошти асосҳои илман асоснок криминализатсия намудани кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок;

- аз Кодекси ҷиноятӣ хориҷ намудани масъалаи такрори ҷиноят;

- таҷдиди назар намудани ретсидиви ҷиноят ҳамчун нишонаи банду басткунӣ;

- сабук намудани ҷазо барои баъзе категорияҳои шахсон, аз ҷумла барои ноболиғон, занон ва шахсоне, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштанд;

- таҷдиди назар намудани санксияҳои моддаҳои алоҳидаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ;

- аз Кодекси ҷиноятӣ хориҷ намудани маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазо ва ба ҷои он ҷорӣ намудани дигар намуди ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда.

Консепсия дар баробари мақсадҳо ва вазифаҳо, инчунин самтҳои асосии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки ба ояндаи наздик ва миёнамӯҳлат нигаронида шудаанд, муайян менамояд ва онҳо дар зарурати мутобиқати қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалияи татбиқи он бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, мутобиқати вазъи ҷинояткорӣ ба низоми принципҳо, афзалиятҳо ва мӯҳтавои КҶ ҚТ[2], мутобиқат ва баланд бардоштани самаранокии механизми танзими ҳуқуқии ҷиноятӣ ифода меёбад.

Бо назардошти чунин зарурият дар Консепсия омадааст, ки сиёсати давлат бояд ба самтҳои зерин равона карда шавад:

- инсондӯстии қонунгузории ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки бори аввал ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёнаро содир намудаанд, шахсони аз ҷиҳати иҷтимоӣ эҳтиёҷманд – занони ҳомила ё кӯдаки ноболиғ дошта, ноболиғон ва шахсоне, ки дар пиронсолӣ ҷиноят содир намудаанд;

- давом додани фаъолият оид ба декриминализатсияи ҷиноятҳои, ки ба ҷамъият хавфнок нестанд, тавассути ворид намудани онҳо ба категорияи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ва пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои содир намудани чунин кирдорҳо, ҳамчунин аз нав баҳо додани баъзе кирдорҳои ҷиноятӣ барои кам намудани ҷазои ҷиноятӣ (депенализатсия);

- бо дарназардошти таҷрибаи мавҷудаи тафтишотӣ-судӣ, инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар кишвар, санадҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ муайян кардани зухуроти нави ҷиноятӣ, ки бо Кодекси

чиноятӣ фаро гирифта нашуда, барои онҳо ҷавобгарии маъмурӣ муқаррар шудааст, ё умуман ҷавобгарӣ пешбинӣ нашудааст, муқаррар кардани ҷавобгарии чиноятӣ барои содир намудани онҳо (криминализатсияи ин чиноятҳо);

- пурзӯр намудани ҷавобгарии чиноятӣ нисбати шахсоне, ки чиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин содир намудаанд ё аз таъқиботи чиноятӣ пинҳон шудаанд;

- пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои содир намудани чиноятҳо муқобили ноболиғон, занон ва шахсоне, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштанд, ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо, инчунин вазнин намудани ҷавобгарӣ барои содир намудани чиноят дар ҳайати гурӯҳи муташаккил, ташкилоти чиноятӣ ё иттиҳоди чиноятӣ;

- бознигарии ҷарима ҳамчун яке аз ҷазоҳои самаранок бо кам кардани андозаи ҷарима барои чиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна;

- мутобиқ намудани санксияҳои моддаҳои қисми махсуси Кодекси чиноятӣ барои чиноятҳои дараҷаашон яхела мутобиқи принципи адолат;

- таҷдиди назар намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ нисбати чиноятҳои алоҳида ва иваз намудани он бо дигар намудҳои ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда;

- инкишоф додани институти озод намудан аз ҷавобгарии чиноятӣ, ҷазои чиноятӣ, шартан татбиқ накардани ҷазо ва шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан.

Концепсия дар ду банд таъмини мувофиқати сиёсати ҳуқуқии чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, талаб менамояд.

Талаби таъмини мувофиқати сиёсати ҳуқуқии чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсия аз инҳо иборат аст:

- қонунгузориҳои чиноятӣ ба сифати санади меъёрии ҳуқуқии мустақим дар мавриди баррасии парвандаҳои чиноятӣ ва ба сифати маҳаки асосии арзёбии хусусияти ҳуқуқии нишондодҳои он табдил дода шавад;

- мониторинги доимии муқаррароти қонунгузориҳои чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи татбиқи он ба матлаби мувофиқати Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- тарҳрезии усулҳои дар амалия ҷорӣ кардани экспертизаи криминалогии лоиҳаи қонунҳо дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мутобиқгардони қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон. Дар баробари воридшавии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи миллӣ таносуб ва бо ҳам мутобиқ намудани онҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Ҳалли дурусти онҳо бо тавачҷуҳ ба робитаҳои воқеии байниҳамдигарии ҷараёни татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ муайян мегардад. Ҳаёт водор месозад, ки оид ба баъзе хусусиятҳои асосӣ ва принципҳои низоми ҳуқуқии англосаксонӣ, континенталӣ,

мусулмонӣ ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ки аз ҳамдигар фарқ мекунад, дар фаъолияти қонунҷодкунии кишвар эътибор дода шавад. Ҳамзамон, бе таҳлили ҳаматарафа ба тасвиб расонидани санадҳои байналмилалӣ метавонад боиси муҳолифат, номутобиқатӣ ва камбудии қонунгузорӣ гардида, дар натиҷа ба сифати қонунҳо таъсири манфӣ расонад. Зеро қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун низоми ҳуқуқии миллӣ дар алоқамандӣ ва зери таъсири дигар низомҳои ҳуқуқӣ қарор дорад. Чунин раванд зарурати баҳамназдикшавии онҳо, аз ҷумла ҳамоҳангсозӣ, якҷояшавӣ ва воридшавии меъёрҳои як низоми ҳуқуқиро ба меъёрҳои низомҳои ҳуқуқии дигар тақозо менамояд. Таъмини мувофиқати сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, талаб менамояд, ки:

- мониторинги доимии муқаррароти қонунгузорию ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи истифодаи он ба матлаби мувофиқат ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, татбиқ карда шавад;

- рушди ҳамкориҳои байналмилалию ҳуқуқӣ дар соҳаи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ дар доираи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкилоти байналмилалӣ, иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ дар бораи ёриҳои ҳуқуқии дучониба оиди парвандаҳои ҷиноятӣ ва дигар шартномаҳои байналмилалӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ самаранок карда шуда, ташкили якҷоя амал қардан ва ҳамкорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суди ҷиноятӣ байналмилалӣ ба роҳ монда шавад;

- тарҷумаи қарорҳои судӣ оиди ҳуқуқи инсон аз рӯи шикоятҳои зидди ҷумҳурии Тоҷикистон баровардашуда аз ҷониби Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва расонидани онҳо ба маълумоти мақомоти ҳуқуқҷодкунанда бо роҳи нашри мунтазам ва саривақтӣ ҷорӣ карда шавад.

Барои амали гардонидани вазифаҳои баёншуда пеш аз ҳама бояд принципҳои сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки ядроии онро принципҳои қонуни ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷиноятӣ ташкил медиҳанд – қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгарии фардӣ, гунаҳгорӣ, адолат, инсондустӣ, демократизм – бо назардошти институтҳои асосии дар ҳуқуқи ҷиноятӣ муқарраршуда – қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷазо, озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо – ба роҳбари гирифта шаванд.

Сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки ба хотири дуруст роҳандозӣ қардани он чунин як Консепсия қабул карда шудааст, бояд дар заминаи принципҳои корқарда шуда ва илман асоснок созмон дода шавад. Чи тавре, ки муҳаққиқ А.А. Коробеев қайд мекунад, барои он ки сиёсат табиноти худро собит намояд, бояд низоми чораҳои роҳбарикунандаро, асос – низоми принципҳои муайянро доро бошад [6, с. 286]. Бовучуди он, ки қонунгузорию ҷиноятӣ моҳият ва мазмуни принципҳои ба худ хосро пешбини карда бошад ҳам, Консепсия дар баробари муайян ва муқаррар

кардани мақсадҳо, вазифаҳо, самтҳои амали кардани тасхеҳи принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бо назардошти муқаррароти зерин сароҳан нишон додааст:

- хусусияти ҳуқуқии қонунгузори ҷиноятӣ ва натиҷаҳои истифодаи он наметавонад ҷудо аз заминаҳои умумии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, принципҳои умумии ҳуқуқ, асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии муносибатҳои шахс ва давлат, принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофнамудаи ҳуқуқи байналмилалӣ бошад;

- дар мутобиқат ва бо назардошти нишондодҳои қонунгузори соҳаҳои дигари ҳуқуқ ҷиноят эътироф намудани кирдорро Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад; маънидодкунии васеи меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ дар қисмати асосии ҷавобгарии ҷиноятиро муайянкунанда манъ аст;

- Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳадди ақали муқаммалӣ номгӯи кирдорҳои ҷиноят эътирофшавандаро доро бошад, ки муқовимат ба онҳо наметавонад бо воситаи қонунгузори соҳавии дигар самаранок амалӣ карда шавад;

- қонуният набояд имконияти салоҳияти ҳуқуқтатбиқкунандаро дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ истисно намояд, инчунин мавҷуд будан ва ҳудуди салоҳият набояд бо афкорҳои қонуният зид бошад;

- баробарии шахрвандон дар назди қонун бояд ба таври зарурӣ низоми васеи масъулияти беасосро аз таъқиби ҷиноятӣ истисно намояд; қонунгузори ҷиноятӣ набояд меъёрҳо ва нишондодҳое, ки мақоми махсуси ҷиноятӣ-ҳуқуқии шахрвандонро дар асоси мансубияти онҳо ба гурӯҳи номаълуми иҷтимоӣ ташкилкунанда доро бошад;

- баробарии шахрвандон дар назди қонун имкониятҳо ва мувофиқи мақсад будани тафриқабандии ҷавобгарии ҷиноятиро бо назардошти маълумотҳо оиди шахсияти айбдоршуда истисно наменамояд, дар ин маврид аломатҳои тавсифдиҳандаи шахсияти айбдоршуда наметавонанд ба низоми аломатҳое, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунанд, ворид шавад;

- принсипи инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ маънои беасос сабук кардани ҷазои ҷиноятӣ шахси ҷиноят содиркардари надорад; инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ бо талаботи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ бояд зиддият надошта бошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 22.12. 2016 с.

2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998.

3. Авдеев В.А. Национальная уголовно-правовая политика в сфере противодействия преступности // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2012. - №4.

4. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография. / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015.

5. Бахриддинзода С.Э. Ҳолати ҷинояткорӣ ва таъсири он ба татбиқи Концепсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2018. - №3(31). – С. 87-92.

6. Коробеев А.И. Принципы российской уголовно-правовой политики как отражение конституционных основ уголовного права // Конституционные основы уголовного права. Материалы Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Т.К. Велби, 2006. – С. 268.

7. Проблемы российской уголовной политики / М.М. Бабаев, Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Проспект, 2016. – С. 114-115.

8. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби даврӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Империл-Групп, 2010. – С. 407-408.

9. Юлдошев Р.Р., Махмадиев Х.Х., Акбарзода А.А. Преступность в Таджикистане (1991-2016 гг.): научно-практическое пособие. – Душанбе: КОНТРАСТ, 2018. – С. 17-18.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ, СОСТАВ, ФОРМЫ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВ ПО ЕГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ

Поцелуев Е.Л.,

заведующий кафедрой теории и истории государства и права юридического факультета Ивановского государственного университета (Россия), руководитель межвузовского Центра немецкого права, координатор международных связей и мобильности юридического факультета ИвГУ, член Ивановского отделения Ассоциации европейских исследований, сотрудник Международного института философско-правовых исследований (г. Минск, Республика Беларусь), кандидат исторических наук, доцент

E-mail: elp777@yandex.ru

Научная специальность: 12.00.10 – международное право; европейское право

Аннотация: В статье анализируются понятие, признаки и состав такого преступного деяния как международный терроризм и понимание его учеными юристами и законодателями. Поскольку для превенции этого преступления, минимизации последствий актов международного терроризма, привлечения к уголовной ответственности виновных лиц необходимо эффективное сотрудничество в борьбе с ним со всех стран, то формы этого сотрудничества также стала предметом исследования.

Ключевые слова: Международный терроризм, легальное понятие терроризма, доктринальное понятие терроризма, признаки международного терроризма, состав международного терроризма, Интерпол, международные договоры.

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЌИ: МАФҲУМ, АЛОМАТҲО, ТАРКИБ ВА ШАКЛҲОИ ҲАМКОРИИ ДАВЛАТҲО ДАР МУҚОВИМАТ БО ОН

Поцелуев Е.Л.,

мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии Иванов (Россия), роҳбари маркази байнидонишгоҳии ҳуқуқи немисӣ,

ҳамоҳангсози робитаҳои
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии
Иванов, аъзои шуъбаи Иванови
Ассотсиатсияи тадқиқотҳои аврупоӣ,
корманди институти байналмилалии
тадқиқотҳои фалсафӣ-ҳуқуқӣ (ш.
Минск, Ҷумҳурии Белорус), н.и.т.,
дотсент
E-mail: elp777@yandex.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи аврупоӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳум, аломат ва таркиби яке аз ҷинойтҳои байналмилалӣ – терроризм аз нигоҳи олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ ва қонунгузорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, дар он шаклҳои ҳамкориҳои давлатҳо ҷиҳати муқобилият бо ин ҷинойти байналмилалӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Терроризми байналмилалӣ, мафҳуми расмии терроризм, мафҳуми илмии терроризм, аломатҳои терроризми байналмилалӣ, таркиби терроризми байналмилалӣ, Интерпол, шартномаҳои байналмилалӣ.

INTERNATIONAL TERRORISM: CONCEPT, SIGNS, CORPUS DELICTI, FORMS OF COOPERATION OF STATES IN ITS COUNTERACTION

Potseluev E.L.,
J.D., Head of the Department of Theory and History of State and Law, Head of the Inter-University Centre of German law, the coordinator of international relations and mobility ISU Faculty of Law, a member of Ivanovo branch of the Association of European Studies, a member of the International Institute of Philosophical Studies (Belarus State Economic University), dotsent
E-mail: elp777@yandex.ru

Scientific specialty: 12.00.10 – international law; European law

Annotation: The article analyzes the concept, characteristics and corpus delicti of such a criminal act as international terrorism and its understanding by learned lawyers and lawmakers. In order to prevent international crimes,

minimize the consequences of acts of international terrorism, bring to justice those responsible, effective cooperation in the fight against terrorism of all countries is needed. Forms of cooperation were also the subject of this research.

Keywords: International terrorism, the legal concept of terrorism, the doctrinal concept of terrorism, signs of international terrorism, the composition of international terrorism, Interpol, international treaties.

Актуальность темы исследования. 11 сентября 2001 г., по мнению государственного и политического деятеля Израиля Беньямина Нетаньяху, – поворотный момент в истории, так как «смертельный удар был нанесен в самое сердце свободы. Отныне международный терроризм уже нельзя рассматривать как тактическую угрозу, не имеющую реальных последствий. В то утро стало ясно, что свободному миру угрожает ужасная и подлая сила [27, с. 13]. Согласен с оценкой этих событий, которую дал в 2002 году Генеральный прокурор Российской Федерации В.В. Устинов (занимал эту должность в 2000-2006 гг.): «Террористы доказали в очередной раз, что они представляют собой реальную, от которой не застрахована ни одна нация в мире (ни одно государство – Е.П.). Ни самое совершенное оружие, ни мощная экономика, ни внутренняя сплоченность общества (ни мощные, высокопрофессиональные спецслужбы – Е.П.) не могут противостоять (террористам противостоят правоохранительные органы государств, международные организации, в том числе региональные организации, но как показывает практика, далеко не всегда они предотвратят теракты – Е.П.) непредсказуемой в своей жестокости и бесчеловечности тактика террористов» и «впервые так отчетливо терроризм предъявил свои претензии на признание его силой равной отдельным государствам» [47, с. 3]. О.В. Нелина правильно утверждает, что на рубеже 20-21 столетий «феномен терроризма существенно изменился: произошла его транснационализация, что значительно повысило степень опасности угрозы. Терроризм, мотивированный социальными, религиозными, идеологическими и политическими причинами, активно взаимодействует с различными формами организованной преступности, такими, как наркобизнес, незаконная торговля оружием, легализация доходов, полученных преступным путем» [26, с. 3], однако до 11 сентября 2001 г. «террористическая угроза не выделялась в качестве основной в документах, которые принимались в рамках Организации американских государств (ОАГ), на «Саммитах Америки» и т.д.» [26, с. 15]. «Международный терроризм в последнее десятилетие превратился в одну из глобальных проблем современности, дестабилизирующих обстановку в мире. К началу XXI века более чем в 70 государствах насчитывалось около тысячи групп и организаций, использующих в своей деятельности методы террора», – констатируют ученые. Он все больше угрожает безопасности государств и их населения, влечет за собой значительные экономические и политические последствия, оказывает сильное психологическое воздействие на людей, уносит тысячи человеческих жизней. По

справедливой оценке исследователей, «в последние годы происходит эскалация террористической деятельности. При этом расширяются ее масштабы, усложняется характер, возрастают численность и изощренность терактов, становятся более разнообразными их формы, объекты и цели». Терроризм представляет угрозу законности и правопорядку, «соблюдению прав человека и мирному разрешению споров», противоречит принципам и целям ООН [6, с. 3], приносит массовые человеческие жертвы, влечет разрушение материальных и духовных ценностей, сеет вражду между государствами, провоцирует войны, «недоверие и ненависть между социальными и национальными (и религиозными. – Е.П.) группами, которые иногда невозможно преодолеть в течение жизни целого поколения» [46, с. 3], угрожает демократии в Европе [46, с. 8] и других регионах; «стабильности сложившихся международных отношений, поступательному развитию всего мирового сообщества» [2, с. 12]. Терроризм стал уже во второй половине 20 столетия и особенно в 21 веке глобальной проблемой [7, с. 7; 25, с. 255-257; 31], «приобрел планетарные масштабы [2, с. 12], одним из новых и наиболее жестких вызовов нашего времени, поскольку «аккумулирует и усиливает опасность неконтролируемых угроз выживания человечества [1, с. 3]. В XXI веке Афганистан, Бельгия, Великобритания, Израиль, Индия, Ирак, Испания, Египет, Ливан, Ливия, Пакистан, Российская Федерация, Сирия, Соединенные Штаты Америки, Таджикистан, Франция и другие страны ощутили на себе всю тяжесть атак террористов. Согласен с утверждением, что «мировое сообщество отчетливо осознало, что терроризм – это не внутренняя проблема отдельных государств, а глобальная угроза» [24, с. 3]. Н.Ю. Тимофеева в 2009 г. пишет, что угроза терроризма «приобретает черты транснационального характера» [46, с. 3], правда, далее уже констатирует «превращение террористических угроз в глобальное явление, угрожающее мировой безопасности» [46, с. 8]. Полагаю, что после совершения многочисленных терактов в различных странах мира и на разных континентах терроризм уже стал глобальной проблемой, угрозой, глобальным вызовом мировому сообществу и к указанной выше дате уже приобрел транснациональный характер.

Легальное и доктринальное понятие международного терроризма. В научной литературе отмечается, что термин «терроризм» впервые стали употреблять в период якобинского террора во Франции (1793 г.), обозначая им, политические убийства оппозиционных организаций и их тактику, а понятие «террор» закрепилось за репрессивными действиями государства [17, с. 250]. Доктор юридических наук, известный российский специалист в области международного публичного права, в том числе международного уголовного права, Р.А. Каламкарян еще в середине 90-х годов прошлого века констатирует, что «терроризм» как вид международного преступления «либо «политизировался», либо, наоборот, оценивался как обычное уголовное преступление в зависимости от того, какую идеологическую и политическую позицию занимали те, кто

занимался этой проблемой» [14, с. 110]. В 1993 г. известный в России специалист по международному уголовному праву В.П. Панов [30, с 15-16], а в 1999 г. российские правоведы – доктора юридических наук, профессора И.И. Лукашук (на 1999 г. руководитель Центра международного права Института государства и права РАН, член Комиссии международного права ООН) и А.В. Наумов (на 1999 г. заместитель директора Института государства и права РАН, руководитель Центра теоретических проблем с преступностью Института государства и права РАН, член Международного научно-консультативного Совета ООН по предупреждению преступлений и уголовной юстиции) еще относили международный терроризм не к международным преступлениям, а к конвенционным преступлениям, т.е. преступлениям международного характера (международным уголовным преступлениям). Эти ученые относили к преступлениям, которые являются проявлением международного терроризма «захват воздушных судов и другие незаконные действия, направленные против гражданской авиации; захват заложников (и в первом, и во втором случае обязательно должен быть иностранный элемент, чтобы признать эти деяния международным преступлением. – Е.П.); незаконные захват и использование ядерного материала; пиратство и другие незаконные акты, направленные против безопасности морского судоходства» [20, с. 132]. Думаю, что эти деяния могут быть самостоятельными международными уголовными преступлениями, а квалифицировать их как международный терроризм можно лишь, если они преследуют цели, характерные для этого негативного явления.

Сотрудничество государств в борьбе с международным терроризмом начало складываться в 30-х годах 20 века, хотя, по утверждению ученых, в терроризме практически с момента его «возникновения на рубеже XVIII-XIX вв. наблюдается существование его внутринационального и международного варианта (если это так, то реакция международного сообщества была весьма запоздалой. – Е.П.)» [52, с. 16]. «Возникновение понятия «терроризм» в международном уголовном праве связано с проходившими международными конференциями по унификации уголовного законодательства, а также с принятием и действием международно-правовых документов в сфере борьбы с терроризмом. Первые шаги по пути раскрытия понятия «терроризм» были сделаны в 1930 году в Брюсселе на III Международной конференции по унификации уголовного законодательства, но эта попытка не дала результата», – констатируют исследователи [24, с. 15]. В 1934 г. на Мадридской конференции по унификации уголовного законодательства удалось принять следующее определение терроризма: «применение какого-либо средства, способного терроризировать население, в целях уничтожения всякой социальной организации» [29, с. 73]. Конечно, понимать терроризм только как средство – это узкий подход, поскольку это криминальная политика определенных сил, да и цель террора, по нашему мнению, – это не

уничтожение социальной организации, а страх, чтобы дискредитировать государственную власть, вызвать недовольство населения ее бездействием (беспомощностью в борьбе с террористами), физическое уничтожение политических оппонентов и соперников и, как максимально возможная цель, – приход к власти и создание криминального государства. Современные террористы (последователи Бен Ладена) ставят своей целью – изменение политической системы мира [5, с. 3], подрыв «существующей системы национальных государств и, в конечном итоге, заменой ее на альтернативный проект мироустройства» [5, с. 13].

В 1937 г. представители 20 государств подписали Женевскую Конвенцию о предупреждении терроризма и наказании за него, в которой терроризм определялся как «преступные действия, направленные против государства, цель или характер которых состоят в том, чтобы сеять ужас у определенных лиц или населения» (ст. 1). К ним были отнесены акты, направленные против жизни, здоровья и свободы глав государств, лиц, пользующихся прерогативами глав государств, их наследственных или назначаемых преемников; супругов названных лиц; лиц, выполняющих общественные функции или публичные должности, когда указанные действия совершены в связи с их функциями; а также разрушение или нанесение повреждения публичному имуществу или имуществу другого государства; намерение добиться гибели человеческих жизней путем создания общей опасности (неслучайно, теракты совершаются часто общеопасным способом. – Е.П.), факты изготовления, хранения или поставки оружия, взрывчатых веществ или вредоносных составов в целях осуществления этих преступлений [29, с. 73]. Возможно, с точки зрения юридической техники понятие терроризма уязвимо, поскольку далеко от лаконизма, но оно довольно полно описывает это преступное деяние и дает перечень лиц, который могут стать объектом преступного посягательства. К сожалению, данная Конвенция не вступила в силу, но данная в ней дефиниция позволяет провести черту между ним и вооруженной борьбой, включая восстания и партизанские военные действия. Вопрос о таком разграничении остро стоял в Великобритании в связи с проблемами в Ольстере, в Израиле – относительно палестинского движения, в Колумбии – в связи с «марксистскими» повстанцами, в Российской Федерации – относительно чеченских вооруженных отрядов и др. Кроме того, заслуживает внимания определение терроризма не как политических, а как уголовных деяний [12, с. 225-226].

Одновременно для уголовного преследования террористов 13 государств подписали Конвенцию «О создании международного уголовного суда», которая, по мнению многих стран, ограничивала суверенное равенство государств. Кроме того, в этих международных договорах не предусматривалась обязательная выдача международных террористов, а определение терроризма было слишком широким, поэтому оба документа не набрали необходимого числа ратификаций и в силу не вступили. Однако, согласен с учеными в том, что они оказали позитивное

влияние на международное сотрудничество в этой сфере, а многие нормы вышеуказанных конвенций были использованы для совершенствования законодательства по борьбе с терроризмом [29, с. 73-74]. Запрещение актов терроризма в период вооруженных конфликтов предусматривается нормами международного гуманитарного права, в том числе положениями Дополнительных протоколов 1977 г. к Женевским конвенциям о защите жертв войны 1949 г. «Террористические акты, даже если они совершаются во время вооруженных конфликтов, не должны подпадать под действие норм, регулирующих вооруженные конфликты, – справедливо считает доктор юридических наук, профессор Л.В. Иногамова-Хегай. Однако в международном сообществе данное принципиальное положение не получило пока всеобщего признания». Свою позицию она аргументирует тем, что террористические нападения могут быть никак не связаны с вооруженными конфликтами [12, с. 226]. Полагаем, что подобные деяния должны подпадать под действие норм международного уголовного права.

Генеральная Ассамблея ООН 9 ноября 1985 г. в резолюции 40/32 одобрила Миланский план действий как полезное и эффективное средство международного сотрудничества по превенции террористических преступлений и уголовному правосудию [22, с. 8].

А.В. Мардоян полагает, что Совет Безопасности ООН резолюцией 1373 преступление международного терроризма приравнял к преступлениям против мирового сообщества государств [23, с. 4], ранее ученые относили это деяния к преступлениям международного характера (международным конвенционным преступлениям). Эта резолюция была принята 21 сентября 2001 г. и ей же был создан Контртеррористический Комитет (КТ) из 15 членов Совета Безопасности для контроля над реализацией мер из этой резолюции, укрепления правовых и институциональных возможностей для борьбы с терроризмом в отдельных регионах и во всем мире [9].

Специальная комиссия Организации Американских Государств (ОАГ) разработала Межамериканскую антитеррористическую конвенцию 2002 г., но она, «носила, в целом, технический характер. В ней не содержалось определения понятия «терроризм», за ее скобками остались выводы о генезисе этого явления и его связи с конкретными проблемами латиноамериканских обществ. Документ лишь раскрыл перечень обязанностей государств в таких сферах сотрудничества как пограничное регулирование и противодействие терроризма» [26, с. 16].

Первое исследование международного терроризма было проведено ООН в 1972 г. [12, с. 225]. На начало XXI века существовало более 200 определений терроризма и, по мнению В.В. Устинова, «для борьбы с терроризмом проблема дефиниции давно стала основным препятствием в координации действий международного сообщества» [48, с. 8.] С такой позицией солидарны и другие современные российские исследователи: «недостаточная научная разработанность феномена международного терроризма» влияет на общность понимания различных аспектов

межгосударственного сотрудничества РФ с другими странами на антитеррористической основе, «снижает качество теоретических исследований и решение практических задач, касающихся обеспечения национальной безопасности России (да, и других держав – Е.П.)» [1, с. 4]; отсутствие международно-признанного «понятия «терроризм» (и как следствие, нет общепризнанного понятия «международный терроризм». – Е.П.) создает возможность для политики «двойных стандартов»» [26, с. 3]. Перегруженный значением термин «не поддается всем усилиям выработать всеобъемлющее и объективное определение терроризма. Такое определение не существует и не будет существовать в обозримом будущем», – такой прогноз сделал У. Лакьюэр (США) [48, с. 8.]. Более оптимистичную оценку в середине 90-х годов прошлого века давал А.Р. Каламкарян. Он, ссылаясь на работу Мюрфи, отмечает, что «между юристами мира стало больше понимания сути проблемы. По многим вопросам терроризма и как явления, и как международного преступления достигнуто единство...» [14, с. 110].

Почему же до сих пор нет единого и общепризнанного понятия «терроризм»? Полагаю, что можно принять объяснение, данное Н.Ю. Тимофеевой, которая причины такой ситуации видит в наличии ряда факторов: «Сложность выработки универсальной международно-правовой дефиниции терроризма, принимаемой мировым сообществом в качестве парадигмальной, определяется многомерностью феномена «терроризм», представляющую собой «постоянно эволюционирующую систему». Различия в подходах к определению терроризма объясняются и различиями общественно-государственных систем (разные цивилизации, в разных странах разные политические и государственные режимы – Е.П.), и наличием разных школ права, а также сложностью предмета правового регулирования, находящегося на стыке различных отраслей международного права» [46, с. 8]. Вообще-то, международные преступления и международные уголовные преступления (преступления международного характера) и ответственность за них и т.п. сюжеты – это предмет международного уголовного права, но, связь его есть и с международным гуманитарным правом, воздушным правом, морским правом и другими отраслями международного публичного права.

То, что терроризм эволюционирует отмечают и другие исследователи. Так, по мнению М.Г. Алибекова, которое мы разделяем, терроризм в начале 20 столетия «отражает культ насилия, способствуя его развитию, давая ему преимущества перед социальными, политическими и правовыми методами разрешения конфликтов. Современную террористическую деятельность отличает то (написано в 2007 г. – Е.П.), что жертвами террора становятся не столько виновники конфликта (который террористы стремятся решить в свою пользу), сколько мирные люди, не имеющие к возникновению и разрешению тех или иных противоречий никакого отношения» [2, с. 12].

К.С. Родионов отмечает характерные черты международной преступности: динамизм, организованность, профессионализм [39, с. 231-233]. Полагаю, что эти характеристики в полной мере можно экстраполировать и на международный терроризм. М.Г. Алибеков прав: «В распоряжении террористов самое современное оружие, средства транспорта и связи, они используют в своей преступной деятельности компьютерные технологии (Интернет, социальные сети. – Е.П.), пытаются овладеть оружием массового уничтожения для совершения акций ядерного, радиологического, биологического, химического терроризма. Фиксируется повсеместное сращивание терроризма с транснациональной преступностью, незаконным оборотом оружия и наркотиков» [2, с. 12]. Поэтому, к признаком международного терроризма можно добавить еще такие как современная техническая оснащенность, обладание современным оружием и даже боевой техникой (запрещенная в Российской Федерации и ряде других стран террористическая организация Исламское государство - ИГИЛ), связь с транснациональной преступностью.

Понятие и признаки терроризма. Думаю, что вполне можно согласиться с определением интересующего нас феномена, которое дают А.А. Лупу и И.Ю. Оськина: «**Терроризм** – публично совершаемые общепасные деяния или угрозы совершения таковых путем своей направленности на массовое восприятие (масштабность), рассчитанные на устрашение населения или какой-то его части, в идее создания угрозы: массового уничтожения растительного или животного мира, отравления атмосферы или водных ресурсов, создания условий для появления экологической катастрофы, рассчитанную на публичную гибель людей, подавление их воли, чести, достоинства, покушения на здоровье, мир и безопасное проживание человечества, что формирует обстановку страха, подавленности, напряженности, в целях прямого или косвенного воздействия на принятие какого-либо решения или отказ от него в интересах террористов» [21, с. 158-159].

Признаки современного терроризма [21, с. 161-162]:

- 1) количественный рост террористических актов, циничность и жестокость их исполнения;
- 2) масштабность последствий акций, значительное количество жертв;
- 3) высокий уровень финансирования террористической деятельности;
- 4) использование различными государствами отдельных террористических группировок для расширения сфер геополитического влияния;
- 5) участие международных террористических организаций в распространении своего влияния на другие регионы, активные попытки установить контроль над территориями с богатейшими запасами энергоносителей, полезных ископаемых;

- 6) профессионализм и подготовленность террористов на основе большого опыта их участия в различных вооруженных конфликтах;
- 7) интернациональный характер террористических группировок;
- 8) настойчивые попытки по овладению оружием массового уничтожения для его возможного использования;
- 9) связь терроризма с наемничеством;
- 10) возросшая техническая оснащенность наиболее опасных террористических группировок;
- 11) размывание границ между внутригосударственным и международным терроризмом;
- 12) установление устойчивых связей между террористическими организациями и транснациональной организованной преступностью, в первую очередь наркобизнесом;
- 13) попытки лидеров некоторых террористических организаций придать своей деятельности характер национально-освободительной борьбы (по нашему мнению, к этой черте можно добавить следующее - создать криминальное, террористическое государство – агрессор. – Е.П.);
- 14) появление новых видов терроризма, в частности информационного и электронного (компьютерного).

Налицо, связь между богатым финансированием террористов (российские ученые на уровне кандидатских и докторских диссертаций изучают международный конвенционный механизм борьбы с легализацией преступных доходов, деятельность ФАТФ – Международной комиссии по борьбе с отмыванием денег и применение норм Международной конвенции по борьбе с финансированием терроризма [4; 11; 42; 47, с. 317-330; 48, с. 256-267; 50] их технической оснащенностью, профессионализмом и масштабами терактов и амбициями лидеров этих группировок.

По мнению Чернядьевой, для характеристики терроризма как политико-правового феномена вполне достаточно пяти следующих признаков [52, с. 17]:

«- он является противоправным сложным социально-политическим явлением (это можно сказать, например, и про агрессию. – Е.П.);

- в его основе лежит политическое насилие в отношении отдельных лиц, государств, международных организаций, всего мирового сообщества в целом или отдельных его частей (здесь надо разбираться какой смысл вкладывает автор в понятие «политическое насилие», если только политику понимать достаточно широко. – Е.П.);

- он преследует цель подрыва, дестабилизации и (или) уничтожение существующего политического, социального, цивилизационного устройства (и ликвидации существующей формы государства или изменение правового статуса части государства. – Е.П.), наведение социального ужаса и страха;

- он использует тактику опосредованного влияния на субъектов политического процесса через преступное воздействие на гражданское население;

- он осуществляется преимущественно в форме организованной деятельности».

Она предлагает закрепить эти признаки в Глобальной контртеррористической стратегии [52, с. 17]. Поскольку международный терроризм стал глобальной проблемой современности, то предложение о создании такой Стратегии выглядит вполне логичным и признаки терроризма можно закрепить, но желательно с нашими поправками.

Состав международного терроризма как международного преступления с точки зрения российской доктрины.

Родовой *объект* – общественная опасность. Факультативные признаки (факультативный объект) – право на жизнь, свободу и достоинство человека; право на свободу мысли, совести и религии; право на свободу убеждений и на свободу их выражения; право на защиту семьи со стороны общества и государства; и др. [21, с. 162-163]. Объект воздействия международного терроризма – «общественные отношения по обеспечению международного мира, добрососедства государств, безопасности общества, прав человека, основных свобод и демократических основ общества» – это позиция Л.В. Иногамовой-Хегай [12, с. 226], международный правопорядок – Н.И. Костенко [17, с. 240].

Объективная сторона – действие, преступное действие, которое может иметь неограниченное количество форм выражения: вымогательство; захват заложников; захват морских, речных и воздушных судов; захват промышленных объектов; захват гражданских объектов (как правило, мест крупного скопления людей, торговых, развлекательных, образовательных учреждений и др.) и принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств и т.д. либо угроза такого совершения. Такова позиция ученых А.А. Лупу и И.Ю. Оськина [21, с. 162-163]. На наш взгляд, не только захват, но и уничтожение различных объектов недвижимости и находящихся в них людей.

В.П. Панов в начале 90-х годов XX в. назвал перечень актов терроризма, который, по нашему мнению, вполне можно отнести и к объективной стороне анализируемого нами преступления: В нем фигурируют следующие теракты:

«- взрывы помещений посольств, миссий, представительств или штаб-квартиры международных организаций;

- диверсионные акты на улицах, аэропортах, вокзалах, культурных центрах, промышленных сооружениях, помещениях для торговой и профессиональной деятельности, связанные с уничтожением или повреждением имущества и причинением людям телесных повреждений или смерти;

- умышленное (умысел, конечно, относится к субъективной стороне преступления. – Е.П.) использование взрывных устройств, встроенных в посылки, бандероли, письма и другие почтовые отправления (и багаж пассажиров различных транспортных средств. – Е.П.);

- любой диверсионный акт против общественных сооружений;

- заговор в целях совершения актов международного терроризма и соучастие в них в любой форме и др.» [30, с. 21].

Субъект преступления, по их мнению, – физическое вменяемое лицо, достигшее возраста уголовной ответственности (группа таких лиц) [21, с. 162-163].

Они считают, что *субъективная сторона* терроризма выражается в форме прямого умысла, как правило, основанного на мотиве нетерпимости, экстремизме, политическом, националистическом или религиозном фанатизме. Поэтому умысел может быть признан специальным, т.е. террористы преследуют наступление не просто четко определенной, заранее общественно опасной и противоправной цели, а стремятся создать условия для достижения особой цели – понуждения государства, международной организации, физического, юридического лица или группы лиц к совершению каких-либо действий или отказу от них в интересах террористов и в ущерб адресатам воздействия [21, с. 162-163].

Противоправность данного преступления установлена такими *международными договорами* (документами международного права) как [21, с. 162-163]:

- Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г.;
- Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов от 1963 г.;
- Международный Пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966;
- Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г.;
- Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов от 1970 г.;
- Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов от 1973 г.;
- Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов от 1973 г.;
- Европейская конвенция о пресечении терроризма от 1977 г.;
- Международная конвенция о борьбе с захватом заложников от 17 декабря 1979 г.;
- Конвенция о физической защите ядерного материала от 1980 г.;
- Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах, обслуживающих международную гражданскую авиацию от 1988;
- Международная конвенция о борьбе с вербовкой, использованием, финансированием и обучением наемников от 4 декабря 1989 г.;
- Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях обнаружения от 1991 г.;
- Конвенция о безопасности персонала Организации Объединенных Наций и связанного с ней персонала от 9 декабря 1994 г.;

- Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом от 9 декабря 1994 г. от 1997 г.;

- Протокол о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности стационарных платформ, расположенных на континентальном шельфе от 1998 г.;

- Международная конвенция Организации Объединенных Наций о борьбе с финансированием терроризма 1999 г. [40, с. 154-155; 47, с. 317-330; 48, с. 256-267];

- Договор о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом от 4 июня 1999 г. [13, с. 308-317];

- Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 18 декабря 2000 г.;

- Конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма от 2005 г. [16; 44; 51] и др.;

- Модельный уголовный кодекс для государств участников СНГ [15].

8 сентября 2006 г. в целях обеспечения укрепления и усиления деятельности государств – членов ООН была принята, а 19 сентября того же года представлена Глобальная контртеррористическая стратегия, с которой согласилось 192 государства. Она стала «основой для плана действий, касающегося анализа условий, способствующих распространению терроризма»; его предотвращению и борьбе с ним; «мер, способствующих расширению возможностей государств бороться с терроризмом; усилению роли ООН в противодействии терроризму и обеспечению уважению прав человека в ходе этой борьбы» [6, с. 4-5]. Резолюцией от 15 сентября 2008 г. Генеральная Ассамблея ООН подтвердила приверженность Стратегии и выразила удовлетворение процессом ее реализации [6, с. 6]

Законодательство РФ о борьбе с терроризмом:

- Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (предложения по его совершенствованию в борьбе с терроризмом смотрите, например, в работе Ф.А. Мирзоахмедова [24, с. 8-14];

- Федеральный закон РФ от 7 августа 2001 г. № 115 – ФЗ «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма»;

- Федеральный закон РФ от 25 июля 2002 г. № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности»;

- Федеральный закон от 10 января 2003 г. №3-ФЗ «О ратификации Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом»;

- Федеральный закон РФ от 6 марта 2006 г. № 35-ФЗ «О противодействии терроризму» – «основа российского законодательства о борьбе с терроризмом» [6, с. 5] и др.

Формы и институты сотрудничества государств в борьбе с терроризмом.

Во-первых, это партнерство в рамках действующих конвенционных и институциональных механизмов [36, с. 161-172], в том числе в рамках такой универсальной организации как ООН [2; 34, с. 529-540], в частности, конгрессов ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию [Скирда М.В.], Комиссия ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию [Нигматуллин Р.В.] и Специального докладчика по вопросу поощрения и защиты прав и основных свобод человека в условиях борьбы с терроризмом (его деятельность направлена на выявление и внедрение наиболее эффективных способов борьбы с терроризмом, которые не противоречат правам и основным свободам человека, он был назначен 21 апреля 2005 г. Комиссией по правам человека ООН [6, с. 5]; созданным в июне 2017 г. Контртеррористическим управлением ООН [52, с. 21]; Международного уголовного суда и международных трибуналов [47, с. 344-365; 48, с. 280-298]. А. Берия ди Аржентине считает, что в первый ряд борьбы с преступностью выдвигаются четыре неправительственные организации юридического профиля, имеющие консультативный статус при ООН: – Международная ассоциация уголовного права (МАУП), Международное криминологическое общество (МКО), Международное общество социальной защиты (МОСЗ) и Международный уголовный и пенитенциарный фонд (МУПФ) [3, с. 179]. В 1982 г. для координации деятельности этих организаций был создан Международный комитет по координации (МКК), его часто называют Комитет «четырех» и он имеет консультативный статус при Экономическом и социальном совете ООН (ЭКОСОС), а его постоянным генеральным секретарем был избран вышеуказанный А. Берия ди Аржентине [3, с. 179-181]. Комитет подготовил материалы для восьмого конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, сентябрь 1990 г.). В рамках этого конгресса, его третьего предварительного пункта «Эффективные международные и национальные акции против организованной преступности и терроризма», четыре международные ассоциации проанализировали различные аспекты преступной террористической деятельности. Эта проблема обсуждалась в 1989 г. на 14 международном конгрессе уголовного права в Вене [3, с. 181, 187].

Во-вторых, взаимодействие в формате объединений и групп государств. Деятельность Европейского Союза по оценке российских ученых, «занимает одно из центральных мест в создании международно-правовых основ европейской системы безопасности от террористических угроз... Опыт европейской интеграции в борьбе с терроризмом, где ярко выражен принцип коллективного решения проблем, занимает важное место в системе всемирного антитеррористического сотрудничества» [46, с. 8-9]. В рамках этой наднациональной организации созданы специализированные органы, призванные противодействовать террористическим угрозам:

Европол [15; 28; 53, с. 64-71], Евроюст, Полицейская рабочая группа по терроризму, координатор Евросоюза по антитеррористической деятельности [46, с. 9]. Нормативной основой борьбы с терроризмом в рамках этой организации являются следующие акты: План действий по борьбе с терроризмом 2001 г., Декларация солидарности по борьбе с терроризмом 2004 г., Стратегия по борьбе с финансированием терроризма 2004 г., Контртеррористическая стратегия 2005 г. и др. Кроме того, Совет ЕС принял такие юридически обязательные акты, как решения о введении единого европейского ордера на арест, замораживании активов террористов и террористических организаций, оперативном обмене информацией в борьбе против террористов, внесении биометрических данных в паспорта всех граждан стран-членов ЕС и др. [46, с. 9].

Н.Ю. Тимофеева утверждает, что «в деле консолидации по противодействию терроризму весомая роль принадлежит ОБСЕ (Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. – Е.П.)», хотя далее констатирует, что характерной чертой нормативно-правовых документов этой организации, принятых, правда до 2001 г. является их декларативный характер. ОБСЕ приняла Бухарестский план действий по борьбе с терроризмом 2001 г., Бишкекскую программу действий 2001 г., Хартию антитеррористического сотрудничества 2004 г. и другие документы, в которых призвала государства – участники «выступить «единым фронтом» против «бича эпохи» – терроризма». Было создано Антитеррористическое подразделение, главной функцией которого стала поддержка государств – членов в деле борьбы с терроризмом и ликвидации условий, порождающих и подпитывающих его... Создание Контртеррористической сети ОБСЕ призвано обеспечить своевременный обмен информацией о программах борьбы с терроризмом, подготовке кадров и изменениях в правовой сфере, осуществляемых по инициативе ОБСЕ и государств – участников этой организации» [46, с. 10]. Безусловно, радуется переход от деклараций и призывов к реальным и разнообразным мерам по борьбе с международным терроризмом в рамках ОБСЕ.

Свою лепту в борьбу с международным терроризмом вносят также «Группа семи», начиная со встречи (саммита) в Бонне в 1978 г. [5, с. 11], Североатлантический альянс – НАТО [2] с 1990-х годов и программа «Партнерство ради мира» [5, с. 12], в рамках постоянно действующего Трансатлантического форума и Совета Россия – НАТО [46, с. 10-11]; Совет Европы и Европейский суд по правам человека, оценивая антитеррористическое законодательство государств – членов этой организации [47, с. 295-315], Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе [46], СНГ [2] – на основе Договора о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом от 4 июня 1999 г. [8; 15; 28; 38; 43; 46], в том числе деятельность созданного в 2000 г. в г. Москва Антитеррористического центра государств-участников СНГ [24, с. 3]; Организация договора коллективной безопасности – ОДКБ [5, с. 12],

Шанхайская организация сотрудничества – ШОС, в задачи которой также входит и борьба с такой основной дестабилизирующей силой как терроризм [5, с. 12; 8], Организация Исламская конференция – ОИК – современный терроризм – одно из приоритетных направлений взаимодействия [5, с. 13], Азиатско-Тихоокеанского региона – АТР [1], Ассоциация стран Юго-Восточной Азии – АСЕАН [5. С. 12] и др.).

По оценке ряда российских ученых, Содружество Независимых Государств «демонстрирует опыт эффективного противодействия терроризму на институциональном уровне (Антитеррористический центр СНГ) и правовом (Договор о сотрудничестве по борьбе с терроризмом 1999 г.) уровнях». В рамках СНГ ежегодно проводятся антитеррористические штабные учения, что является реализацией на практике Программы по борьбе с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма [46, с. 10].

В-третьих, это участие в деятельности Интерпола [10; 32, с. 30-37; 33, с. 190-199; 40] и института правовой помощи по уголовным делам [38].

Роль Интерпола в борьбе с международным терроризмом.

В 1984 г. сессия Генеральной Ассамблеи Международной организации уголовной полиции (Интерпола) утвердила «Основные направления», позволяющие Организации действовать, если противоправные акты совершаются террористами за пределами страны их гражданства (подданства) или места постоянного проживания. На 54-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН (Вашингтон, 1985 г.) была принята резолюция AGN/54/RES/1, которая призвала к созданию специализированной группы в составе Генерального секретариата для усиления взаимодействия и координации борьбы с международным терроризмом. Эта же резолюция поручила Генеральному секретарю разработать для Национальных центральных бюро (НЦБ) Руководство по борьбе с международным терроризмом. В марте 1987 г. Руководство было направлено в страны-члены Организации, а в январе 1987 г. – была создана антитеррористическая группа. В начале XXI века в структуре Генерального секретариата функционирует отделение общественной безопасности и борьбы с терроризмом (PST), которое, в частности, координирует сотрудничество государств борьбе с терроризмом [40, с. 48].

Вышеуказанные факты подтверждают вывод исследователей Интерпола, что терроризм признается этой организацией «как одна из основных угроз правопорядку во всем мире, в связи с чем борьба с международным терроризмом в последние годы (эти строки написаны были ученым в 2008 г. – Е.П.) заняла приоритетное направление в деятельности правоохранительных органов государств-членов Интерпола» [10, с. 9].

В соответствии с российской межведомственной Инструкцией 2000 г. в Генеральный секретариат и Национальные центральные бюро следует сообщать о преступлениях террористического характера, если:

- цели террористической организации распространяются более чем на одно государство;
- совершение преступления начинается в одном государстве, а завершается в другом;
- материально-техническое обеспечение группы исполнителей имеет зарубежное происхождение;
- преступление планируется или готовится в одном государстве, а осуществляется в другом;
- жертвы преступления – граждане различных государств или люди, связанные с деятельностью международных организаций;
- ущерб, нанесенный преступлением, затрагивает различные государства или международные организации либо предприятия с иностранным участием;
- преступление совершено террористической организацией, ранее причастной к террористическим преступлениям, имеющим международную значимость;
- финансирование или операции по отмыванию денег террористических организаций осуществляется в другом государстве;
- постоянная или временная сети материально-технической поддержки преступлений затрагивают или находятся более чем в одном государстве;
- орудия или инструменты, используемые в деятельности террористической организации, затрагивают более чем одно государство;
- одно или несколько лиц, причастных к преступлению, не являются гражданами государства, в котором оно совершено [40, с. 48-49].

Налицо, типичный подход, в принципе, ко всем международным преступлениям и преступлениям международного характера: обязательно должен быть иностранный элемент – преступник (преступники) или потерпевшие (государство или несколько государств, население другой страны или стран), общественная опасность в виде вреда или ущерба для другого государства, региона или всего мирового сообщества в случае международных преступлений; незаконное перемещение оружия, финансов и т.п. через границу и др.

Запросы, касающиеся международного терроризма, подразделяются на две группы: 1) направленные на уголовное преследование террористов (ст. 3 Устава Интерпола) и 2) направленные на предупреждение террористической деятельности [40, с. 50].

Специалист по деятельности Интерпола по противодействию терроризму Е.С. Зайцева называет эту организацию авторитетным участником противодействия международного сообщества проявлениям терроризма. Она считает, что «роль Интерпола в координации действий правоохранительных органов государств-членов, предоставлении защищенного канала связи для обмена полицейской информацией между всеми государствами-членами и Генеральным секретариатом, ведении баз данных, информационной и оперативной поддержке полицейских ведомств, обучении и повышении квалификации сотрудников

правоохранительных органов государств – членов, проведении международных форумов по проблемам международной уголовной преступности и терроризма просто неопределима» [10, с. 3-4]. По ее мнению, в начале 20 столетия «значительно возросла роль Интерпола в международном сотрудничестве по вопросам борьбы с терроризмом и другими видами транснациональной преступности с ООН и другими международными организациями». Е.С. Зайцева в доказательство своей позиции приводит следующие аргументы: правовые акты Интерпола, многочисленные соглашения этой организации о сотрудничестве в вышеуказанной сфере, упоминание Интерпола и его значимости в ряде международных конвенций, уникальность его инструментов и механизмов [10, с. 4].

Таким образом, международные организации способны принести пользу в деле борьбы с транснациональной преступностью, в том числе и с международным терроризмом.

Предложения по повышению эффективности международного сотрудничества в сфере борьбы с терроризмом (несмотря на существующий плюрализм в российской науке международного уголовного права, некоторые авторы имеют общие взгляды и предлагают аналогичные средства по борьбе с этим крайне негативным явлением):

- организация скоординированной международной научно-исследовательской и правотворческой работы, направленной на выработку единых, универсальных и общепризнанных понятий: терроризм, террористический акт, и возможно, террористическое преступление [52, с. 17] или преступление террористической направленности;

- международно-правовая регламентация данного феномена, включение в Римский Статут Международного уголовного суда (МУС) статьи, посвященной терроризму [52, с. 22] и наделение его юрисдикцией для привлечения виновных в терроризме к уголовной ответственности [35, с. 129-132]; а, точнее, – дополнить ст. 5 Статута МУС «отдельным составом преступления – «международный терроризм» [18, с. 26];

- установление жесткого контроля мирового сообщества за деятельностью международных террористических структур и привлечение их членов к уголовной ответственности;

- интенсификация работы над Всеобъемлющей конвенции по борьбе с международным терроризмом [6, с. 11-12; 15; 52, с. 21], завершение работы над ее проектом, разрешение «коллизий *lex specialis derogat lege generali* и *lex posterior derogat lege priori* в системе международных универсальных, посвященных различным вопросам борьбы с терроризмом», придания ей на «конференции высокого уровня под эгидой ООН» статуса *basic legem* и приоритета по отношению к нормам секторальных международных договоров, что «позволит создать целостный правовой режим, в рамках которого корректно будут разрешены проблемы взаимосвязи и совместимости антитеррористических норм международного права» [52, с. 21];

- превенция террористических актов применение дипломатических, экономических и военных санкций к террористическим государствам и их пособникам, нейтрализация террористических анклавов, замораживание финансовых средств террористических режимов и организаций в зарубежных банках, обмен данными разведки, а также принятие решений на уровне парламентов государств и региональных международных организаций об ограничении права на владение оружием, об ужесточении иммиграционного законодательства и др. [27, с. 180-198]; изучение опыта борьбы Израиля и других стран по борьбе с террористами, по предотвращению террористических актов аэропортах и других важных объектах.

Литература:

1. Алексеев О.Н. Международный терроризм и борьба с ним крупнейших государств Тихоокеанского региона: автореф. дис. ...канд. полит. наук. – Владивосток, 2013.
2. Алибеков М.Г. Национальная безопасность России и противодействие международному терроризму: автореф. дис. канд. полит. наук. – М., 2007.
3. Бериа ди Аржентине А. Международное сотрудничество в рамках юридических неправительственных организаций ООН // Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно – исследовательский проект. – М.: Издательство БЕК, 1994.
4. Беседин Д.В. Международно-правовое сотрудничество государств в борьбе с легализацией преступных доходов: дис. ...канд. полит. наук. – Казань, 2005.
5. Веселовский С.С. Многосторонне сотрудничество в борьбе с транснациональным терроризмом: автореф. дис. ...канд. полит. наук. – М., 2007.
6. Гаджиханова А.И. Проблема обеспечения прав человека в контексте международно-правовой борьбы с терроризмом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010.
7. Горбунов Ю.С. Глобализация терроризма // История государства и права. – 2007. №19.
8. Гуриева Э.Г. Правовые вопросы сотрудничества государств – участников СНГ в борьбе с международным терроризмом: дис.... канд. юрид. наук. – М., 2004.
9. Жукова В.П. Роль Совета Безопасности в борьбе с финансированием терроризма // <https://www.sovremennoepravo.ru/m/articles/view/Роль-Совета-Безопасности-ООН-в-борьбе-с-финансированием-терроризма> ООО Издательство «Новый импульс». Научная сеть «Современное право». Портал для юристов, занимающихся научной или практической деятельностью, юридические журналы (дата обращения 15.07.2019)

10. Зайцева Е.С. Деятельность Интерпола по противодействию терроризму как вклад в укрепление международного правопорядка: дис. канд. юрид. наук. – М., 2008.
11. Иванов Э.А. Система международно-правового регулирования борьбы с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем: дис. докт. юрид. наук. – М., 2004.
12. Иногамова-Хегай Л.Б. Международное уголовное право. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
13. Интерпол против терроризма: сборник международных документов / Министерство внутренних дел РФ; сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2008.
14. Каламкарян Р.А. Терроризм // Международное уголовное право / И.П. Блищенко, Р.А. Каламкарян, И.И. Карпец и др. – М.: Наука, 1995.
15. Короткова М.В. Международно-правовые аспекты регионального сотрудничества в борьбе с терроризмом: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2003.
16. Косачев К.И. Концепция развития международного права в области борьбы с ядерным терроризмом: дис. канд. юрид. наук. – М., 2003.
17. Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. – М.: РКонсульт, 2002.
18. Костенко Н.И. Теоретические проблемы становления и развития международной уголовной юстиции: автореф. дис. докт. юрид. наук. – М., 2002.
19. Кузьмина О.В., Поцелуев Е.Л. Сотрудничество государств в борьбе с международным терроризмом в целях укрепления стабильности // Право и политическая стабильность: Тезисы к международной научно-практической конференции. – М.: Рос. ун-т дружбы народов (РУДН), 1996. – С. 55-56.
20. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право: учебник. – М.: Спарк, 1999.
21. Лупу А.А., Оськина И.Ю. Транснациональное криминальное право: учеб. пособие. – М.: Дело и Сервис, 2012.
22. Мансуров Т.Т. Правовые основы международного сотрудничества в борьбе с преступлениями международного характера: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2004.
23. Мардоян А.В. Терроризм как международное преступление: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2007.
24. Мирзоахмедов Ф.А. Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации (сравнительно-правовое исследование): автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2016.
25. Нагоева М.А. Терроризм как глобальная проблема современности // Пробелы в российском законодательстве. – 2014. №3.
26. Нелина О.В. Проблемы и перспективы борьбы с угрозой терроризма в Западном полушарии: автореф. дис. канд. полит. наук. – М., 2010.

27. Нетаньяху Б. Война с терроризмом: Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма / пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2002.

28. Нигматуллин Р.В. Сотрудничество государств в борьбе с преступлениями международного характера в XX- начале XXI столетия: историко-правовое исследование: дис. ...докт. юрид. наук. – М., 2007.

29. Панов В.П. Международное уголовное право: учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997.

30. Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М.: Юрист, 1993.

31. Паутов И.Д. Международный терроризм в конце XX – начале XXI веков, как глобальная проблема современности: сущность, истоки и угрозы: дис. ...канд. полит. наук. – М., 2006.

32. Поцелуев Е.Л. Деятельность Интерпола в борьбе с международными уголовными преступлениями // Вестник ИвГУ (Ивановского государственного университета). Серия Право. Социология. Экономика. 2001. Вып. 4.

33. Поцелуев Е.Л. Деятельность Интерпола в укреплении законности и правопорядка: история и современность // Проблемы укрепления законности правопорядка: межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. А.В. Хохлов. Иваново Иван. филиал Владимирского юридического института Министерства юстиции России, 2001. – С. 190-199.

34. Поцелуев Е.Л. Политика ООН в сфере международного уголовного правосудия: от Международного военного трибунала в Нюрнберге до Международного уголовного суда // Судебная правовая политика: коллективная монография / под ред. А.А.Дорской. – СПб.: Астерион, 2019. – С. 529.

35. Поцелуев Е.Л. Состояние и перспективы Международного уголовного суда // Проблемы реформирования правовой системы России на рубеже XX- XXI вв.: материалы Всероссийской научно - практической конференции. Иваново, 17 марта 2003 г. / отв. ред. О.В. Кузьмина. – Иваново: Иван. гос. ун-т., 2003.

36. Поцелуев Е.Л. Сотрудничество государств в борьбе с интернациональной преступностью в рамках международных организаций // Отраслевое деление международного права: традиционные и новые подходы: коллективная монография / под ред. А.А. Дорской, З.Ш. Матчановой. – СПб.: Астерион, 2018.

37. Прокофьев Н.В. Многосторонние международные договоры в сфере борьбы с международным терроризмом: Проблемы эффективности: дис. канд. юрид. наук. – М., 2005.

38. Рахимов Б.М. Международно-правовые основы оказания взаимной правовой помощи по уголовным делам между странами СНГ и Балтии: автореф. дис ...канд. юрид. наук. – М., 2002.

39. Родионов К. Деятельность Интерпола в борьбе с международной преступностью // Уголовная юстиции: проблемы международного

сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект. – М.: Издательство БЕК, 1994.

40. Самарин В.И. Интерпол. Международная организация уголовной полиции. – СПб.: Питер, 2004.

41. Саркисян М.А. Международный терроризм как преступное деяние по международному праву: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2003.

42. Саруханян В.О. Международно-правовые средства борьбы с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2010.

43. Сборник нормативных актов, регулирующих взаимодействие государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступностью. – Минск, 2001. Вып. 2.

44. Синякин И.И. Международно-правовой режим нераспространения оружия массового уничтожения в свете борьбы с международным терроризмом: автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2010.

45. Скирда М.В. Роль конгрессов ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию в совершенствовании законодательства Российской Федерации в области уголовного правосудия: дис. ...канд. юрид. наук. – Казань, 2009.

46. Тимофеева Н.Ю. Международно-правовые вопросы борьбы с терроризмом в евроатлантическом регионе: дис. канд. юрид. наук. – М., 2009.

47. Устинов В.В. Международно-правовые проблемы борьбы с терроризмом: дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 2002.

48. Устинов В.В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика – М.: Юрлитинформ, 2002.

49. Федоров М.В. Правовые основы борьбы с отмыванием грязных денег (опыт стран Европейского союза и России) // Преподавание права Европейского Союза и государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования: Материалы междунар. семинара «Преподавание права Европейского союза в российских вузах», состоявшегося в Москве 8-18 ноября 1999 г. – М.: Nota bene, 2000.

50. Шарифуллин Р.А. Международное сотрудничество в области предупреждения преступности и уголовного правосудия: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2006.

51. Хабачиров М.Л. Международно-правые проблемы борьбы с ядерным терроризмом: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000.

52. Чернядьева Н.А. Современное состояние и тенденции развития международно-правовой борьбы с терроризмом: автореф. дис. докт. юрид. наук. – М., 2018.

53. Esser R. Europäisches und Internationales Strafrecht. München: Verlag C.H. Beck, 2014.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНЌ БАРОИ МЕҲНАТ**Бобокалонов Ғ.М.,**

сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат, муҳочират ва иҷтимоии Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ҳ., дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.05 – ҳуқуқи меҳнат; ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ

Фишурда: Мақолаи омодашуда, ба бархе аз асосҳои ҳуқуқи танзими ҳуқуқи хавасмандгардонӣ барои меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола санадҳои меъёрии ҳуқуқи асосии марбут ба соҳаи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқдошта, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Хавасмандгардонии меҳнат, муқофотҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоидаҳои тартиботи дохилӣ, оиннома ва низомномаҳо оид ба интизоми меҳнат.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОощРЕНИЕ ЗА ТРУД**Бобокалонов Ғ.М.,**

начальник отдела по трудовому законодательству, миграции и социальной защиты Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, к.ю.н., доцент кафедры предпринимательского и коммерческого права Таджикского национального университета

Научная специальность: 12.00.05 – трудовое право; право социального обеспечения

Аннотация: Подготовленная статья посвящена к некоторым основам правового регулирования поощрение за труд в Республики Таджикистан. В статье исследованы основные нормативно-правовые акты касающиеся трудовых отношении Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Поощрение за труд, награды, Республика Таджикистан, Правила внутреннего распорядка, уставы и положения о трудовом дисциплине.

LEGAL REGULATION OF INCENTIVES FOR LABOR

Bobokalonov G.M.,

Head of the Department of Labor Law, Migration and Social Protection of the National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Laws, Associate Professor of the Department of Business and Commercial Law of the law faculty of Tajik National University

Scientific Specialty: 12.00.05 – labor law; social security law

Annotation: The prepared article is devoted to some basic legal regulation of labor incentives in the Republic of Tajikistan. The article studies the main regulatory legal acts concerning labor relations of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Incentives for labor, awards, Republic of Tajikistan, Inner order rules, charters and regulations on labor discipline.

Ҳавасмандгардонӣ яке аз тадбирҳои бисёр муҳими иҷтимоии кормандон маҳсуб меёбад, ки дар раванди иҷрои фаъолияти меҳнатӣ ва муносибатҳои шахсӣ дар ҷамъият мавриди истифода қарор дода мешавад. Ҳар як ҷомеаи меҳнатӣ ба ин тадбири муҳими пешрафти қори оммулманфия эҳтиёҷ ҳам дорад. Зеро ҳар як инсон дар навбати худ кӯшиш мекунад, ки шахсияти ӯ, арзишҳои шахсии ӯ дар муҳити иҷтимоӣ эътироф ва қадр карда шавад ва ин раванд бояд сари вақт ва дар мавриди муносиб амалӣ гардонида шавад.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳар як корманд ба эътирофи арзишҳои ҳавасмандгардонӣ ҳуқуқ дорад ва ин падида онҳоро рӯҳбаланд ҳам мекунад. Барои амалӣ намудани ин талабот қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низомномаҳо, оинномаҳо, дастурамалҳо, шартномаҳои коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, қоидаҳо оид ба интизоми меҳнат, ки тартиби татбиқи онҳоро муайян менамояд, пешбинӣ шудааст.

Бо истифода аз ҳавасмандгардонӣ, корманд метавонад натиҷаи ҷандтарафа ба даст орад: коллективи меҳнатиро рӯҳбаланд созад, дорои менталитет ва ҳуқуқ одоб ва ташкилотчи хуб бошад, барои пешрафти қорҳои худ ва атрофиёнаш сафарбарӣ менамояд, муттаҳид месозад, роҳбарӣ менамояд ва ё баръакс, бо низоъҳо то барҳамхӯрӣ барангезонад ва коллективро пароканда намояд. Ҳавасмандгардонӣ тавассути мукофотҳои гуногун амалӣ гардонида мешавад. Мукофоте, ки онро корфармо барои корманд арзишнок меҳисобад, мафҳуми арзиш барои одамони гуногун фарқ мекунад. Барои шахси сарватманд, дар баъзе ҳолатҳо, ҷанд соат

муносибатҳои самимонаю дӯстона метавонанд аз миқдори зиёди мукофоти пулӣ қиматтар бошанд.

Ҳар гуна ҳавасмандгардонӣ, рӯҳбаландӣ, обрӯю эътибори инсонро баланд мебардорад ва одатан ин сарвати бебаҳо қабл аз ҳама аз ҷониби одамон баландтар қадр карда мешавад.

Тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ташкилотҳо ду навъи асосии ҳавасмандгардонӣ пешбинӣ шудааст: дохилӣ ва беруна. Мукофоти дохили ташкилотро ҳуди корфармо амалӣ месозад, ки он натиҷаи меҳнати софдилонаву дастовардҳои ба даст овардашуда, махсуб меёбад.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 61 КМ ҚТ корфармо ҳуқуқ дорад намудҳои гуногуни ҳавасмандгардониро барои дастовардҳои меҳнатӣ татбиқ намояд.

Барои иҷрои намунавии уҳдадорихои меҳнатӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, беҳтар кардани сифати маҳсулот, кори дарозмуддат ва аъло, навовариҳои меҳнатӣ ва дигар дастовардҳои меҳнатӣ ҳавасмандгардонии зерин пешбинӣ шуда метавонанд:

- эълон намудани раҳматнома;
- додани мукофотпулӣ;
- мукофотонӣ бо тухфаи қиматбаҳо;
- сарфарозгардонӣ бо ифтихорномаҳо;
- номнавис намудан ба китоби шарафмандӣ ва дар тахтаи фахрӣ.

Инчунин, корфармо метавонад кормандро барои дарёфти унвонҳои гуногуни ифтихорӣ пешниҳод намояд.

Мутобиқи талаботи қисми 2 моддаи 61 КМ ҚТ, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, шартномаҳои коллективӣ, оиннома ва низомномаҳо оид ба интизоми меҳнат, дигар намудҳои ҳавасмандгардонӣ, инчунин тартиби татбиқи онҳоро муайян менамоянд [1].

Барои хизмати шоиста дар назди ҷамъият ва давлат, кормандон ба дарёфти мукофотҳои далаатӣ пешниҳод шуданашон мумкин аст.

Тартиби пешниҳоднамоӣ ба мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2002, №809 «Дар бораи Тартиби пешниҳодкунӣ ба мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва супурдани онҳо» танзим менамояд.

Тибқи муқаррароти моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [2], барои баррасии пешакӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба сарфарозгардонии шахсон бо мукофотҳои давлатӣ Комиссияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мукофотҳои давлатӣ таъсис дода мешавад.

Ҳайат ва Низомномаи Комиссияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мукофотҳои давлатӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд.

Мутобиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 августи соли 2000, №377 [3] ба ҳайати Комиссия: Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон (Раиси Комиссия); Муовини аввали Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон (муовини Раиси Комиссия); Сардори Раёсати кафолатҳои ҳуқуқи инсонии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (муовини Раиси Комиссия).

Ба аъзоёни Комиссия: Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм ва масъалаҳои иҷтимоӣ – сардори Идораи сиёсати иҷтимоии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – сардори Идораи робита бо ҷомеа, иттилоот ва фарҳанги Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иқтисод; сардори Идораи иқтисоди Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои сиёсати кадрҳо; Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои ҳуқуқ – намоёнҳои ваколатдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Раиси Кумитаи Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати ҷавонон (бо мувофиқа); Мудири шӯъбаи ташкилию инструктории Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мудири шӯъбаи муҳофизат ва тартиботи ҳуқуқии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мудири шӯъбаи комплекси агросаноатии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мудири шӯъбаи фарҳанги Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Раиси Шӯрои ҷумҳуриявии собиқадорони ҷангу меҳнат ва қувваҳои мусаллаҳ; Раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон; Раиси Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон; Муовини Раиси шаҳри Душанбе; Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мудири шӯъбаи мукофотҳо, шаҳрвандӣ ва бахшиши ҷазои Раёсати кафолати ҳуқуқи инсонии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (котиби масъули Комиссия) дохил мешаванд ва тибқи қарори Комиссия дар қорӣ он метавонанд намоёндагони мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, коллективҳои меҳнатӣ ва васоити ахбори умумӣ иштирок намоянд.

Комиссияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мукофотҳои давлатӣ дар доираи Низомнома [4] масъалаҳоро баррасӣ менамояд.

Мутобиқи моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24 февралӣ 2017, №1378 [5] дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мукофотҳои давлатии зерин муқаррар гардидаанд:

- мукофоти олий – унвони Қаҳрамони Тоҷикистон;
- ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи I;
- ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи II;
- ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи III;
- ордени Зарринтоҷ дараҷаи I;
- ордени Зарринтоҷ дараҷаи II;

- ордени Зарринтоҷ дараҷаи III;
- ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи I;
- ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи II;
- ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи III;
- ордени «Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон»;
- ордени Дӯстӣ;
- ордени Спитамен дараҷаи I;
- ордени Спитамен дараҷаи II;
- ордени Шараф дараҷаи I;
- ордени Шараф дараҷаи II;
- медали Ҷасорат;
- медали Хизмати шоиста;
- медали Шафқат;
- медали Марзбони шучойи Тоҷикистон;
- унвони фахрии Нависандаи (Шоирӣ) халқии Тоҷикистон;
- унвони фахрии Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон;
- унвони фахрии Ҳофизи халқии Тоҷикистон;
- унвони фахрии Рассоми халқии Тоҷикистон;
- унвони фахрии Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон;
- унвони фахрии Арбоби ҳунари Тоҷикистон;
- унвони фахрии Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон;
- унвони фахрии Корманди шоистаи Тоҷикистон;
- унвони фахрии Донори ифтихории Тоҷикистон;
- Ифтихорномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба намудҳои мукофотҳои давлатӣ ҳамчунин медалҳои ҷашнӣ, ки аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд, дохил мешаванд.

Мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони давлатӣ номгузорӣ мешаванд.

Инчунин тибқи муқаррароти моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои пешниҳод намудани шахс барои сарфароз намудан бо мукофоти давлатии навбатӣ барои хизматҳои нав, ба истиснои ҳолатҳои, ки ба зоҳир намудани шучоат, мардонагӣ, диловарӣ ва хизматҳои махсус дар назди Ватан вобаста аст, баъд аз 5 соли сарфарозгардонии пештара мумкин аст.

Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала, ба моддаи 29 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 февралӣ 2017, №1378 «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» рӯй меорем, ки тибқи он бо унвони фахрии «Корманди шоистаи Тоҷикистон» корманди истехсолоти моддӣ ва соҳаҳои ҳуқуқ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илм, фарҳанг, маориф, воситаҳои ахбори омма, хизмати давлатӣ, ки ба натиҷаҳои баланди меҳнатӣ ноил гардида, дар соҳаи худ 15 сол ва зиёда аз он фаъолият намудааст ва чун қоида мукофоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дорад, сарфароз гардонидани мешавад.

Дар робита ба ин, агар шахс дар соҳаи маориф ва илм зиёда аз 15 сол собиқаи кории бефосила дошта бошад, бо «Ифтихорномаи фахрӣ», бо нишони сарисинагии «Аълочии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва бо мукофоти давлатӣ – бо медали «Хизмати шоиста»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва дар давоми меҳнати пурсамар бо Ифтихорномаҳои соҳавӣ, сарфароз гардонида шуда бошад, барои сарфароз шудан ба унвони фахрии Корманди шоистаи Тоҷикистон имконият пайдо намуданаш мумкин аст.

Тибқи муқаррароти моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бошад, бо унвони фахрии Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон муҳандиси олим ва корманди илмию омӯзгории барҷастаи дорои унвони илмии доктори илм ва ё на камтар аз 20 сол аз рӯи ихтисос фаъолиятнамуда барои кашфиёти илмӣ ва илмию техникӣ ва корҳои илмии дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ, ки ба суръатбахшии пешрафти илмию техникӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ мусоидат менамоянд, барои хизматҳо дар таҳияи самтҳои афзалиятноки илм ва техника, тарбия ва омода намудани кадрҳои илмӣ сарфароз гардонида мешаванд.

Адабиёт:

1. Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ.М. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри якум // Муҳаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – С.199-201.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24 феввали 2017, №1378.

3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 августи соли 2000, №377 «Дар бораи таъсиси Комиссияи мукофотҳои давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон».

4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 майи соли 2002, №823 «Низомнома дар бораи Комиссияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мукофотҳои давлатӣ».

5. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 1-2. мод. 1.

**ТАНОСУБИ ҲУҚУҚ, ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲУҚУҚИ ИНСОН****Раҷабов М.Н.,**мудири кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.х., дотсент**Тел.:** (+992) 919509193**E-mail:** rajabov.m.1973@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи Аврупо

Фишурда: Дар мақола таносуби ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф мафҳуми ҳуқуқро васеъ назар ба ҳуқуқи инсон баррасӣ кардааст, вале ҳуқуқи инсонро маҳаки асосии ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ медонад. Ҳуқуқи инсон дар фаҳмиши ҳуқуқи фитрӣ, вале эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи он дар фаҳмиши таҳмилӣ қарор дорад, то духурагӣ дар дарки ҳуқуқи инсон пайдо нагардад.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи фитрӣ, ҳуқуқи таҳмилӣ, давлат.

**СООТНОШЕНИЕ ПРАВА, ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО ПРАВ ЧЕЛОВЕКА****Раджабов М.Н.,**заведующий кафедрой международного
права юридического факультета
Таджикского национального
университета, к.ю.н., доцент**Тел.:** (+992) 919509193**E-mail:** rajabov.m.1973@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.10 – международное право, европейское право

Аннотация: В статье анализируются соотношения право, права человека и международное право прав человека. Автор рассматривает понятие права более шире чем понятия права человека, но права человека считают ядром национальной и международной правовой системы. Права человека понимается как естественное право, но её признания, гарантии, соблюдения и защита должно пониматься как позитивное право, и это отрицает двойной стандарт в понимании права человека.

Ключевые слова: Право, права человека, международное право прав человека, естественного права, позитивного право, государство.

**RELATIONSHIP OF LAW, HUMAN RIGHTS AND
INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW**

Rajabov M.N.,
the Head of the Department of
International Law of the Law faculty of
the Tajik National University, candidate
of legal science, docent
Phone: (+992) 919509193
E-mail: rajabov.m.1973@mail.ru

Scientific specialties: 12.00.10 – International Law, European Law

Annotation: The article analyzes the relationship of law, human rights and international human rights law. The author considers the concept of law more broadly than the concept of human rights, but human rights are considered the core of the national and international legal system. Human rights are understood as a natural right, but its recognition, guarantees, respect and protection must be understood as a positive right, and this negates the dual standard in understanding human rights.

Keywords: Law, human rights, international law, human rights, natural law, positive law, state.

Ҳуқуқ зухуроте мебошад, ки аз лаҳзаи пайдоиши инсон арзи вучуд дорад ва онро сирф маҳсули давлат, созмони байналмилалӣ ё дигар падидаҳои «бофта» ё «сохтаи» инсон набояд донист, ҳарчанд падидаи «бофтаҳои» инсон ба мазмуну моҳияти ҳуқуқ таъсири мусбӣю манфӣ мерасонанд ва дар такмилу маҳдуд гардонидани он нақш доранд. Воқеан ҳуқуқро берун аз инсон ва табиати он баррасӣ кардан имкон надорад. Инсон аз лаҳзаи пайдоиш то имрӯз бо Худо ва Олам дар муносибат қарор дорад. Дарки Худо бо ақл сурат мегирад ва табиист, ки дар эҷоди меъёрҳои, ки дар танзими муносибати Худо ва инсон аст, инсон очиз мебошад, аз ин нигоҳ Худованд дин, пайғамбар ва китобҳои муқаддас (осмонӣ)-ро барои ҳалли мавзӯи пешниҳод кардааст. Олам – муҳите, ки моро фаро гирифтааст замин, об, кӯҳ, дарё, ҳаво, олами ҳайвоноту наботот ва ғайра. Муносибати инсон бо олам бояд оқилона бошад. Бо чунин дарк дар Рими қадим ба яке аз навъҳои ҳуқуқи хусусӣ – дар таснифи ҳуқуқ – Улпиан – ҳуқуқи фитриро пешниҳод кардааст ва ба назари ӯ ҳуқуқи фитрӣ «барои ҳама мавҷудоти зинда», ҳам байни одамон ва ҳам олами ҳайвонот, «дар замин, баҳр, байни паррандаҳо» амал мекунад. [36, с. 89] Дунее, ки инсон дар он умр ба сар мебарад дар асоси формулаи оддии муносибати «Худо-Олам-Одам» ташаккул ёфтаасту рушд мекунад. Чӣ тавре, ки дар боло ишора шуд, муносибати инсон бо Худо дар доираи ақл, ки бо номи дин ва муносибати инсон ба олам дар доираи ақл, ки дар муносибати оқилона бо он ва муносибати инсон бо якдигар дар доираи ақл, ки бо номи

«хуқуқ» ёд мешавад роҳандозӣ карда мешавад. Вале инсон дар дунё дар муносибат бо Худо, олам ва хеш аз ду нигоҳ – «ақлонаю ғайриақлона», «инсонию ғайринсонӣ» таваҷҷӯҳ менамояд. Ҳарчанд аз чунин таваҷҷӯҳ зиён ва суд моли ӯст, вале пайваста дар рафтори вай падидаи «мӯсбӣ» ва «манфӣ» ҳамроҳ аст.

Бо чунин назардошт «хуқуқ» аз инсон ҷудонопазир аст ва ҳамчун арзиши умумибашарӣ баҳри танзиму ҳифзи вазъи ҳуқуқӣ ва хизмат ба манфиати он арзӣ вучуд кардааст. Агар инсон аз моҳияту табиати хеш рафторашро берун нагузорад, он гоҳ «хуқуқ» ҳамчун «хуқуқи инсон» танзимгари рафтору ҳифзкунандаи манфиати ӯ мебошад. Вале инсон аз моҳияту табиати хеш рафторашро берун гузошт, он гоҳ «хуқуқ» на танҳо танзим, балки ҷазоро дар асоси ҳуқуқи таҳмилӣ (позитивӣ) пешниҳод ва татбиқи онро давлат амалӣ месозад. Консепсияи ҳуқуқи инсонро мо бояд дар дарки «инсон дар моҳияту қолаби хеш» берун набуда фаҳмем, на ба он мазмуну мухтавои дигар, гарчи фаҳмишҳои гуногун арзи вучуд доранд. Чунончи, профессор А.Ғ. Холиқов «хуқуқи инсонро низ чун дигар унсурҳои муҳими мавҷудияти инсон ҳодисаи ҳуқуқи абадӣ набуда медонад. Вай бо мурури замон бо мукамалгардии инсон ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ пайдо шуда зина ба зина инкишоф ёфтааст» [44, с. 7]. Ба андешаи Д.С. Сафаров «хуқуқи инсон ин ҷузъи ҷудонашаванда ва имконияти истифодаи манфиатҳои асосии мавҷудияти индивид аст, ки паҳлуҳои гуногунии ҳастии индивид ва ҷомеаро бо таъмину эътироф ва кафолати шароити арзанда, адолат ва озодии инсонро аз тарафи давлат фаро мегирад» [33, с. 31] ё «хуқуқи инсон бошад, ин имконияти ҳаракат намудан дар фазоест, ки давлат эътироф намудааст ва кафолат додааст». [34, с. 31; 28, с. 33]. Профессор А.М. Диноршоҳ ба мафҳуми ҳуқуқи инсон бо назари фарроҳ ва воқеияти имрӯз таваҷҷӯҳ кардааст ва онро бо озодӣ синоним, ифодагари арзиши шахсият, замина ва имконияти истифодаи ҳуқуқи муайян, тавсифи муносибат бо давлат ва воситаи маҳдудсозии ҳокимият баҳогузори кардааст [5, с. 22-24]. Ҳуқуқ ва озодӣ синоним намешаванд, гарчӣ онҳо якдигарро пурра месозанд. Воқеият ин аст, ки ҳуқуқ меъёр ё ченаки муайян кардани ҳудуди амали озодӣ аст, яъне озодӣ бемаҳдуд намешавад, балки ҳадду ҳудуди онро ҳуқуқ муайян менамояд, вагарна истифодаи бемаҳдуди озодӣ инсонро аз асли хеш дур мебарад. Дар «Фарҳанги истиллоҳоти ҳуқуқи инсон» ҷараёни ташаккули ҳуқуқи инсон дар асоси се омил маънидод шудааст: ташаккули ғояҳо оид ба ҳуқуқи инсон, таҳаввули ҳуқуқҳои инсон чун муносибатҳои воқеии ҷамъиятӣ ва инкишофи қонунгузори оид ба ҳуқуқи инсон. Инчунин марҳилабандии инкишофи ҳуқуқи инсонро ба чунин навъҳо ҷудо кардаанд: 1) Пайдоиши ақидаҳо оид ба ҳуқуқи инсон ва ташаккули таълимот оид ба арзишмандӣ ва беназирии ҳуқуқҳои инсон (нимаи дуҷуми асри V пеш аз мелод то асри миёна); 2) Таҳкими позитивии ҳуқуқи инсон ҳамчун низоми том (асрҳои XVII-XVIII); 3) Иҷтимоишавии ҳуқуқҳои инсон (интиҳои асри XIX-ибтидои асри XX); 4) интернационализатсияшавии ҳуқуқи инсон

(миёнаҳои асри XX); 5) Чаҳонишавии ҳуқуқи инсон (остонаи асри XXI) [42, с. 52-56].

Ба андешаи Ф.С. Сулаймонов «фаҳмиши ҳуқуқи инсон чун имконияти содир намудани ҳаракати мушаххас, ки таркиби онро ташкил менамояд, хоси ҳуқуқҳои позитивии инсон мебошанд. Ҳуқуқҳои табиӣ инсон бошанд, ин уҳдадорӣ дигар шахсон буда, маҳз талаби қонун оид ба худдорӣ намудан аз содир намудани ҳаракатҳои муайян, ки ҳаёт, кадр ва номуси инсонро поймол менамояд, онҳоро ба сифати ҳуқуқ муаррифӣ менамояд. Бо чунин назардошт, чунин хулоса кардан мумкин мебошад, ки фаҳмиши дарҷгардидаи ҳуқуқи инсон, ки асоси онро имконияти аз ҷониби соҳибҳуқуқ содир намудани ҳаракати мушаххас ташкил менамояд, ба сифати мафҳуми (фаҳмиши) умумии ҳуқуқи инсон эътироф карда шуда наметавонад, зеро он фарогири тамоми ҳуқуқҳо, новобаста аз намуд, моҳият ва мазмуни онҳо, намебошад» [38, с. 7]. Аслан дар ин фаҳмиш ҳуқуқ ва уҳдадориҳои зехнии (субъективӣ) инсон, ки вазъи ҳуқуқи онро муайян месозанд баррасӣ шудааст. Дар илми ҳуқуқи кишвар яке аз нахустинҳо устод Искандаров З.Ҳ. аст, ки ба мафҳуми ҳуқуқи инсон чунин тавачҷух кардааст: «Ҳуқуқи инсон – имконият ва талаботи табиӣ ва маънавии инсон, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ҳамидаи инсоният мувофиқат намуда, аз ҷониби ҳуқуқ (дар маънои васеъаш) пуштибонӣ ёфтаву ба шахсони дигар, ҷамъияту давлат бо мақсади риоя ва фароҳам овардани шароит барои инкишофи озоди инсон нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад». [9, с. 16] Вале таснифи ҳуқуқи инсонро вобаста ба мазмуни айнӣ (объективӣ), яъне мустаҳкам эътирофи он дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба наслҳо ва ҳуқуқи инсонро на мансуб ба ҳуқуқи зехнӣ (субъективӣ) инсон, балки маҷмӯи ҳуқуқҳои инсон қабул дорад [9, с. 16]. Хулоса, дар асоси муқаррароти Конститутсияи ҚТ (моддаҳои 5, 14) ҳуқуқи инсонро дар пояи омезиш ва муваффақияти фаҳмиши ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи таҳмили асос ёфтааст баҳогузорӣ кардааст [9, с. 136]. Ба андешаи профессор Ализода Зариф «концепсияи ҳуқуқи инсон аз ду мафҳуми асосӣ иборат аст. Якум, аз он иборат аст, ки ҳуқуқҳо ҷудонашаванда ва бегонанашаванда барои инсон мебошад. Ин ҳуқуқҳои фитрианд, ки аз табиати ҳуди инсон ҳамчун фарди алоҳида бармеоянд ва онҳо барои он заруранд, ки дар инсон ҳисси қадру қиммати инсонро нигоҳ медоранд. Дуюм, ба мафҳуми концепсияи ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳои юридикӣ дахл доранд, ки бо роҳи ҷараёни меъёрҷодкунӣ ҷӣ дар сатҳи миллӣ ва ҷӣ дар сатҳи байналмилалӣ муқаррар карда мешаванд» [2, с. 54]. Ш.Ф. Искандаров дар он андеша аст, ки: «дар замони муосир ҷудо кардани фаҳмишҳои табиӣ ҳуқуқӣ ва позитивӣ-ҳуқуқӣ ҷоиз намебошад, зеро онҳо мутаносибан якдигарро пурра менамоянд ва дар маҷмӯъ фаҳмиши муосири ҳуқуқи инсонро ба вучуд овардаанд – ҳуқуқи инсон арзишҳои умумиинсоние мебошанд, ки дар санадҳои меъёрӣ мустаҳкам карда шудаанд ва доираи рафтори имконнопазиру ҳатмии шахсро дар ҷомеаи давлат муайян мекунанд» [10, с. 10; 10, с. 15]. Вале ақидаи шоистаи Ш.Ф. Искандаров дар он аст, ки «пайдоиши ҳуқуқи инсонро бо пайдоиши ҳуди инсон ва ҷомеаи инсонӣ алоқаманд медонад»

[10, с. 15], гарчӣ аз таъсири омӯзишу таҳқиқи осорҳои қаблии ватанию хоричӣ муҳаққиқ дар канор намондааст. Профессор З.Ҳ. Искандаров дар он андеша аст, ки «имрӯз гарчанде ҳуқуқи инсонро чун фазилати табиӣ одамон арзёбӣ намоем ҳам, бидуни сарчашмаҳои ҳуқуқӣ тассавур наменамоем» [9, с. 5]. Баъдан «оқибати нангини охирҳои солҳои 80-уми асри ХХ-и ҷомеаи Тоҷикистонро натиҷаи зоҳир гаштани орзуҳои дерину ширини халқи тоҷик дар ҳуқуқи инсон ва демократия бо тамоми сифатҳои (аз ҷумла мадхушкунанда) баҳогузори кардааст» [9, с. 6]. Инчунин дар таҳқиқоти устоди мӯхтарам «чанбаи идеологӣ доштани ҳуқуқи инсон дар замони Шуравӣ ва ба оилаи ҳуқуқи сотсиалистӣ ва ба ҳуқуқи таҳмилию оммавӣ мансуб буда ва сохтаи давлати Шӯравӣ аст ва чунин вазъ табиӣ аст, ки баррасии фазилатҳои табиӣ инсон дар он дар канор мондааст, гарчӣ чанбаҳои мусбӣ таърихӣ онро набояд инкор кард». [9, с. 7]. Устод профессор З.Ҳ. Искандаров иқро аст, ки мафҳуми ҳуқуқи инсонро муқаррар кардан кори мушкил аст, зеро мазмуни он паҳлуҳои ахлоқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, рӯҳию динӣ дорад» [9, с. 8]. Воқеан чунин назар аз нигоҳи илми муосири ҳуқуқ дуруст аст, зеро ҳуқуқи инсонро вобаста дар чунин чанбаҳо – ахлоқ, сиёсат, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, дин, тамаддун ва ғайра таваҷҷуҳ карда шудааст. Вале ҳеҷ гоҳ ва ҳеҷ вақт ҳуқуқи инсонро набояд дар чунин падидаҳо ҷустуҷӯ кард ва агар на барои инсоният, ҳуқуқи инсон – ба ҳуқуқи оммавӣ табдил меёфт фазилатҳои инсон дар ин ҳуқуқ истисно мегардид. Воқеан, эътироф, қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар ҳар як кишвар ба вазъи ахлоқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, динӣ ва тамаддуни он вобастагӣ дорад, ки чунин паҳлуҳои ҳуқуқи инсон бе ҳуқуқи таҳмилӣ, ҳуқуқи оммавӣ ё давлатӣ назар кардан имконнопазир аст. Инкор намешавад, ки эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар ҳар як кишвар гуногун аст, ки чунин вазъ ба зехни инсоният фаҳмиши табиӣ ҳуқуқи инсонро зерӣ суол бурдааст. Чунки эътироф, қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ба сатҳи рушди ҷомеаи инсонӣ ва давлат вобастагӣ дорад. Пас савол ба миён меояд, ки чаро ҳуқуқи инсон мансуб ба «маҳсули инсон» нест, вале эътироф, қафолат, риоя ва ҳимояи он ба зиммаи он вогузор аст.

Дар инҷо мафҳуми ҳуқуқи инсон асосан аз нигоҳи омехта кардани паҳлуҳои ҳуқуқ-табиӣ-ҳуқуқӣ ва таҳмилӣ-ҳуқуқӣ таваҷҷуҳ шудааст, яъне ҳуқуқи инсон дар вобастагии ҷудонашаванда бо давлат арзёбӣ шудааст. Аниқтараш дар баррасии ин масоил муҳаққиқон тафовутро байни ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон нагузошта, хулосабарорӣ кардаанд. Ҳуқуқ мафҳуми васеъ аст ва ҳуқуқи инсон маҳаки асосии он аст. Ҳуқуқ ин меъёри озодӣ, ҳақиқат, баробарӣ, адл (адолат) ва инсоф дар рафтори инсон аст, ки аз табиати он (ҳамчун мавҷудоти биологӣ ва манфиатҳои он) ҷудонашаванда ва бегонанашаванда аст, ифода меёбад. Дар таҳияи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ (чӣ миллӣ ва чӣ байналмилалӣ) давлат ва ниҳодҳои байналмилалӣ бояд ин меъёрро сарфи назар накунад ва чун истисно шуд, илм онро бо фаҳмиши қонуни «ғайриҳуқуқӣ» баҳо медиҳад. Табиати инсон фарогири ҳуди инсон ҳамчун мавҷудияти биологӣ ва манфиатҳои он аст, ки эътирофу қафолат,

риоя ва ҳимояи онро қонун пешбинӣ ва рафтори инсонро танзим мекунад. Ҳуқуқи инсон аз табиати инсон (яъне аз мавҷудияти биологии вай ва манфиатҳои он) ҷудонопазир аст ё бо ибораи дигар ҳуқуқи инсон фарогири он ҳуқуқҳои аст, ки мавҷудияти биологии инсон ва манфиатҳои онро таъмин месозад ва эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи он вобаста ба рушди ҷомеаи инсонӣ аст. Ҳуқуқ аз ду паҳлу – табиӣ ва таҳмилий иборат аст, ки дар асоси он ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи таҳмилий арзи вучуд кардааст, вале ҳуқуқ аз табиати инсон ҷудонопазир мебошад, аз ин нигоҳ аз таваллуд то марг онро ҳамроҳӣ менамояд. Ҳуқуқи табиӣ дар асоси меъёрҳои баробарӣ, озодӣ, ҳақиқат ва ҳуқуқи таҳмилий дар асоси меъёри инсоф ва адл (адолат) табиат ва рафтори инсонро баррасӣ менамояд.

Аз ин нигоҳ чӣ дар низоми ҳуқуқи миллӣ ва чӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ на ба ташаккули ҳуқуқи инсон, балки ба эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи он тавачҷуҳ мешавад. Ҳуқуқи инсон модернизатсия намешавад дар ягон кишвару дин ва тамаддун, гарчи дар асорҳои илмӣ ҳуқуқи инсонро бо дину тамаддун пайваст кардаанд, дида мешавад. Дар дарки «эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон» дар ҷомеаи инсонӣ такони беназирро ҳуқуқи байналмилалӣ гузоштааст, гарчи маҳаки асосии ду низоми ҳуқуқ-ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳуқуқи инсон аст. Зеро ҳуқуқи инсон набояд дар асоси ғоя, таърих ва навъи рушд баҳогузори шавад, балки аз нигоҳи чӣ тавр инсонро давлат ва ҷомеаи байналмилалӣ онро эътироф менамояд, тавачҷуҳ гардад. Ҳуқуқи инсон аз лаҳзаи пайдоиш то имрӯз якранг аст ва он тағйирнопазир мебошад, вале эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи он вобаста ба ҷараёни рушди ҷомеаи инсонӣ (ё давлатдорӣ) гуногун аст. Мавҷудияти ҳуқуқи инсон дар ҳар як ҷомеаи инсонӣ вобастагӣ дорад ба эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи он чӣ тавр сурат мегирад. Айни ҳол дар қонунгузори миллӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ марҳилаи «Эътироф»-и ҳуқуқи инсон анҷом ёфтааст ва ин «Эътироф» дар асоси рушди давлат ва вобаста ба «Қафолат», ки он дар фароҳам овардани шароити арзанда барои инсон ифода меёбад дар намуди расмӣ ва воқеӣ тақсим мешавад. «Риоя» ва «Ҳимоя»-и ҳуқуқи инсон дар фаъолияти давлат ва ниҳодҳои он роҳандозӣ мешавад. Воқеан масоили эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар сатҳи низоми ҳуқуқи байналмилалӣ дар қарни XX ба вуқӯъ омад, ки дар эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи миллӣ такони бузургро гузошт. Бо чунин назардошт, ҷомеаи башарӣ 10 декабрро ҳамчун «Рӯзи байналмилалии ҳуқуқи инсон», яъне рамзи зодрӯзи ҳуқуқи инсон қайд менамояд. Ҳол он ки ҳуқуқи инсон ҳама вақт маҳаки асосӣ ва ҷудонопазирии ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ буд, ҳаст ва мемонад. Танҳо проблемаи эътироф, қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар таърихи инсоният якранг баҳогузори нашудааст ва ба пайдоиши ҳуқуқи таҳмилий (позитивӣ) замина гузоштааст. «Ҳуқуқи инсон» асос барои ба ҳайси субъекти ҳуқуқ пазируфтани инсон вобаста ба сатҳи рушди ҷомеа мусоидат кардааст. Чунин фаҳмишро бо назари фарроҳ донишманди тоҷик А.Ғ. Холиқов пешниҳод кардааст: «Арзише, ки аз пайдоиши ҷомеаи

инсонӣ ва шинохти ақл ҳамчун нерӯи пешбарандаи таърих то имруз қиммати худро гум накарда, маънии ҳастӣ ва риштаи инкишофи ҷамъияти инсониро дар атрофии хеш муттаҳид намуда, ҳама гуна қонуният, мақсад, вазифаҳо ва кашишҳои иҷтимоиро тадричан тобеи гардонида, гарав ва кафолати сулҳ, ваҳдат ва хушбахтии ояндаи халқу миллатҳо баромад намуданро бар дӯш гирифта тавонистааст, ҳуқуқи инсон аст» [44, с. 3]. Дар баробари ин ҳуқуқи инсон ин ҳуди инсон аст, ки аз моҳияту табиати он манбаъ мегирад ва ўро чун вучуди биологиву иҷтимоӣ ташкил медиҳад [37, с. 88-89]. Донишманди маъруф М.З. Раҳимов ба суоли пайвастагии замони шӯравӣ, ки дар як вақт пайдоиши ҳуқуқу давлатро медонистанд чунин посух додааст: «Ҳуқуқ ба таври воқеӣ вучуд дорад ва вазифаи давлат аз он иборат аст, ки ҷиҳатҳои гуногуни онро муайян карда, ба шакли қонунӣ расмӣ гардонад. Аз ин ҷо формулаи «ҳуқуқро ҷомеа офаридааст ва қонунро давлат» [17, с. 29] истифода мешавад. Профессор Буриев И.Б. ин мавзуро чунин шарҳ додааст: «Бисёриҳо пайдоиши ҳуқуқро бо пайдоиши давлат як ва аз ҳамдигар ҷудонашаванда медонанд ва имрӯз ҳуқуқро бе давлат тасаввур кардан номумкин аст. Вале ин маъноеро надорад, ки ҳамеша воқеият чунин аст» [4, с. 24]. Дар асари А.Ғ. Холиқов дар чунин мазмунҳо ҳуқуқи инсон чун қисми ҳуқуқ – «ҳуқуқи инсон чун қисми таркибии ҳуқуқ дар тобеияти динҳои ҷаҳонӣ монда буд» [44, с. 25], масоили эътирофи он «ҳуқуқи инсон дар ибтидои давлатдорӣ давлатҳои қадима... ҳуқуқи инсон қисман эътироф мешуд» [44, с. 17], табиӣ будани он «дар ҷомеаи ибтидоӣ ҳуқуқи инсон аз назари сиёсӣ васеъ буд, яъне онҳоро ягон қудрат маҳдуд намекард» [44, с. 17] ва роҳҳои шинохти он «таърихи ҳуқуқи инсон ва шинохти ҳуқуқи инсон ба ду роҳ ба инкишоф рӯ овардааст: 1. Роҳи давлатӣ, ки ҳуқуқи инсон дар сарчашмаҳои расмӣ давлат инъикоси худро ёфтааст; 2. Сарчашмаҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, ки дар эҷодиёти олимони файласуфон арзёбӣ гардидааст» [44, с. 17-18] баррасӣ шудааст. Дар баробари ин профессор А.Ғ. Холиқов тавофути роҳҳои Шарқӣ ва Ғарбии шинохти ҳуқуқи инсонро пешниҳод кардааст [44, с. 18]. Баъдан пайдоиши ҳуқуқро чун падидаи табиӣ бо овардани панди шоҳ ба писар асоснок кардааст: «Писарам, – гуфт шоҳ ҳангоме, ки ту боғ, осоишгоҳ бунёд мекунӣ, ту дар он ягон роҳравҳо бунёд манамо ва бигузур мардумон ҳар тавре, ки ба онҳо маъқул аст, дар он боғ ва осоишгоҳ гаштугузур намоянд. Тадричан дар он мавзӯҳое, ки табиатан ба гаштугузори инсонҳо мусоидат менамояд, аз гаштугузори одамон роҳравҳо пайдо мешаванд. Танҳо баъд аз он дар он пайраҳҳои пайдошуда роҳҳои сангфарш бунёд намо. Айнан ҳамин тавр, вақте ки ту шоҳ мешавӣ ва мехоҳӣ қонуне барорӣ, аввал ҳамин «пайраҳҳои табиӣ», ки одамон табиатан дар доираи онҳо зиндагӣ намуда ба ҳамдигарфаҳмию сулҳ, ваҳдату муҳаббат майл намудаанд, пайдо намо. Ва ҳангоме, ки ин рафтору кирдорҳои одатию анъанавӣ мардумро, ки табиатан пайдо шуда ҷамъият онҳоро эътироф кардааст, дарёфт намудӣ, онҳоро ба қонунҳои худ ҷой деҳ». Тахмин меравад, ки айнан ҳамин тавр, қадом як замоне дар ибтидои даврони ҷомеаи ибтидоӣ ё пештар аз он, одамон табиатан ҳамин

пайраҳаҳои муносибати байниҳамдигариро, ҳамдигарфаҳмию муҳаббатро ҳамчун ҳуқуқ – арифметикаи муносибати тарафайн ва озодӣ кашф карда, сипас ба кафолату ҳимояи он пардохтанд» [44, 8]. Ин андешаи донишманд А.Ғ. Холиқов шоиста, лоиқи омӯзиш ва панде аст дар таҳкими қонунгузории кишвар, ки имрӯз дар марҳилаи ибтидои давлатсозӣ қарор дорем ва набояд ба духурагӣ дар ин раванд қадам гузошт. Гарчи ҳаёти халқи тоҷик аз азал то имрӯз аз таъсири дигар тамаддуну зухуротҳо эмин набуду нест, вале шукру дарки истиқлолият ба эҳёи асли хеш имконият фароҳам овардааст. Донишманди маъруфи Маҷористон, академик Имре Сабо муҳаққиқонро оид ба пайдоиши мафҳуми ҳуқуқи инсон ба ду гурӯҳ ҷудо месозад. Якум, муҳаққиқоне, ки пайдоиши ҳуқуқи инсонро бо аҳди қадим вобаста менамоянд. Дуюм, муҳаққиқоне, ки пайдоиши мафҳуми ҳуқуқи инсонро ба мазмуни муосир ба қарни XVII-XVIII мансуб медонанд [8, с. 17]. Ӯ мавқеи хешро оид ба ҷонибдорӣ гурӯҳҳои зикргардида чунин иброз медорад: «Воқеан, пайдоиши ғояи ҳуқуқи инсон аз аҳди қадим оғоз мегардад, вале ба мазмуни муосир бо роҳандози шудани принципи баробарҳуқуқии инсонҳо, пайдоиши мафҳуми ҳуқуқи инсон ба қарни XVII-XVIII рост меояд». [8, с. 17]. Таҳқиқи ҳуқуқи инсон дар осори ин донишманди бузург ба фаҳмишҳои духурагӣ оварад ҳам, вале хулосаи аҷиб пешниҳод намудааст, ки ба фаҳмиши табиӣ ва таҳмили ҳуқуқи инсон баробар таъя менамояд: «Ҳуқуқи инсон – ин чунин ҳуқуқ аст, ки ба ягон тарзи истеҳсолот, низом ё сохти ҷамъиятӣ ё навъи ҳуқуқ хос набуда, балки мавқеи ва мавҷудияти он ба ин ё он ҷомеа, давлат ё навъи ҳуқуқе, ки эълон ва эътирофи расмӣ баробарҳуқуқии ҳамаи шахрвандонро анҷом додааст, вобастагӣ дорад. Ин як тарафи масъала, вале он ба ҳайси унсури мутлақ баромад намекунад ва маҳаки асосӣ барои ҳуқуқи инсон нест, вале аз ҷӣ бошад дар шуури ҷомеа қабул ва то имрӯз мавҷудияти мафҳуми ҳуқуқи инсон дар чунин фаҳмиш давом дорад, ки ин истиллоҳро инсон дарк ва ҳуқуқро «доимӣ», ҷудонопазир ва тағйирнопазир медонад» [8, с. 24]. Ҳуқуқ зухуроте аст, ки инсон дар асоси он муносибатро бо ҷомеа ва табиат роҳандозӣ мекунад ва офарандаи он ҳеч гоҳ ва ҳеч вақт инсон ва давлат набуд [26, с. 11], балки инсон ва давлат дар такмилу тағйир додани шаклу мазмуни он вобаста ба манфиати хеш нақш доранд. Оддӣ назар кунем, чунин аст, ки инсон мехоҳад хона созад, масолеҳ – санг, хок, об, чубро аз олами ҳастӣ дастрас менамояд, ки тибқи талаботу зеҳн ва манфиати худ хонаро месозад, ки агар зоҳиран назар андозем, аз он ҷӣ масолеҳи табиӣ – хок, санг, чуб, об дар хона дидан мушқил аст, гарчӣ ҳастии хонаро ташкил додаанд. Ҳуқуқ низ аз табиати инсон ҷудонашаванда аст, вале инсон ҳама вақт онро дар дигар падидаю зухуротҳо ҷустуҷӯ менамояд ва офаридаҳои хешро бо он қиёс менамояд. Аз ин нигоҳ, дар он ҷое, ки инсон ҳаст, ҳуқуқ ҳаст ё баръакс дар он ҷое, ки ҳуқуқ ҳаст, инсон ҳаст. Бо чунин дарк «ҳуқуқи инсон» ҳама давраи замон маҳаки асосии ҳуқуқ ба мазмуни асл буд, вале дар таърихи инсоният на ҳама вақт инсонро давлат онро бо мазмуни асл эътироф, кафолат, риоя ва ҳимоя кардаанд. Набояд пайдоиши ҳуқуқи инсонро ба ин ё он сохти ҷамъиятӣ, давлат, навъи ҳуқуқ ё тамаддун мансуб

донист, зеро арзиши олии он аз эътирофу кафолат, риоя ва ҳимоя дар ин Ӯ он сохти ҷамъият, давлат, навъи ҳуқуқ Ӯ тамаддун вобаста аст. Вале аз ҷӣ бошад, ки дар зехни инсоният дер боз фаҳмишҳои ғалат ҳукмфармо аст, ки ҳуқуқи инсонро моли Ғарбу Шарқ, исломию ғайрисломӣ ва ғайра баҳогузори менамоянд. Баръакс ҳуқуқи инсон ин тараннумгари ҷомеаи инсонӣ аст, ки ҳасти инсонро чун субъекти ҳуқуқ дар ҳама гуна сохти ҷамъият, давлат, низоми ҳуқуқ Ӯ таммаддун, новобаста аз замону макон таъмин месозад. Ҳуқуқи инсон ҳуқуқи табиӣ аст, вале эътироф, кафолат, риоя ва ҳимояи он дар ҳар як сохти ҷамъият, давлат, низоми ҳуқуқ Ӯ тамаддун гуногун аст, аз ин нигоҳ фаҳмишҳои гуногуни ҳуқуқи инсон пайдо шудааст. Давлат дахлнопазир будани ҳуқуқҳои фитрии инсонро кафолат додааст, ки он дар эътирофу риоя ва ҳимоя кардан ифода мегардад. Муҳаққиқонро зарур аст, ки ҳуқуқи инсонро ҷӣ тавр давлат эътироф, риоя ва ҳимояи онро дар ҳудудаш ба роҳ монда аст, мавзӯи таҳқиқи ҳуқуқи инсонро қарор диҳанд. Ҳуқуқи инсон – ҳуқуқи фитрӣ аст, ки он дахлнопазиранд, вале эътироф, риоя ва ҳимояи он ҷанбаи таҳмили-ҳуқуқӣ дорад, зеро эътироф, риоя ва ҳимояи онро давлат анҷом медиҳад. Аз ин нигоҳ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 5, 14) дар асоси ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи таҳмилӣ, концепсияи ҳуқуқи инсонро муқаррар кардааст. Барои ҳамин дӯстдорони ҳуқуқи инсонро зарур аст, ки таҳқиқу омӯзиши пайдоиши ҳуқуқи инсонро на дар асоси ғоя, андешаҳои мутаффакирону донишмандон, тамаддунҳо, сохти ҷамъият, давлату навъҳои ҳуқуқ, дар ин Ӯ он замону макон, балки оғоз ва интиҳои онро бо ҳастии инсон новобаста аз замону макон дар асоси маҳакҳои эътироф, кафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар ин Ӯ он сохти давлат, навъҳои ҳуқуқ, тамаддун ҷустуҷӯ кунанд. Барои ҳамин ҳуқуқи инсон на падида, соҳа ва низоми ҳуқуқ аст, вале дар ҷомеае, ки эътироф, кафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон нест дар онҷо падида, соҳа ва низоми ҳуқуқ арзиши умумии инсонӣ надорад. Бо чунин назардошт дар таърихи инсоният ҳуқуқ вобаста ба сохти ҷамъият, мавҷудияти давлатҳо, таммадунҳо (то як андоза) ва ғайра гуруҳбандӣ шудааст. Ҷӣ дар оилаҳои ҳуқуқ ва ҷӣ дар низомҳои ҳуқуқ (ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ) маҳаки асосӣ ҳуқуқи инсон аст. Эътирофи ҳуқуқи инсонро ҳамчун арзиши олий дар ҷомеаи инсонӣ ҳуқуқи байналмилалӣ ба миён гузошт, гарчӣ дар ин Ӯ он кишвар, халқу миллатҳо, дину тамаддунҳо ба инсон тавачҷӯх буду ҳаст ва мемонад, вале эътирофи саросариро дар ҷомеаи инсонӣ нагузоштанд. Гарчӣ дар илм ва зехни инсоният, фаҳмиши ҳуқуқи инсон чун «моли» Ғарб ҳукмфармо аст, новобаста аз талошу баҳсҳо оид ба концепсияҳои исломӣ, хитойӣ, африқойӣ, ҳиндӣ ва ғайра оид ба ҳуқуқи инсон, вале воқеият ин аст, ки Ғарб дар эътироф, кафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон то як андоза муваффақ шудааст. Зеро кишварҳои Ғарб назар ба кишварҳои дигар минтақаҳои сайёра сатҳи иқтисодии пешрафта доро мебошанд ва ин ба эътирофу кафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон таъсиргузор аст. Ба андешаи профессор Г.Н. Зокиров «дар шароити муосири инкишофи олам мафҳуми «ҳуқуқи инсон» хосияти мафҳумӣ надорад, бештар он мушаххасан ифода

меёбад ва аз маҷмӯи принципҳо, қоидаҳо, меъёр ва сатҳи муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, давлат ва ҷомеа иборат аст. Онҳо ба шахс имконияти вучуд доштан ва ғайолияти намуданро медиҳанд ва натиҷаҳои амалро истифода мебаранд, талаботашонро қонеъ мегардонанд» [6, с. 521]. Дар ин мафҳум, ҳуқуқи инсон ба мазмуни ҳуқуқи субъективӣ ва асоси таъмини мавҷудияти инсон хизмат мекунад. Профессор В.А. Карташкин «пайдоиши мафҳуми «ҳуқуқи инсон»-ро бевосита ба таълимоти ҳуқуқи табиӣ мансуб медонад ва амалӣ кардани онро на бо давлат, балки бо ҳуқуқи табиӣ шахс ва аз табиати инсон вобаста менамояд, ки ҳар як касро аз лаҳзаи таваллуд фаро гирифтааст. Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрвандии Фаронса соли 1789 ғояи дучонибаи ҳуқуқро – ҳуқуқи инсонро ба мазмуни абстракт ва ҳуқуқи шаҳрванд пешниҳод кардааст [12, с. 116]. Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳуқуқи инсон таваҷҷӯҳ гуногун аст, гарчӣ дар шароити кунунӣ нақши асосиро дар эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсон дар сатҳи низоми ҳуқуқи миллию байналмилалӣ бозидааст. Маслан, профессор И.И. Лукашук ҳуқуқи инсонро соҳаи ҳуқуқи байналмилалии муосир мансуб медонад, ки аз принципу меъёрҳои иборат аст, ки ҳуқуқи асосӣ ва истехсолии ҳуқуқи инсон ва стандартҳои демократиро дар сатҳи низоми ҳуқуқи миллию байналмилалӣ муайян менамояд [15, с. 33]. Профессор А.Х. Саидов ҳуқуқи инсонро аз нигоҳи табиати табиӣ бо ғояи адолат ба вазъи инсон дар ҷомеа ва аз нигоҳи ҳуқуқи таҳмилӣ, ҳуқуқи инсонро ҳуқуқи субъективӣ баррасӣ кардааст [30, с. 169]. Н.Н. Федошева масоили ҳуқуқи инсонро бо номи «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон» таваҷҷӯҳ кардааст. [43, с. 88-98]. Профессор Ю.А. Решетов ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар мавзӯи «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон» аз нигоҳи ҳуқуқи таҳмилӣ таваҷҷӯҳ кардааст [19, с. 470-488]. Профессор С.В. Черниченко ҳуқуқи инсонро бо фарогирии масъалаҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ ва стандартҳои байналмилалӣ дар доираи мавзӯи «Ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон» баррасӣ кардааст, вале ба мафҳуми ҳуқуқи инсон аз нигоҳи ҳуқуқи байналмилалӣ чунин баҳо додаст, ки мавҷудияти ин ҳуқуқ барои тавсифи вазъи ҳуқуқии шахс дар дилхоҳ ҷомеаи муосир мебошад [22, с. 276]. Чунин назар дар фарҳанги ҳуқуқи байналмилалӣ [35, с. 326] ибраз шудааст.

Вале ҳуқуқи инсон тавсифгари ҳамаи унсурҳои вазъи ҳуқуқи инсон ба пуррагӣ нест, гарчи дар эътирофи инсон чун субъекти ҳуқуқ мусоидат кардааст. Бо чунин назардошт, академик В.С. Нерсисянс менависад: «ҳуқуқи инсон ин эътирофи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва соҳибҳуқуқии инсон аст. Чӣ доир ба ҳаҷми қобилияти ҳуқуқдорӣ ва доираи субъектҳои ҳуқуқ дар давраҳои гуногун дар кадом сатҳ ва кадоме аз одамонро низоми ҳуқуқ ба ҳайси инсон, ки дорои ҳуқуқ аст эътироф менамояд» [25, с. 107]. Баъдан академик В.С. Нерсисянс дар асоси таҳлили Эъломияи Фаронса «Дар бораи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи шаҳрванд» аз соли 1789 чунин хулоса кардааст, ки байни ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи шаҳрванд фарқият дар он аст, ки ҳуқуқи инсон – инсонро хусусӣ, яъне узви ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳуқуқи шаҳрванд, инсонро – сиёсӣ, яъне шаҳрванди давлат ё узви сиёсии давлат муаррифӣ

месозад» [25, с. 110]. Профессор В.Л. Толстих як фасли асараш номи «Ҳимояи шахсият дар ҳуқуқи байналмилалӣ» ном дорад, ки дар он се мавзӯъ «Ҳуқуқи байналмилалӣи ҳуқуқи инсон», «Масоили байналмилалӣ-ҳуқуқии шахрвандӣ» ва «Ҳуқуқи байналмилалӣи инсондӯстӣ» чо дода шудааст. Ӯ пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣи ҳуқуқи инсонро ба қарни XIX мансуб медонад ва онро ба ҳуқуқи таҳмилӣ шомил месозад [39, с. 683-809]. Профессор Е.Г. Моисеев ва Л.И. Захарова дар доираи мавзӯи «Ҳуқуқи байналмилалӣи ҳуқуқи инсон» масъалаҳои аҳоли, стандартҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқи инсонро баррасӣ кардаанд [23, с. 303-328]. Профессор М.А. Сарсембаев дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон дар ҳуқуқи байналмилалӣ» ба масъалаи ҳуқуқи инсон, шахрвандӣ, шахрванди хориҷӣ, гуреза, бешахрвандӣ, паноҳгоҳ ва стандартҳои байналмилалӣ дар баҳши ҳуқуқи инсон тавачҷуҳ кардааст ва пайдоиши истиллоҳи «ҳуқуқи инсон»-ро дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба давраи инқилоби Бузурги Фаронса мансуб медонад [31, с. 110]. Баъдан дар он андеша аст, ки бисёре аз ҳуқуқҳои инсон дар асоси падидаи шахрвандӣ аз лаҳзаи таваллуд пайдо мешаванд [31, с. 110]. Профессор Р.А. Тузмухамедов истиллоҳи «ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро дар ҳуқуқи байналмилалӣ» истифода кардааст, ки дар инчо баррасии мавзӯро дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дар қарни XX мансуб медонад [40, с. 58-60]. Н.А. Шулепов ва Н.Ю. Илин масъалаи ҳуқуқи инсонро дар мавзӯи «Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии инсон» баррасӣ кардаанд, вале ҳуқуқи инсонро ба ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ мансуб медонанд, ки вобаста ба розигии кишвар дар ҳудуди он ба вазъи ҳуқуқии инсон таъсир мерасонанд [46, с. 67]. Профессор С.А. Рачабов дар асари бунёдии хеш «Фарҳанги ҳуқуқи байналмилалӣ» (Душанбе: Дониш, 2012. – 357 с.) қайд менамояд, ки: «Ҳуқуқи инсон – маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои инсон мебошад, ки вазъи ҳуқуқи инсонро нисбат ба давлат, имконият ва талаботи онро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ муайян мекунад. Мафҳуми ҳуқуқи инсон дар замони инқилобҳои буржуазӣ пайдо гардида, хусусияти табиӣ ва дахлнопазирӣ дорад. Дар замони муосир ҳуқуқҳои инсон ба категорияҳои ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тақсим мешаванд. Ҳуқуқи инсон дар асноди байналмилалӣ ва миллӣ дарҷ ёфтаанд» [Рачабов С.А. Фарҳанги ҳуқуқи байналмилалӣ. – Душанбе: Дониш, 2012. – С. 262]. Дар баробари ин профессор С.А. Рачабов дар чунин шакл мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣи ҳуқуқи башарро пешниҳод кардааст: «Ҳуқуқи байналмилалӣи ҳуқуқи башар – яке аз соҳаҳои умдаи ҳуқуқи байналмилалӣ буда, принципҳо ва меъёрҳои он ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро дар худ таҷассум намуда, стандартҳои демократияро дар низомҳои миллӣ ва байналмилалӣ муайян мекунад» [Рачабов С.А. Фарҳанги ҳуқуқи байналмилалӣ. – Душанбе: Дониш, 2012. – С. 261-262]. Профессор С.А. Рачабов ба мафҳуми ҳуқуқи инсон бо мазмуни ҳуқуқи субъективӣ назар карда, пайдоиши онро ба замони инқилобҳои буржуазӣ вобаста мекунад, ки ин мавқеъ ба ҳуқуқи таҳмилӣ рабт дорад, вале хусусияти табиӣ ва дахлнопазирӣи онро инкор накардааст. Инчунин

таснифоти ҳуқуқи инсонро ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дарҷи онро дар қонунгузори миллӣ ва байналмилалӣ пешниҳод кардааст. Чунин назар ба фаҳмиш ва дарки муносири ҳуқуқи инсон мувофиқ буда, вале аз баҳс эмин нест. Баъдан, ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи башарро ҷудо аз ҳуқуқи инсон баррасӣ кардааст, ки яқумро ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ медонад, ки таҷассумгари ҳуқуқу озодиҳои инсон ва муайянкунандаи стандартҳои демократия дар низоми ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ баҳогузори кардааст. Ҳуқуқи инсон пайдоиши қадима дорад, хоса бо пайдоиши инсон арзи вучуд кардааст, вале дарки он ба инсон шояд дертар ё дар замони инкилобҳои буржуазӣ муяссар гардида бошад, вале набояд лаҳзаи дарк чун пайдоиш санагузори шавад. Пайдоиши ҳуқуқ бо пайдоиши инсон дар ҷомеа як вақт сурат гирифтааст ва дарки он аввал ба мазмуни ҳуқуқи зеҳнӣ (субъективӣ), яъне доштани ҳуқуқ ва баъдан ба мазмуни ҳуқуқи айнӣ (объективӣ) иртибот дорад. Дар ибтидо, ҳуқуқ, ҳуқуқи фитрӣ дорои сифати хусусӣ-ҳуқуқӣ буд ва бо рушди ҷомеаи инсонӣ, ҳуқуқи таҳмилий ба сифати оммавӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ арзи вучуд кардаанд. Имрӯз фаҳмиши комил нест, ки ҳуқуқро дар маҷмӯъ берун аз паҳлуҳои табию таҳмилий ва сифатҳои хусусию оммавии он баррасӣ кард. Ҳуқуқ аз инсон ҷудонопазир аст ва баҳри муайян кардани мақому ҳифзи манфиат ва танзими муносибати (рафтори) он равона шудааст, вале рушди ҷомеаи инсонӣ ҳуқуқро бо ахлоқ, дин, давлату тамаддун ва дигар падидаҳо вобаста менамояд, ки дар натиҷа ҳуқуқ ба оилаю низом, сифату навъ ва мазмуни айнию зеҳнӣ ҷудо гардидааст. Ҳуқуқи инсонро ҳуқуқи фитрӣ медеонанд ва давлат онро дахлнопазир эълон намуда, эътироф, қафолат, риоя ва ҳифз менамояд. Ҳуқуқи инсон маҳаки асосии низоми ҳуқуқи миллию байналмилалӣ, ҷузъи ҳуқуқи фитрӣ ва дорои сифати хусусӣ-ҳуқуқӣ ва оммавӣ-ҳуқуқӣ, дарк бо мазмуни зеҳнию айнӣ бояд қабул бошад, ки бо мавҷудияти биологии инсон иртибот дорад. Вале дар ҷомеаи инсонӣ на дар ҳама замонун макон ҳуқуқи инсон маҳаки асосӣ дар ҳуқуқи миллию байналмилалӣ пазируфта шудааст ва бо чунин назардошт то кунун дарки он мухталлиф аст. Мисол, дар кишварҳои низоми ҳуқуқии мусулмонӣ, ҷунонҷӣ дар Арабистони Саудӣ то кунун издивоҷи духтарони то 15-сола анҷом дода мешавад, ки дар натиҷа онҳо осебҳои ҷисмонӣ, равонию иҷтимоӣ мебинанд ва ин нақзи ҳуқуқи инсон аст. Зеро давлат уҳдадорҳои хешро оид ба муқаррар кардани маҷмӯи муқаррарот оид ба синни никоҳӣ вобаста ба вазъи ҷуғрофию табиӣ хеш муайян накардааст, яъне ҳуқуқи инсон ба мазмуни айнӣ ҳамчун низоми меъёрҳо, ки давлат эътироф, қафолат, риоя ва ҳифз кунад, сарфи назар шудааст. Ҳарчанд дар дини ислом синни никоҳӣ – балоғат пазируфта мешавад ва ба ҳар як инсон ин синну сол дар як сана рост намеояд, зеро иртибот бо омилҳои равонию иҷтимоӣ, иқтисодию ҷуғрофӣ дорад. Баъдан, ислом дини муқаддас аст ва дарки он ақл аст, бинед, ҳарҷӣ манъ кардааст, илм онро марҳила ба марҳила исбот кардаасту мекунад, ки ба табиату моҳияти инсон зиёновар аст. Бо чунин дарк ҳеҷ гоҳ ва ҳеҷ вақт ислом ба инсон ва ҳуқуқи инсон муҳолиф набуду нест, вале инсон нотавон аст (тибқи

Қуръон) ва дар фаҳмишу дарки он гоҳ зиёдаравӣ ё иштибоҳ дар гуфтору рафтораш зухур меёбад, ки аз он ба ҷуз зиён, суде намебинад. Аз ин нигоҳ, динро на чун омили нақзи ҳуқуқи инсон, балки бояд чун ақл дар муайян кардани синну соли издивоҷ, кишвар роҳандозӣ намояд. Мисол, ташкил кардани оила ҳуқуқи инсон – ҳуқуқи фитрӣ аст, вале фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои пойдорию устувории оила вазифаи давлат аст, аз ин нигоҳ онро зарур аст, ки тамоми тадбирҳоро андешад то нақзи ҳуқуқи инсон дар баҳши ташкили оила халалдор нагардад. Пешвои муаззами миллат дар Паёми хеш ба Парлумони кишвар 23 январи соли 2015 ибрози ташвиш карда буд, ки «дар миёни ҷавонон ҳолати никоҳи хешовандони наздик низ зиёд шудааст, ки боиси таваллуди кӯдакони маъюб гардидааст». Тибқи гузориши вазири тандурустӣ ва иҷтимоии аҳолии вақти кишвар Нусратулло Салимзода «то 1 январи соли 2015 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоди умумии кӯдакони маъюбе, ки таҳти назорати диспансерӣ мебошанд, 26043 нафар аст. Мувофиқи маълумотҳои пешакӣ аз ин шумора ҳудуди 4000 кӯдак дар пайи издивоҷи хешу табории наздик таваллуд шудаанд» [29, с. 3]. Бо чунин назардошт, давлати Тоҷикистон 3 марти соли 2016 ба Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид кард, ки бастании никоҳ байни хешовандони наздик манъ аст. Дар ин ҷо ҳуқуқи инсон, яъне ҳуқуқи ташкили оила – ҳуқуқи фитрӣ, тааллуқ ба фарди муайян ва дорои сифати хусусӣ-ҳуқуқӣ аст, лекин давлат ба мазмуни айни бо муқаррар кардани маҷмӯи муқаррарот (шарту шароитҳо) то вазъи ҳуқуқии он ҳамчун субъекти ҳуқуқ осеб набинад, фитри будани ҳуқуқ истисно нагардад тадбирҳо андешидааст. Аз чунин тадбир манфиати хусусӣ-ҳуқуқӣ (шахси издивоҷкунанда) ва оммавӣ-ҳуқуқӣ (давлат) ба инобат гирифта шудааст ва онро набояд «даҳолат» ба манфиати хусусӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи фитрӣ ном бурд. Барои ҳамин ҳуқуқи инсонро аз «моҳияту табиати инсон» берун баррасӣ кардани инсон ва ё давлат набояд қабул кард. Ё имрӯз дар кишварҳои Ғарб тамоили эътирофи никоҳи якҷинса чун эътирофи ҳуқуқи инсон баҳогузорӣ мешавад, ки ин на ҳуқуқи инсон ва на ҳуқуқи фитрӣ ва на фарогири сифатҳои хусусӣ-ҳуқуқию оммавӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ва на ҳуқуқро ба мазмуни зехнию айни ифода месозад, балки он тамоюли берун баромадани инсон аз «моҳияту табиати хеш» мебошад. Дар инҷо фард ва давлат ҳуқуқи инсонро суйистифода карда ва онро нақз кардаанд. Яъне маҳаки асосии ҳуқуқ – ҳуқуқи инсон аст, ки табиӣ будан ва ба муаррифии субъекти ҳуқуқ мусоидат менамояд ва ба ҳеҷ асос барои ташкили субъекти «сунъӣ»-и ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон нақш надорад. Профессор Ю.Д. Илин масъалаи ҳуқуқи инсонро дар мавзӯи «Танзими байналмилалӣ ҳуқуқи инсон» баррасӣ карда, дар он таносуби танзими миллию байналмилалӣ, принсипи баробарии инсон, асосҳои ҳуқуқии инсон, маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодии инсон, ниҳодҳои байналмилалӣ татбиқкунӣ меъёрҳои ҳуқуқро дар баҳши ҳуқуқи инсон ҷо додааст [7, с. 76-83]. Ба андешаи профессор Д.К. Бекяшев масъалаи ҳимояи ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ мақоми хосро доро аст ва дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ муосир ташаккул ёфтааст, ки ба он «Ҳимояи

байналмилалӣ-ҳуқуқии ҳуқуқи инсон» ном ниҳодааст, ки аз маҷмуи меъёр ва принципҳои иборат аст, ки ба таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ва танзими ҳамкориҳои байналмилалии байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин бахш равона карда шудааст, фаҳмида мешавад, ки он дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон дар ҳуқуқи байналмилалӣ» шомил карда дар якҷоягӣ бо масъалаи аҳоли, шахрвандӣ, хориҷиён, гуреза, муҳоҷирони иҷборӣ, ҳуқуқи паноҳгоҳ, ҳуқуқи озодиҳои асосии шахрвандӣ ва сиёсии инсон, ҳимояи байналмилалии ҳуқуқҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон, ҳимояи махсуси ҳуқуқҳои зан, кӯдак ва маъҷубон, ниҳодҳои байналмилалии ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, мақом ва нақши ниҳод ва санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии умумичаҳонӣ ва минтақавӣ баррасӣ кардааст [21, с. 135-160].

Профессор В.М. Шумилов истиллоҳи «Ҳимояи байналмилалӣ-ҳуқуқии ҳуқуқи инсон»-ро истифода кардааст, ки ифодагари соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ аст, ки аз меъёр ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иборат буда, таъминкунандаю ҳамоҳангсозандаи фаъолияти шахсҳои оммавӣ (давлат ва созмонҳои байналмилалӣ) дар бахши ҳуқуқҳои бунёдии инсон мебошад [45, с. 356]. Ба андешаи В.М. Шумилов қисми зиёди меъёрҳои ҳуқуқи инсон дар асоси одатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ пайдо шудаанд, ки ин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳуқуқи миллӣ дар бахши ҳуқуқи инсон таҳавуллоти ҷиддиро ба бор овардаанд [45, с. 357]. Вале В.М. Шумилов чунин андеша дорад, ки ҳуқуқи инсон инфиродӣ ва ё дастаҷамъӣ мешавад. Яъне вай ҳуқуқи инсонро ҳуқуқи таҳмилӣ ва ба мазмуни ҳуқуқи субъективӣ қабул дорад. Профессор В.М. Шумилов дар он андеша аст, ки таълимоти «Асосҳои ҳуқуқи инсон» аз «ҳуқуқҳои фитрии инсон» то ташаккули давлат ва ҷомеаи сиёсӣ бармеояд, ки пешниҳоди онҳо дар сатҳи ниҳои аз панҷ ҳуқуқ: – ҳуқуқ ба ҳимоя; озодӣ; баробарӣ; эҳтиром ва робитаи тарафайн иборат аст.

Баъдан ин ҳуқуқҳо ба давлат гузаштаанд (дода шудаанд). Табиист, ки ташаккули ҳуқуқи байналмилалӣ аз «ҳуқуқҳои асосӣ» замина мегирад» [45, с. 143-144]. Дар ин ҷо назари профессор В.М. Шумилов ба воқеият таъҷиб дорад.

Воқеан, доираи «ҳуқуқи инсон» ин ҳуқуқҳои фитрӣ – ҳаёт, кадр, номус, озодӣ, дахлнопазирии шахсӣ, баробарӣ, ташкили оила ва ғайра мебошанд, ки ба табиати инсон хос буда, мавҷудияти биологии инсон бе он номумкин аст. Олими олмонӣ Масел Кау масъалаи ҳуқуқи инсонро бо фаҳмиши ҳимояи ҳуқуқи инсон дар сатҳи умумичаҳонӣ ва минтақавӣ дар мавзӯи «Индивид дар ҳуқуқи байналмилалӣ» таҳқиқ кардааст [18, с. 316-366], ки он ифодагари ҳуқуқи таҳмилӣ аст.

Донишманди маъруфи ҳуқуқи байналмилалӣ Г.В. Игнатенко менависад, ки: «барои муаррифии соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ номҳои гуногун – «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон», «Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар бахши таъмини ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалӣ», «Ҳуқуқи инсон» ва ғайра истифода кардаанд. Вале

ҳамаи ин номҳо ҳуқуқро на ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо ё чун соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ифодагар мебошанд, балки танҳо тавсифгари ҳуқуқи субъективӣ баромад мекунад. Соҳаи ягонаи ҳуқуқи байналмилалие, ки барои ҷомеаи байналмилалӣ ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро муайян карду барои кишварҳо ухдадорихоро дар бахши Ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон пешбинӣ сохт ва ба ҳар як фард имконияти ҳуқуқиро дар амалӣ ва Ҳимоя кардани ҳуқуқу озодиҳои эътирофшудааш мусоидат кард, ин ҳуқуқи байналмилалии башардӯстӣ мебошад» [19, с. 352-354]. Аз ин бармеояд, ки ҳуқуқи инсонро профессор Г.В. Игнатенко аз ҳуқуқи таҳмили берун баррасӣ накардааст ва чун дигар муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ нақши марказиро дар мавҷудияту таъмини он низоми ҳуқуқи байналмилалиро мебинад. Профессор П.Н. Бирюков масъалаҳои ҳуқуқи инсонро дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ – ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ ва дар доираи ҳамин мавзӯ баррасӣ кардааст ва чунин мафҳумро пешниҳод кардааст: «Ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ аз маҷмӯи меъёр ва принципҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ иборат аст, ки масъалаҳои таъмин ва Ҳимояи ҳуқуқ ва озодии инсонро дар вақти осоишта ва дар вақти низоъҳои Ҳарбӣ танзим мекунад, инчунин ҳамкориҳои кишварҳоро дар бахши башардӯстӣ, вазъи ҳуқуқи ҳамаи категорияи индивидҳо ва муқаррар кардани ҷавобгариро барои вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон пешбинӣ ва муайян мекунад» [3, с. 468]. Профессор П.Н. Бирюков масъалаи восита ва усулҳои пешбурди ҷанг, таъмини Ҳимояи қурбонҳои низоъҳои Ҳарбӣ, барқарор кардани робитаи тарафайни кишварҳои ҷангкунандаю ғайрро дар соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ – ҳуқуқи байналмилалӣ дар вақти низоъҳои Ҳарбӣ баррасӣ кардааст [3, с. 513-535]. Профессор Р.А. Каламкарян ва Ю.И. Мигачев дар доираи мавзӯи «Ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалӣ» ба масъалаҳои аҳоли, вазъи ҳуқуқи хориҷӣ, ҳуқуқи паноҳгоҳ, ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқи инсон, Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи занҳо ва кӯдакон, Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи ақалиятҳои миллӣ ва ғайра тавачҷӯх кардаанд [11, с. 419-455] ва дар он андеша мебошанд, ки санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, ки фарогири ҳуқуқ ва озодии шахсият мебошанд, дар соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ – ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ шомилаанд [11, с. 419].

Профессор В.А. Карташкин дар асоси таҳлили ҳамҷонибаи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва таҳқиқи ҳуқуқи инсон ба чунин хулоса омадааст: «ҳуқуқи байналмилалии башардӯстӣ ва ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон дар раванди ҳамгироии дуру дароз ба тафовути якдигар хотима мегузоранду ва ба ташаккули як соҳаи ягонаи ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон мусоидат менамоянд» [13, с. 58; 12, с.115]. Бо чунин назардошт, профессор В.А. Карташкин созишномаҳои байналмилалиро дар бахши ҳуқуқи инсон, ки асоси ҳуқуқӣ мебошанд, ба се гурӯҳ ҷудо кардааст. Ба гурӯҳи аввал чунин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, аз қабилӣ Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон, Паймонҳо оид ба ҳуқуқи инсон ва ғайра, ки дар худ принцип ва меъёрҳоеро дарҷ кардаанд, ки ба ҳуқуқи

инсон дар шароити осоишта дахл доранд. Ба гурӯҳи дуюм санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар вақти низоъҳои ҷарбӣ дахл доранд. Ба гурӯҳи сеюм ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ шомил мебошанд, ки ҷавобгариро нисбати ҷиноятҳои, ки ҳуқуқи инсонро ҷӣ дар вақти осоишта ва ҷӣ дар вақти низоъҳои ҷарбӣ поймол кардаанд, фаро мегирад [13, с. 50-51; 12, с. 109-110].

Ҳамин тариқ, ҷои шубҳа нест, ки ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ аст ва ташаккулу пайдоиши он ба қарни XX рост меояд, вале ба ҳеҷ ваҷҳ онро ба ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ дар як соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ имрӯзӯ оянда набояд ҷо кард. Зеро ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ ду соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ мебошанд, ки бо якдигар робита ва тафовут доранд [27, с. 22-25]. Воқеан, ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстиро дар як мафҳум набояд қабул кард. Чунки истиллоҳи «инсон» ва «инсондӯстӣ ё башардӯстӣ» дар соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ҳеҷ гоҳ ва ҳеҷ вақт як маъноро ифода намеkunанд ва фарқ байни ин мафҳумҳо аст. Баъдан, ҳар ду соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ буда, предмети танзимӣ, сарчашма, принцип ва хусусиятҳои хешро доро мебошанд, ки онҳоро дар як соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ҷо кардан имкон надорад. Ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон воқеан ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ташаккул ёфтааст, ки асоси ҳуқуқии онро санадҳои ҳуқуқи байналмилалии универсалию минтақавӣ дар баҳши ҳуқуқи инсон, таъсиси ниҳодҳои байналмилалӣ, тадбирҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оид ба иҷрои уҳдадорҳои байналмилалии кишварҳо оид ба ҳуқуқи инсон, стандартҳои байналмилалӣ ва ғайраро фаро мегирад.

Ҳуқуқи инсонро бо ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон набояд дар як мафҳум дарк кард. Зеро ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон аз нигоҳи табиат, ҳуқуқи таҳмилӣ ва маҳсули рушди ҷомеаи инсонӣ аст, гарчӣ дар нуқтаи асосӣ – инсон, ҳуқуқу озодиҳои ӯ меистад, вале асоси онро ҷӣ тавр эътирофу қафолат, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи инсонро субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи ҷаҳон, минтақа ва ҳудуди кишварҳои муайян анҷом медиҳанд ташкил медиҳад. Ҳуқуқи инсон аз нигоҳи табиат ва пайдоиш, ҳуқуқи табиӣ ва бо инсон дар як вақт арзи вучуд кардааст, ки ба ҳеҷ гуна падидаю ҳодисаҳо вобастагӣ надорад.

Олими шинохтаи соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, профессор Р.А. Мюллерсон менависад, ки: «дар муносибат бо ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз нигоҳи фалсафӣ-ҳуқуқӣ ду самти асосии ҷудонопазири андешаи ҳуқуқӣ вучуд дорад: табиӣ-ҳуқуқӣ ва таҳмилӣ-ҳуқуқӣ. Тибқи назарияи ҳуқуқи табиӣ ҳуқуқи инсон – табиӣ, аз ақл, иродаи илоҳӣ ва аз манзалати тағйирнобандаи инсон мебошад. Назарияи ҳуқуқи таҳмилӣ ба ҳуқуқи инсон чун категорияе, ки давлат муқаррар кардааст тавачҷӯҳ дорад. Яъне дар ҳолати аввал, қонун ҳуқуқ ва озодии мавҷудбударо дарҷ мекунад ва дар ҳолати дуюм онҳоро ташкил медиҳад» [24, с. 4-5]. Профессор Р.А. Мюллерсон ба ҳуқуқи инсон аз се нигоҳ – **андеша**, ки аз табиати табиӣ-

ҳуқуқӣ ва таҳмили-ҳуқуқӣ; **меъёр**, ки аз ташаккули стандартҳои умумибашарии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; **воқеият**, ки ба ду категорияи иҷтимоӣ- дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ вобастаю муайянкунанда мебошанд, тавачҷӯҳ кардааст. Баъдан, пайдоиши ҳуқуқ ва озодии инсонро талаботи инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ иҷтимоӣ, сатҳу хусусиятҳои рушди ташаккули давлат дар ҷомеа ва тамаддуни инсоният дар маҷмӯъ медонад. Мавқеъ ва сатҳи ҳуқуқ ва озодии шахсият бо ҳолатҳои воқеии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ, динӣ дар ҷомеа вобаста ва муайян карда мешавад. Сипас, ҳуқуқ ва озодии инсонро табиӣ баҳогузори мекунад ва ҷун сухан аз стандартҳои байналмилалӣ дар ин бахш равад, онҳо на ба иродаи кишвари алоҳида ё давлатҳо вобастаанд [24, с. 4-5]. Профессор Г.И. Тункин эътироф намудани принсипи эътироми ҳуқуқи озодиҳои асосии инсонро ба ҳайси принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, ба ташаккули соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалӣ асос медонад, зеро кишварҳои ӯҳдадор намуд, ки ҳуқуқ ва озодии инсонро, новобаста аз наҷод, забон, дин, ҷинс таъмин созанд ва ин соҳаро номи «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон» ниҳод, ки ҳамчун воситаи байналмилалӣ-ҳуқуқии мӯҳим ва дар навбати ҳеш воситаи ёрирасони таъмини ҳуқуқи инсон баромад мекунад, зеро таъмини ҳуқуқи инсон масъалаи асосӣ ва дохилии кишвар буд ва менамояд. Аз ин нигоҳ, ҳаҷм ва хусусиятҳои ҳуқуқи инсон дар ҳар як кишвар аз нигоҳи табиати низоми ҳуқуқии он бармеояд, яъне мавҷудияти ҳуқуқи инсонро берун аз давлат баррасӣ карданро қабул надорад [41, с. 93-95]. Профессор Г.И. Тункин ба ҳуқуқи инсон аз нигоҳи сифати ҳуқуқи таҳмили тавачҷӯҳ кардааст ва дар ибтидои марҳилаи ташаккули он ҳамчун соҳаи муस्ताқили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ андешаронӣ кардааст, новобаста аз таҳия ва қабули санадҳои ҳуқуқи байналмилалии бешумор ва таъсиси ниҳодҳои байналмилалӣ дар бахши ҳуқуқи инсон, вале ҳуқуқи инсонро масъалаи «дохил»-и давлат мансуб донистааст. Низоҳи дар Югославия, Ироқ, Либия ва дигар нуқтаҳои доғи сайёра ифодагари он мебошанд, ки кишварҳои абарқудрат то кунун дар масъалаи ҳуқуқи инсон ва ҳифзи он манфиатҷӯӣ менамоянд. Ба андешаи донишмандон А.Х. Абашидзе ва А.М. Солнсев «ҳамкориҳои байналмилалии кишварҳои дар бахши эътиром ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ба ташаккули соҳаи муस्ताқили ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ бо номи «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон» мусоидат кард. Оғози ташаккули ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ бо қабули оинномаи СММ ва таъсиси ин созмон рост меояд ва рушди он бо қабули санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва таъсиси ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқӣ дар бахши ҳуқуқи инсон, таъсиси низоми ниҳодҳои минтақавӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон вобаста аст» [1, с. 201-202]. Дар инҷо муҳақиқон Абашидзе А.Х. ва Солнсев А.М. тавачҷӯҳро ба соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ, на ба ҳуқуқи инсон кардаанд.

Воқеан, аз қарни XX то имрӯз дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ номҳои «Ҳимояи байналмилалии ҳуқуқи инсон» (Г.И. Тункин, А.А. Ковалев, Ю.А. Решетов, Н.Н. Федощева, А.Х. Абашидзе, А.М. Солнсев), «Ҳуқуқи

байналмилалии инсондӯстӣ» (Г.В. Игнатенко, Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мигачев, В.П. Бирдюков), «Танзими байналмилалии ҳуқуқи инсон» (Ю.Д. Илин, Н.А. Шулепов, Н.Ю. Илин), «Ҳимояи байналмилалӣ-ҳуқуқии ҳуқуқи инсон» (В.М. Шумилов, Д.К. Бекашев), «Ҳуқуқи инсон» (М.А. Сарсембаев, Р.А. Тузмухамедов), «Ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон» (В.А. Карташкин, И.И. Лукашук, С.А. Рачабов, А.Х. Саидов, С.В. Черниченко, В.Л. Толстих, Е.Г. Моисеев, Л.И. Захарова, Б.А. Сафаров), «Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар баҳши ҳуқуқи инсон» ва ғайра барои соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалӣ истифода мешавад.

Ба андешаи профессор Б.А. Сафаров «ба истиснои номи «Ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон», дигар шаклҳои номҳо бори мафҳуми ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавиरो кашида наметавонад. Масъалаи номгузорию ин соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ – ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон дар забони тоҷикӣ каме забонзада ва дар навбати худ шояд бемантиқ низ ба ғуш расад. Гап сари он аст, ки дар забони ҳуқуқшиносии тоҷикӣ мафҳуми гуногун мазмун бо як истилло «ҳуқуқ» ном бурда мешаванд. Бо ин истилло мо ҳам ҳуқуқро ба маънои айнӣ (объективӣ), яъне маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиро ном мебарем, ҳам ҳуқуқро ба маънои зеҳнӣ (субъективӣ), яъне ин ё он ҳуқуқи шахсро. Дар забони русӣ низ чунин тавтология мушоҳида мешавад – «Международное право прав человека».

Дар забонҳои, ки барои баёни ин ду мафҳум истиллоҳои шаклан дигардоранд, он равшану возеҳ ифода меёбад. Масалан, дар забони англисӣ, ки бештари олимони дар ин соҳа таҳқиқот бурда бо ин забон кор кардаанд, он ба мушкилот *right* ба *law* намешавад. Дар забони англисӣ ҳуқуқи айнӣ (объективӣ) бо истиллоҳои «*Law*» ва ҳуқуқи зеҳнӣ (субъективӣ) бо истиллоҳои «*right*» ифода мегардад. Мувофиқан ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон бо истиллоҳои равони «*International human rights law*» ё «*International law of human rights*» истифода мегардад. Яъне маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро кафолат медиҳанд ва онҳоро ҳимоя мекунанд» [32, с. 11].

Умаман агар ҳуқуқ дар танзиму ҳифзи манфиатҳои инсонӣ равона шуда бошад, он гоҳ аз концепсияи ҳуқуқи инсон сухан кардан ҷоиш аст ва нигоҳи табиат – аз ҳуқуқи фитрӣ (табӣ) сарчашма мегирад ва чун ҷазою мучозоту масъалаҳои, ки маҳсули ё ихтироҳои инсон пайдоишашон вобаста бошад, онро аз нигоҳи табиат ба ҳуқуқи таҳмили (позитивӣ) мансуб донист. Мисол, ҳуқуқи интиҳоб шудан ё интиҳоб кардан, ҳуқуқи ширкат дар идоракунии давлат ва ғайра ба ҳуқуқҳои таҳмили (позитивӣ) шомил аст ва сарчашмаи пайдоиши онҳо рушди ҷомеаи инсонӣ, асосан давлатдорӣ аст. Бо чунин назардошт дар зеҳни инсон ва илми ҳуқуқ дер боз ду навъи ҳуқуқ – умумӣ (омма) ва хусусӣ пайдо шудааст. Дар илми ҳуқуқ яке аз нахустинҳо, таснифи ҳуқуқро ба ҳуқуқи омма ва ҳуқуқи хусусӣ пешниҳод кардааст, ин олими Рими қадим Улпиан аст. Тибқи ин тасниф, ҳуқуқи омма мутаалиқ «ба вазъи давлати Рим» буда, ҳуқуқи хусусӣ бошад, мутаалиқ «ба ғайри шаҳсони ҷудоғона» аст [36, с. 88-89]. Бо чунин дарк

дар Рим ду навъи ҳуқуқ – ҳуқуқи умумӣ ва ҳуқуқи хусусӣ аз ҳамдигар тафовут дошт [16, с. 5]. Воқеан, дер боз чунин таснифоти ҳуқуқ дар илми ҳуқуқ эътирофи мутлақро соҳиб аст. Вале чунин таснифот набояд аз нигоҳи танзими вазъи ҳуқуқии давлат ё шахсони воқеӣ анҷом дода шавад, балки аз нигоҳи пайдоиш ва эътироф тавваҷҷӯҳ гардад. Зеро аз нигоҳи пайдоиш, ҳуқуқро ба ду навъ – ҳуқуқе, ки бо инсон дар як радиф новобаста аз иродаи ӯ арзи вучуд кардаанд, ин ҳуқуқи табиӣ (фитрӣ ё хусусӣ) номида мешавад, ки онро ба мазмуни ҳуқуқи айнӣ (объективӣ) ва ба мазмуни ҳуқуқи зеҳнӣ (субъективӣ) – ҳуқуқ ба ҳаёт, саломатӣ, ном, шаъну шараф, ташкили оила, ё категорияи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ ва ғайра мансуб ба ҳуқуқи фитрӣ ё хусусӣ мебошад. Баъдан, ҳуқуқе, ки дар натиҷаи фаъолияти инсон арзи вучуд кардааст, ҳуқуқи таҳмилӣ (позитивӣ ё оммавӣ) ном ниҳодаанд. Вале робитаю вобастагии ин ду паҳлу ё навъи ҳуқуқро набояд инкор кард. Пайдоиши давлат марҳилаи ниҳои дар ташаккули ҳуқуқи таҳмилӣ (позитивӣ ё оммавӣ) дар ҷомеаи инсонӣ ҳисоб мешавад, ки дар радифи ҳуқуқи табиӣ (хусусӣ) дар танзиму ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои инсон нақш дошту дорад. Вале ба ҳуқуқи хусусӣ (табиӣ ё фитрӣ) вобаста ба рушди ҷомеаи инсонӣ аз пушидани «ҷомаи» таҳмилӣ (позитивӣ) дар эмин нест. Мисол, ҳар як шахс ҳуқуқи ташкили оиларо дорад, ки ин аз нигоҳи навъ – ҳуқуқи хусусӣ (фитрӣ ё табиӣ) мебошад, зеро ин ҳуқуқро на давлат ба инсон пешниҳод кардааст, балки онро эътироф ва вобаста ба манфиатҳои инсон ҳифз ё маҳдуд менамояд. Чунончи имрӯз қонунгузори оила дар баробари эътироф, ҳифз ва танзими муносибатҳои оилавӣ, хоса дар ҳуқуқи ташкили оила – риояи чунин шартҳоро: гузаштани ташҳиси тиббӣ, набудани хешу табор ва ғайраро пешбинӣ месозад. Дар илм андеша аст, ки «дар асл таснифи ҳуқуқ ба «оммавӣ ё умумӣ» ва «хусусӣ» дар замони муосир на ҳама вақт ҷоиз ва на дар ҳама ҷо истифода мешавад. Чунончи, дар кишварҳои анъанаҳои ҳуқуқии англо-америкой дошта ҳеҷ гоҳ ва айнӣ ҳол низ ҳуқуқ чунин таснифот нашудааст. Дар кишварҳои дорой низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ва одатию ҳуқуқи таснифоти ҳуқуқ ба умумӣ ва хусусӣ қабул нашудааст» [14, с. 30]. Аз нигоҳи пайдоиши ҳуқуқ ба ду қисм (навъ ё паҳлу) – табиӣ ва таҳмилӣ иборат аст, ки навъи аввал аз табиати инсон ва бо инсон дар як вақт пайдо мешаванд, дуюм дар натиҷаи фаъолияти инсон, яъне аввалро инсон қабул, дуюмро ташкил менамояд. Ҳуқуқи табиӣ фарогири ҳуқуқи фитрӣ ва ҳуқуқи хусусӣ аст, вале такмили он бо ҳуқуқи таҳмилӣ вобаста аст. Ҳуқуқи таҳмилӣ фарогири ҳуқуқи оммавӣ ё давлатӣ аст.

Имрӯз, ҳуқуқ фарогири паҳлуҳои табию таҳмилӣ ва сифатҳои хусусию оммавӣ аст, ки онҳо дар маҷмӯъ онро ба мазмуни айнию зеҳнӣ барои инсон пешбинӣ менамоянд. Вале дер боз дар фаҳмиши инсон вобаста ба паҳлуи сифатҳои ҳуқуқ дар ҳуқуқи миллӣ байни ҳуқуқи хусусӣ ва ҳуқуқи оммавӣ девори «чинӣ» гузошта шудааст.

Адабиёт:

1. Абашидзе А.Х., Солнцев А.М. Мирное разрешение международных споров: современные проблемы: монография. – М.: РУДН, 2013.
2. Ализода Зариф Рушди ҳуқуқҳои инсон дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ дар даврони истиқлолият // Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият. Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири профессор Раҳимов М.З. – Душанбе: Эр-граф, 2011.
3. Бирюков П.Н. Международное право: учебник. -5-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2011.
4. Буриев И.Б. Масоили назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2003.
5. Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография. – Волгоград: Изд-во Волгоградского филиала ФГБОУ ВПО РАХН и ГС, 2014.
6. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007.
7. Ильин Ю.Д. Международное публичное право. Лекции. – М.: Юристъ, 2005.
8. Имре Сабо Идеологическая борьба и права человека. – М.: Юридическая литературы, 1981.
9. Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2007.
10. Искандаров Ш.Ф. Становление и развитие специализированных государственных правозащитных институтов по правам человека в Таджикистане: Автореф. канд. юрид. наук. – Душанбе, 2019.
11. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право: учебник. – М.: Эксмо, 2005.
12. Карташкин В.А. Организация Объединенных Наций и международная защита прав человека в XXI веке. – М.: Норма: ИНФРА-М., 2015.
13. Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. – М.: Норма, 2009.
14. Кузнецов М.Н. Введение в международное частное право: теоретико-правовое исследование: монография. – М.: РУДН, 2014.
15. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учебник. – М.: БЕК, 1997.
16. Маҳмудов М.А., Менглиев Ш.М. Ҳуқуқи хусусии римӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013.
17. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ барои синфҳои 8. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.
18. Международное право. – М.: Инфотронник Медиа, 2005.

19. Международное право: учебник / отв. ред. Г.В. Игнатенко и О.И. Тиунов. – М.: Норма, 2008.
20. Международное право: учебник / отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Междунар. отношения, 2000.
21. Международное право: учебник / отв. ред. проф. Г.С. Стародубцев. – М.: РИОР: ИНФРА-М., 2015.
22. Международное право учебник /отв. ред. А.А. Ковалев, С.В. Черниченко. – М.: Проспект, 2008.
23. Международное публичное право: учебник. / отв. ред. К.А. Бекашев. – М.: Проспект, 2010.
24. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Юрид. лит., 1991.
25. Нерсисянц В.С. Философия права: Учебник. – М.: Норма, 2003.
26. Ҳуқуқи байналхалқӣ: Китоби дарсӣ / Мухаррири масъул, профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе, 2009.
27. Раджабов С.А. Международное гуманитарное право в Республике Таджикистан. – Душанбе: Деваштич, 2007.
28. Раҳмон Д.С. Баъзе масъалаҳои доир ба мафҳум ва категорияҳои илми ҳуқуқи инсон // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умуибашарӣ:(Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи башар) / Дар зери таҳрири Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014.
29. Рӯзномаи «Чумхурият», №140 (22702) аз 10 июли соли 2015. – С. 3.
30. Саидов А.Х. Международное право в схемах и определениях: учеб. пособие. / Отв. ред И.И. Лукашук. – М.: Юристь, 2004.
31. Сарсембаев М.А. Международное право: учебник. – Алматы: Донекер, 2001.
32. Сафаров Б.А. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон ва аҳамияти омӯзиши он дар замони муосир // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умуибашарӣ: (Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар) зери таҳрири Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014.
33. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: Автореферат канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012.
34. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры. – Душанбе, 2017.
35. Словарь международного права.3-е изд. перераб. и доп. – М.: Статут, 2014.
36. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ: Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011.
37. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2010. – 654 с.

38. Сулаймонов Ф.С. Оид ба баъзе хусусиятҳои фаҳмиши ҳуқуқи инсон // Рӯзномаи «Минбари ҳуқуқшинос», №23-24 (99-100) аз 31-уми декабри соли 2018. – С. 7.
39. Толстых В.Л. Курс международного права: учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2009.
40. Тузмухамедов Р.А., Хакимов Р.Т. Основы международного права: учебное пособие. – Т.: Мир экономики и право, 1998.
41. Тункин Г.И. Теория международного права. – М.: МО., 1970.
42. Фарҳанги истиллоҳоти ҳуқуқи инсон / Дар зери таҳрири н.и.х., дотсент Насурддинов Э.С. – Душанбе: Эр-граф, 2013.
43. Федощева Н.Н. Международное право: учеб. пособие. – М.: Форум, 2010.
44. Холиқов А.Ф. Мухтассар аз таърихи ҳуқуқи инсон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007.
45. Шулепов Н.А., Ильин Н.Ю. Международное право: учебное пособие. – М.: ГКИТЛ, 2007.
46. Шумилов В.М. Международное право: учебник. – М.: ТК Велби, 2009.

ТАСНИФОТИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР АҲДИ ҚАДИМ

Раҳмонзода Ш.Қ.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 901215757

E-mail: sherali.rk@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи аврупо

Роҳбари илмӣ: Раҷабов С.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Раҷабов М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи сухан оид ба яке аз масоили мубрами ҳуқуқи байналмилалӣ – таснифоти сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар минтақаи Осиеи Миёна, хусусан Тоҷикистон дар аҳди қадим меравад. Имрӯз зарурати тадқиқи проблемаҳои пайдоиш ва ташаккули сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аён ва равшан аст. Мақолаи мазкур масъалаҳои зарурати тадқиқи мавзӯ, даврабандии сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар аҳди қадим, навъ ва шаклҳои сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар аҳди қадим ва шури байналмилалӣ-ҳуқуқии ҷомеаро дар аҳди қадим мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Калидвожаҳо: Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, даврабандии сарчашмаҳо, одатҳои байналмилалӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, меъёрҳои байналмилалӣ, шури байналмилалӣ-ҳуқуқӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ДРЕВНЕМ МИРЕ

Раҳмонзода Ш.Қ.,

соискатель кафедры международного
права юридического факультета
Таджикского национального
университета

Тел.: +992 901215757

E-mail: sherali.rk@gmail.com

Научная специальность: 12.00.10 – международное право, европейское право

Научный руководитель: Раджабов С.А., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Раджабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент.

Аннотация: В статье речь идет об актуальной проблеме современного международного права – классификация источников международного права в регионе Центральной Азии в Древнем мире. Сегодня необходимость исследования возникновения и формирования источников международного права является явным и очевидным. В статье рассматриваются такие вопросы, как необходимость исследования темы, классификация источников международного права, нормы международного права в Древнем мире, виды и формы источников международного права в Древнем мире и развитие международного правосознания.

Ключевые слова: Источники международного права, классификация источников, международные обычаи, международные договоры, нормы международного права, международное правосознание в Древнем мире.

CLASSIFICATION OF THE SOURCES OF INTERNATIONAL LAW IN THE CENTRAL ASIAN REGION IN ANTIQUITY

Rahmonzoda Sh.Q.,

aspirant of the Department of international law of the Faculty of Law, Tajik National University

Phone: +992 901215757

E-mail: sherali.rk@gmail.com

Scientific Speciality: 12.00.10 – International Law; European Law.

Research supervisor: Rajabov S.A., doctor of Legal Sciences, Professor

Reviewer: Rajabov M.N., Candidate of Legal Sciences, Assistance Professor

Annotation: The article deals with one of the actual problem of the modern international law – classification of the sources of international law in the Central Asian region in antiquity. Today, it is abundantly clear to research and analyse the problems of genesis and formation of the sources of international law. The article contains such topics as necessity of research, classification of the sources of international law, norms of international law in antiquity, type and forms of the sources of international law in antiquity, international law awareness in antique society.

Key words: Sources of international law, classification of the sources, international customs, international treaties, international norms, international legal awareness.

Тадқиқоти сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Миёна хусусан дар сарзамини тоҷикон дар Аҳди қадим ҳамчун категорияи калидӣ, якчанд сабабҳои муҳимро доро аст. Якум, ин имкон медиҳад, ки хусусиятҳои низоми ҳуқуқии миллӣ ва минтақаро пурра ошкор созем. Ҳақ бар ҷониби профессор С.А. Раҷабов аст, ки гуфтааст: “Омӯзиши таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар сарзамини Осиёи Марказӣ имконият фароҳам меорад то мо дар роҳи худшиносии миллӣ қадамҳои устувор гузошта, аз мавҷудияти он дар сарзамини тоҷикон далелҳои бештар ва амиқ оварем ва бад ин васила дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ мавқеи устуворро дар радифи кишварҳои чун Миср, Юнон, Рим, Чин ва Ҳинд дошта бошем. Ҳамзамон, омӯзиши он имконият фароҳам меоварад то як гӯшаи нопурраи таърихи ҳуқуқи миллии тоҷик пур гардида, дар роҳи расидан ба ҳадафҳои миллӣ саҳм бигузорад” [25, с. 8-9]. Дуввум, маҳз пайдоиш ва ташаккули таснифоти муайяни сарчашмаҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ (махсусан сарчашмаҳои хаттӣ) аксар вақт маҳаки асосӣ мебошад, ки дар асоси он таҳқиқотчиён пайдоиши ҳуқуқи байналмилалиро санагузорӣ мекунанд ва бо ин васила хусусиятҳои веҷаи ташаккулёбии онро дар Аҳди қадим муайян мекунанд.

Бо вучуди ин, мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ дар ҳар даври замон хеле мураккаб аст. Дар низоми ҳуқуқ доир ба навъҳои мухталиф ва замонҳои гуногуни пайдоиши мафҳуми сарчашмаҳои ҳуқуқ баҳсҳои зиёд вучуд дорад. Ҳамин тариқ, аз номгӯи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди қадим одатҳо, шартномаҳо дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ, мубодилаи мактубҳо (мукотиботи таърихӣ), гузоштани сунун ва симчӯбҳои сарҳадӣ, сарчашмаҳои хусусияти динидошта (асотирҳо, сурудҳои динӣ, анъанаҳо, расму оинҳо, маросимҳо ва ғ.), ки дар танзимдарории муносибатҳои байналмилалӣ дар Аҳди қадим мавқеи баландро доштанд, инчунин як қатор сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба монанди – квазишартнома (шабеҳи шартнома), қарордодҳо, санадҳои яктарафаи давлатҳо ва сарони давлатҳо, дар баъзе авҷот сарчашмаҳои қонунгузориҳои дохилӣ – қонунҳо, савганди ҳарбӣ, савганди тоҷирон ва дигар шахсони мансабдор, маҷмуи қоидаҳои рафтори сафирон, ҳарбиён ва хизматчиёни давлатӣ дар соҳаи робитаи беруна, принципҳои умумии ҳуқуқ ва ғайра ба шумор мерафтанд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ аз рӯи таснифот ба низоми илмҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ [29, с. 5] дохил шуда, барои амиқу дақиқ таҳлил ва таҳқиқ қардани мавзӯи ташаккули сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Осиёи Миёна дар Аҳди қадим ба истифодаи илмҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ зарурат дорад. Таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқ бо таърихи ҳуқуқ ва давлат алоқаманд мебошад ва баррасии хусусиятҳои таърихӣ пайдоиш ва инкишофи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, берун аз доираи таърихи пайдоиши давлат ва ҳуқуқ имконнопазир аст.

Пайдоиши сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо пайдоиши давлат вобастагӣ дорад ва то пайдо шудани давлатҳо, муносибатҳои байниқабилавӣ ва авлодиро одатҳо танзим менамуданд. Таърихи ҳуқуқи

байналмилалӣ бо таърихи муносибатҳои байналмилалӣ, бо таърихи тамаддуни инсонӣ, бо пайдоиши марказҳои тамаддуни инсонӣ алоқамандии зич дорад. Ба чунин марказҳои рушди тамаддуни инсонӣ, минтақаҳои Чини қадим, Ҳиндустони қадим, водии дарёи Нил ва Эфрот, Юнону Бохтар ва Рум шомил мебошанд. Бо рушди ҷомеаи инсонӣ дигар марказҳои ҳаёти байналмилалӣ дар минтақаҳои гуногуни олами мо арзи вучуд кардаанд (Африқо ва Осиёи Миёна). Давлатҳое, ки дар чунин марказҳо ҷойгир буданд, байни худ муносибатҳои гуногунро ба роҳ монда буданд. Маҳз зарурати ба роҳ мондани чунин муносибатҳои байнидавлатӣ ба пайдо шудани меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оварда расонид.

Тамоми унсурҳои ҷомеа дорои меъёр, ҳад ва сарҳад мебошанд. Фаъолияти субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди қадим низ дорои меъёрҳои худ буданд, яъне субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ ба кадом намуди рафтор ҳуқуқ доранд, ба кадоме ҳуқуқ надоранд ва ғайраҳо. Пайдоиши сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бевосита бо пайдо шудани мафҳуми меъёр ҳамчун сифати ҳуқуқ алоқаманд мебошад. Ҳамаи ин масъалаҳо аз лиҳози меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ карда мешавад.

Дар тарҷума аз забони латинӣ “меъёр” маънои қоида, ибтидои роҳбарикунанда ва намунаро ифода мекунад. Мавриди зикр аст, ки дар адабиётҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба мафҳуми “меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ” мафҳумҳои гуногун дода шудааст. Масалан меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ гуфта, қоидаи рафтори ҳатмӣ-ҳуқуқиеро меноманд, ки аз тарафи субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ эҷод карда шуда, муносибатҳои байни субъектони ҳуқуқи байналмилалиро ба танзим мебарорад [6, с. 13]. Ё ин ки “меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаи рафтори субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки барои вайрон кардани он санксия, яъне ҷавобгарии гуногуни байналмилалӣ пешбинӣ шудааст” [2, с. 8].

Ба андешаи мо, дар зери мафҳуми меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои ҳатмии рафторе фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ эҷод карда шуда, муносибатҳои байни онҳоро ба танзим мебарорад. Меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии он даврон бисёртар муносибатҳои дугарафаро ба танзим мебароварданд, дар баробари он меъёрҳои минтақавӣ низ вучуд доштанд. Як қатор меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки пайдоишашон аз Аҳди қадим сарчашма мегиранд, бо мурури замон тағйир ёфта, ба ҳуқуқи байналмилалии муосир ворид шуданд. Масалан, баъзе аз меъёрҳои ҳуқуқи дипломатӣ ва ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ ҳамин роҳро тай намудаанд.

Ҳар як соҳаи ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ дорои сарчашмаҳои таърихӣ худ мебошад. Ҳуқуқи байналмилалӣ низ ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқ дорои як қатор сарчашмаҳо мебошанд. Оид ба сарчашмаҳо ва таҳаввулоти ҳуқуқи байналмилалӣ назарияҳои гуногун вучуд дорад. Ҳамаи онҳо ба ташаккулёбии сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии муосир таъсири ҳудро гузоштаанд [39, с. 12]. Таҳти мафҳуми сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шакли зоҳирии ифодаёбӣ ва мустаҳкагардонии меъёрҳои байналмилалӣ-

ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Бояд қайд кард, ки яке аз санадҳои байналмилалӣ, ки фаъолияти мақомоти доимамалкунандаи Созмони Милали Муттаҳид – Суди Байналмилалиро ба танзим мебарорад ва Статути Суди Байналмилалии СММ ном гирифтааст, дар моддаи 38 чунин намуди сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалиро пешбинӣ намудааст:

- муохидаҳои байналмилалӣ, ҳам умумӣ ва ҳам махсус, ки аз тарафи давлатҳои баҳсқунанда эътироф гардидааст;

- одати байналмилалӣ ҳамчун далели таҷрибаи умумӣ, ки ба сифати меъёри ҳуқуқӣ эътироф карда шудааст;

- принципҳои умумии ҳуқуқ, ки аз тарафи миллатҳои мутамаддин эътироф шудааст;

- қарорҳои судӣ ва доктринаи мутахассисони баландихтисоси миллатҳои гуногун дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ҳамчун воситаи ёрирасон барои муқаррар кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ.

Тавре ки мебинем, шартномаҳои байналмилалӣ, одатҳои байналмилалӣ ва принципҳои умумии ҳуқуқ ба сифати сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор рафта, қарорҳои судӣ ва доктрина мақоми воситаҳои ёрирасонро доранд.

Дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаи даврабандии сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ акнун мадди назари олимони қарор гирифтааст. Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар замонҳои гуногун вобаста ба ҳодисаҳои гуногун хусусиятҳои хоси худро доранд. Мисоли ин дар Аҳди қадим метод ва воситаҳои пешбурди амалиётҳои ҷарбӣ нисбатан сабук буда, бо шартномаҳои дутарафа ва минтақавӣ маҳдуд ва манъ карда мешуданд. Лекин дар замони муосир бо назардошти таҳавулоти илму техника ва пайдо шудани метод ва воситаҳои нави пешбурди амалиётҳои ҷарбӣ, ҷомеаи ҷаҳонро водор мекунад, ки дар ин самт сарчашмаҳои муосир ва ба даври замон мувофиқро қабул ва дар амал татбиқ кунанд. Таърихи ҳуқуқи байналмилалиро олимони ва муҳаққиқон аз рӯи якҷанд критерияҳо даврабандӣ мекунанд, яке аз критерияи муҳиме, ки ба инобат гирифта мешавад, ин ташаккули сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар замон ва макон ба ҳисоб меравад. Профессор С.А. Раҷабов ба табақабандии анъанавии таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ – Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Нав таъя намудааст [17, с. 68, 82]. Профессор М.А. Сарсембаев низ таърихи ҳуқуқи байналмилалиро ба се давра: Аҳди Қадим, Асри Миёна ва Замони Нав ҷудо намуда, ҳуқуқи байналмилалиро дастоварди таммадуни ҷаҳонӣ шуморида, пайдоиши онро бо пайдоиши давлат вобаста кардааст [20, с. 12-17]. Профессор И.И. Лукашук чунин табақабандии таърихи ҳуқуқи байналмилалиро пешниҳод кардааст: давраи қабл аз таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ (аз Замони Қадим то охири Асрҳои Миёна), ҳуқуқи байналмилалии анъанавӣ (аз охири Асрҳои Миёна то Статути Лигаи Миллатҳо), гузариш аз ҳуқуқи байналмилалии анъанавӣ ба ҳуқуқи байналмилалии муосир (аз Статути Лигаи Миллатҳо то Оинномаи СММ); ҳуқуқи байналмилалии муосир – ҳуқуқи Оинномаи СММ [11, с. 65]. Дар китоби дарсии «Ҳуқуқи байналхалқӣ», ки зери таҳрири профессор Ш.

Менглиев дар соли 2010 нашр шудааст [25, с. 15], таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ба се давра – Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Нав тақсиму баррасӣ шудааст ва он қисми ҷудонопазири таърихи инкишофи ҷомеаи инсонӣ баҳогузорӣ карда шудааст.

Гарчанде, ки даврабандии таърихи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз даврабандии таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ҷудонопазир бошад ҳам яқин хусусиятҳои ба худ хоси худро доро буда бо он асоснок мегардад, ки равандҳои пайдоиш, рушд ва ташаккули меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ бо ҳодисаҳои таҳаввулотии таърихӣ алоқамандии зич дорад. Ҳамин тариқ, шартан таърихи ташаккули сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба таърихи мардуми минтақаи Осиёи Марказӣ ба се давра: Аҳди Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Нав ҷудо кардан мумкин аст.

Пайдоиши аввалин шаҳр-давлатҳо дар минтақаи Осиёи Миёна ба охири ҳазорсолаи қарни II – пеш аз мелод оғоз мегардад [30, с. 13-14]. Инчунин, таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки ҳуқуқофаринии тоҷикон фосилаи 2500-3000 соларо убур менамоянд. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки тоҷикон аз ҷумлаи халқҳои ин минтақа ба инсоният ҳуқуқ ва озодиро тухфа намудаанд. Далели он – озод намудани Куруш яҳудиёро аз бардағӣ мебошад [22, с. 12-13]. Муносибатҳои аввалин давлатҳо ба пайдоиши меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Сарчашмаҳои таърихӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки давлатҳои Аҳди қадим оид ба масъалаҳои гуфтушунид дар бораи хотима бахшидан ба ҷанг ё ин ки бастанӣ шартномаи сулҳ эътибор меоданд (масалан, соли 329 п.а.м. дар Мароқанд Искандари Мақдунӣ шоҳи Хоразм Фарасманро, ки бо мақсади хотима бахшидани ҷанг ва бастанӣ муносибатҳои дӯстӣ омада буд, қабул кард). Дар охири асри III п.а.м. – асри II п.а.м. хонигарҳои Бухоро, Даван (Фарғона) ва Суғд ташкил мешаванд [19, с. 52], муносибатҳои дипломатӣ байни давлати мустақили Даван бо пойтахташ Гуйшуан (Қуқанд), ки дар асри I п.а.м. дар Осиёи Миёна арзи вучуд доштааст ва давлати Чин ба роҳ монда мешаванд [19, с. 18]. Муносибатҳои дӯстӣ ва иттифоқӣ (пайдоиши аввалин иттиҳоди конфедеративӣ, ки асоси онро эҳтимолан Хоразм гузошта бошад, дар асоси демократияи ҳарбӣ бо роҳбарии шоҳ ё шоҳзодаи интихобӣ, ба монанди Томирис ва Зарина сохта шуда буданд [19, с. 14]) дар шакли иттиҳоди қабилаҳои саккаӣ, хоразмӣ дар мулкҳои ҷудоғона чун конфедератсияи қабилаҳои Тӯрон баромад ва ҳамкорӣ мекарданд [29, с. 18]). Инчунин дар он замон барои бурдани гуфтушунидҳо сафирон сафарбар карда мешуданд [12, с. 29], ки институти сафир дар минтақаи Осиёи Марказӣ маҳз аз ҳамон замон пайдо шудааст.

Аслан меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Аҳди қадим ба одат тақия мекарданд, ки муносибатҳои байниавлодӣ, байниқабилавӣ ва байнидавлатиро ба танзим мебароварданд. Ин одатҳо баъд аз татбиқи онҳо дар муносибатҳо аз ҷониби давлатҳо хусусияти меъёри байналмилалӣ-ҳуқуқро ба худ касб карданд. Одатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар тӯли садсолаҳо ҳамчун сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи

байналмилалӣ эътироф мегардиданд. Дар баробари одатҳо давлатҳо барои танзими муносибатҳои байни худ аввал шартномаҳо дар шакли шифоҳӣ ва баъд аз пайдоиши хат ин шартномаҳои байнидавлатӣ ба шакли хаттӣ баста мешуданд.

Пайдоиши сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мустақиман ба пайдоиши мафҳуми меъёр ҳамчун хусусияти ҳуқуқ алоқамандӣ дорад [31, с. 9-22]. Албатта, моҳияти меъёри ҳуқуқ дар фаҳмиши халқҳои қадим гуногун буд. Ба дарки гуногунии мафҳуми меъёри ҳуқуқ шуури ҳуқуқи динӣ, қавмӣ ва ҳатто маданӣ бетаъсир намондааст. Меъёри ҳуқуқ дар давраи Мисри қадим, ҳамчун қоида, иродаи худоён ва таҷрибаи ҳазорсоларо ифода мекард ва барои ҳамин ҳам ҳама онро риоя мекарданд; дар Байнаннаҳрайн меъёрҳои қонун ҳамчун натиҷаи созиш (байни худоҳо, одамон, ҳукуматҳо, табиат ё дигар қувваҳо ва ғ.) фаҳмида мешуданд; дар байни яҳудиён меъёри ҳуқуқ ба мазмуни дурнамои оянда; дар Чини қадим, меъёрҳои ҳуқуқ ҳамчун асосҳои ахлоқи фаъолияти ҷамъиятӣ фаҳмида мешуд; дар Ҳиндустони қадим, асоси меъёри ҳуқуқ ҳамеша шартномаи сетарафа ба ҳисоб мерафт, ки байни ду тараф дар замин ва худо (худоҳо) ҳамчун тарафи сеюм ифода меёфтанд.

Дар бораи пайдоиши меъёри ҳуқуқӣ ва дар робита бо баҳсҳои илмӣ байни ду ақидаи гуногун – классикӣ, ки пайдоиши ҳуқуқро бо пайдоиши давлат алоқаманд мекунад ва ғайриклассикӣ, ки пайдоиши ҳуқуқро қабл аз пайдоиши давлат санагузорӣ мекунад ва онро ҳамчун концепсияи «мононорма»-и ҷамъияти ибтидоӣ (бо истилоҳи тоҷикӣ “яккамеъёр”, яъне меъёрҳои ягонаи одатӣ, ахлоқӣ, динӣ меноманд) муайян кардаанд. Истилоҳи “мононорма” маънои онро дорад, ки меъёрҳои одатӣ, ахлоқӣ, ва динии ҷомеаи ибтидоӣ аз ҳамдигар ҷудо нашуда буданд [23, с. 77]. Сипас, бо ташаккули давлатҳои қадим, меъёрҳо ба намудҳои дахлдор тасниф карда мешаванд. Ин таснифот дар байни халқҳои гуногун рух дод, ки ин ба ташаккул додани фаҳмиши гуногуни онҳо дар бораи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки аллақай дар боло қайд карда шуд (чун қоида – дар Миср, ҳамчун созишнома ва ғ.) [1, с. 180] оварда расонд. Бо вучуди ин, муаллифони ин концепсия А. Першитс ва олимони дигар хусусияти ҳуқуқӣ доштани мононормаи ҷамъияти ибтидоиро инкор мекарданд ва бо тадқиқи шакли ибтидоӣ ба ҳулосае омаданд, ки меъёрҳои ахлоқи дар ҷомеаи қабл аз синфӣ ва то давлатӣ мавҷудбуда ба категорияи ҳуқуқ шомил намешаванд, зеро ҳуқуқ ҳанӯз вучуд надошт. Дар айни замон, набудани фарқият ва таснифоти меъёрҳо, ҷомеаи ибтидоиро аз нишонаҳои ҳуқуқ маҳрум намесозад [16, с. 219-220].

Дар баробари ин, концепсияи мононорма аз ҷониби бархе аз муҳақиқони ҳуқуқ зерин танқид қарор гирифтааст. Масалан, Т. Кашанин, ки онро «тадбири илмӣ, фантазияи олимони» донистааст ва ҷунин навиштааст: «Ман фақат савол додан мехоҳам, ки меъёрҳои иҷтимоии ҷомеаи ибтидоӣ барои кӣ умумӣ ва тақсимопазир буданд? Барои одамони ибтидоӣ, ки ҷунин ақидаҳои ғайримаъмулӣ доштанд, таснифот карда метавонистанд? Ва оё онҳо ба "таснифот" ё ин ки ба тафриқаи ин меъёрҳо эҳтиёҷ доштанд?

Эҳтимол аст, ки не. Пас барои кӣ? Барои таҳқиқотчиёни ибтидоии меъёрҳои иҷтимоӣ? Аммо онҳо ҳанӯз дар он ҷо набуданд. Илм баъдтар аз он пайдо мешавад... Фарқиятгузориҳои меъёрҳои иҷтимоии он вазифаи олимонаст, ки омӯзиши ҳаёти ҷамъияти ибтидоиро таҳқиқ мекунанд» [9, с. 214-215]. Ҳаёту ғаъолияти одамони ҷомеаи ибтидоӣ, ки бо шикор, моҳидорӣ, чорводорӣ, зироатпарварӣ, оҳангудозӣ ва ғ. машғул буданд, табиист, ки бо қоидаҳои муайян танзим мешуданд.

Ин қоидаҳо соҳаҳои гуногуни зиндагиву ғаъолияти меҳнатӣ, никоҳу оиладорӣ, шикор, тақсими маҳсулоти меҳнат ва дигарро танзим менамуданд. Қоидаҳои ҳаёту ғаъолияти одамони ҷомеаи ибтидоӣ бо сабаби набудани давлат ва ҳуқуқ табиист, ки на аз тарафи мақомоти махсуси сиёсӣ, балки табиатан, дар робита бо талаботи ҳастии инсонӣ, дар муҳити зисти табиӣ одамон, бо мақсади таъмини ҳаёту ғаъолияти одамон, аз ҷумла баҳри эмин нигоҳ доштани одамон дар шароити очизии онҳо дар назди қувваҳои табиат ва давом додани насли инсонӣ пайдо мешуданд. Ин қоидаҳо шаклҳои гуногуни зухурот доштанд. Яке аз шаклҳои қадима ва бештар паҳншудаи қоидаҳои ҳаёту ғаъолияти одамони ҷомеаи ибтидоӣ одатҳо буданд. Дар тӯли чандин ҳазорсолаи инкишофи ҷомеаи ибтидоӣ қоидаҳои зиндагиву ғаъолияти одамон такрор мешуданд, аз насл ба насл мегузаштанд, чун қоидаҳои одатии маъмулӣ риоя мешуданд. Онҳо мазмуни табиӣ доштанд, бо талаботи ҳастии инсонӣ пайдо шуда, дар шуури одамон вучуд доштанд ва аз насл ба насл мегузаштанд. Одатҳои ҷомеаи ибтидоӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёту ғаъолияти одамонро дар тӯли ҳазорсолаҳо танзим мекарданд. Бо пешрафти ҷомеа якҷоя бо одатҳо тасаввуроти одамон оид ба адолат, вичдон, инсоф, некӣ ва бадӣ низ дар шакли қоидаҳои ахлоқӣ ташаккул ва риоя мешуданд. Дар ҷомеа арзишҳои муайяни ахлоқӣ пайдо мешуданд. Ҳамзамон бо дарназардошти тасаввуроти динӣ қоидаҳои муайяни динӣ ташаккул меёфтанд, ки назорати риояи онҳо ба зиммаи қоҳинон вогузошта мешуданд.

Меъёри ҳуқуқ ҳамчун қоидаи рафтори ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилӣ амалан дар як замон пайдо шудааст. Ба раванди пайдоиш ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқ дар танзими робитаҳои беруна як қатор омилҳо таъсир расонидаанд.

Аввалан, муносибатҳои ҷомеаи ибтидоӣ бо бегонагон ё ин ки бо хоричиён аз рӯи нобоварӣ ва ба созиш наомадан бо онҳо рӯ ба рӯ мешуд. Азбаски робитаҳо бо хоричиён дар натиҷаи раванди робитаи байниқабилавӣ, байниавлодӣ, байнигурӯҳӣ пайдо мешуданд, онҳоро зарурат пайдо гашт, ки барои тақвият додани уҳдадорихои тарафҳо аз қувваи маҷбуркунанда истифода баранд. Дар сарзамини тоҷикон дар ибтидои асри биринҷӣ зиндагии муқимӣ дар ҳудуди шаҳри Панҷакент низ аз рӯи кашфиётҳои археологии Саразм мушоҳида мешавад. Умуман гуфтан мумкин аст, ки дар ибтидои ҳазораи сеюми қабл аз мелод сохтори авлодӣ-ҷамоавӣ хеле инкишоф ёфта буд, аз нигоҳи идоракунии ҷамоавӣ хеле пеш рафт. Ҷамоаҳои авлодӣ тибқи кашфиётҳои археологӣ як ячейкаи томи

идоракуниро дар минтақаҳои муайян ташкил меоданд. Роҳбарии онро сарвари ҷамоаи авлодӣ, ки сарвари яке аз авлодҳои бонуфузро бар уҳда дошт, ки ба тариқи интихобӣ ва эътирофгардӣ ба сари қудрат меомад. Баъдан ба тариқи меросӣ гузариши қудрат ба сарварони ҷамоа мушоҳида мешавад. Роҳбарони ҷамоахоро сарвар, яъне “пешвоҳо” меномиданд [3, с. 151]. Дар ҷамоаҳои авлодии ибтидоӣ асри биринҷӣ сарзамини тоҷиконро шӯроӣ ҷамоа, ки аз сарварони авлодҳои иқтисодӣ ва маҷлиси умумии ҷамоа, ки аз шахсони болиғи бошишгоҳ иборат буданд, мавқеи муҳимро ишғол менамуданд. Шӯро асосан масъалаи муҳими иқтисодӣ: тақсими нозу неъмат, дастовардҳои шикор, тақсими маҳсулоти зироаткорӣ, ҳалли проблемаҳои обёрикунонӣ ва баҳсҳои молии байни аъзоёни авлодхоро ҳал менамуд. Маҷлиси умумии бошишгоҳ ва ҷамоа, ки аз ашхоси болиғ иборат буд, дар ҳолати ҳал намудани масъалаҳои муҳими давлатӣ даъват мешуд. Масъалаҳои рондан ва ё ба қатл расонидани ҷинояткорони вазнин, ҷанги байни ҷамоаҳо ва муҳочирати ҷамоаро маҷлиси умумӣ ҳукм мекард. Дар дохили ҷамоа мавқеи асосиро оилаҳои иқтисодӣ ишғол менамуданд. Дар ин давраҳо нақши асосиро ҳуқуқи одатӣ, динӣ ва ҷамоавӣ, ки хусусияти нимапозитивиро соҳиб буданд, ишғол менамуданд [29, с. 39]. Урфу одат чун анъанаи мусбат дар ҷамъият торафт устувор шуда, табиатан ба ҳукми анъана даромада, тавассути таъсиррасонии коллективӣ ҳифз ва таъмин мегардад. Одат манбаи худро аз таҷриба ва ҷимояи манфиатҳо мегирифт. Ҳуқуқи динӣ аз табиати ҷаҳонбинии динӣ чун зарурати рафтори динӣ тавлид шуда, ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири бевосита мерасонд. Дар натиҷа меъёрҳои динӣ муносибатҳои ҳуқуқиро ба танзим мебароварданд. Ҳуқуқи ҷамоавӣ аз табиати идоракунии ҷамоаҳо пайдо шуда, барои нигоҳдошти тартиботи ҷамоа хизмат мекард. Манбаи эҷоди он маҷлиси умумии ҷамоа ва шӯроӣ сарварони авлод ва қабилаҳо ба шумор мерафт [29, с. 39]. Азбаски, агар танзими муносибатҳо дар дохили қабила, авлод ва гуруҳҳо бо истифода аз анъанаҳо, маросимҳо, расму оинҳои динӣ, ахлоқӣ ва одатҳои эътирофшуда танзим мешуданд, пас муносибатҳои берунӣ талаб мекард, ки бо қоидаҳои рафторе танзим шаванд, ки барои ҳар ду ҷониб мувофиқ бошанд, гарчанде аксар вақт барои баъзе аз тарафҳо хос набуданд. Бо дарназардошти тартиботи дохилӣ, ба сифати ҷунин қоидаҳо меъёрҳои одатӣ истифода мешуданд. Аз ин рӯ, яке аз аввалин одатҳои байналмилалӣ ин эълони ҷанг ба шумор мерафт [3, с. 151].

Гарчанде, ки ин одатҳо дар бисёре аз мавридҳо дар худ хусусиятҳои қадимӣ ва ибтидоиро нигоҳ медоранд, ин меъёри одатӣ (яъне одати эълони ҷанг) аз эътироф гардидани он аз ҷониби тарафайн дар замон далолат медиҳад. Аз тарафи дигар метавон гуфт, ки эълони ҷанг факти ҳуқуқӣ буда, аз мавҷудияти одату оини хосса гувоҳӣ медиҳад. Аммо, эълон кардани ҷанг дар ин ҷо на танҳо як намуди оин, балки тартиби ҳуқуқӣ аст, ки сарчашмаи он одатҳои байналмилалӣ буда, барои ҷонибҳо хос мебошад. Илова бар ин, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи қадим принсипи эълон кардани ҷанги адолатнок аллақай маълум буд, ки бояд ба меъёрҳои қонунии

мансуб буда, онро ҳадди ақал якчанд субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ бояд эътироф мекарданд.

Дуҷум, пайдоиши муносибатҳои сифатан нави байналмилалӣ бояд на танҳо ба қоидаҳои умумии иҷтимоӣ таъна кунад. Барои онҳо зарур аст, ки шаклҳои махсуси мустақамкунӣ дошта бошанд (механизми таъмини меъёри ҳуқуқӣ хусусияти муҳими он мебошад, зеро механизм ва кафолатҳо барои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ самаранок мебошад, ки дар шароити ноустувории муносибатҳои байналмилалӣ заруранд). Меъёрҳои ҳуқуқ на танҳо муносибатҳои байналмилалиро бо роҳи таъмини ҳуқуқ ва уҳдадорҳои тарафҳо ба танзим мебароранд, инчунин риояи шартҳо ва таъмини татбиқи навъҳои муҳими ин муносибатҳоро кафолат медиҳанд. Ин хусусан ба бастании созишномаи сулҳ дахл дорад. Дар замонҳои қадим дар Осиёи Миёна хусусан қисмати шарқии он, одати шифоҳии бастании созишномаи сулҳ вучуд дошт. Масалан агар давлат нияти барқарор кардани сулҳ ё тасдиқ кардани онро дошта бошад, нияти гуфтушунид карданро тавассути сафири давлати муқобил хабар меод. Таъна ба баъзе сарчашмаҳои диние, ки то замони мо расидаанд, формулаи “Сулҳ ба Шумо” ё ин ки “Бо Сулҳ бирав” вучуд дошт, ки ҳокими як тараф ҳангоми баргаштани сафири тарафи муқобил муроҷиат мекард [40, с. 315-317]. Дар сурати вайрон кардан ё нахостани ин созиш, ба вай ҷавобгарӣ ва ё оғози ҷанг таҳдид мекард. Дар Аҳди қадим рад кардани пешниҳоди сулҳ одатан оқибатҳои ноогворро ба бор меовард [40, с. 321]. Ҳамин тариқ, муносибатҳои муҳимтарини мавҷудияти давлатҳо натавон ба меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим карда мешуданд, ҳамчунин бо қувваи иҷборӣ таъмин карда мешуданд.

Сеюм, дар шароите, ки муносибатҳоро меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва дигар меъёрҳои хусусияти иҷтимоӣ дошта танзим мекарданд, муносибат бо тарафи дигар дар аксари вақт маъноӣ рад карданро ифода мекард. Чунки меъёрҳои ахлоқиву динии ҷамъиятҳои қадим муносибат бо хориҷӣ ё бегонагонро маҳкум мекард, ки боиси ронда шудан ё марги муносибаткунанда мегашт. Азбаски чунин муносибатҳо дар натиҷаи зарурати воқеӣ ба миён меомаданд, онҳо бо меъёрҳои қонунӣ танзим мешуданд, ки нисбатан хусусияти ҷандирӣ (ҷатрӣ) доштанд. Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи ибтидоӣ афзалияти ҳуқуқҳо нисбат ба дигар шаклҳои идоракунии муқаррар карда мешуд. Меъёрҳои ҳуқуқии танзими проблемаҳои тақсимот ва истифодаи замин ҳама намудҳои савдо ва сайёҳӣ бо ҳамин роҳ ба миён омаданд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ чун қоида аз давраи пайдоиши шакли хаттии он мавриди эътироф қарор негиранд, ки пайдоиши онҳоро тақрибан ба ҳазорсолаи 3-юми пеш аз мелод мансуб медонанд [3, с. 153]. Бо вучуди ин дар Аҳди қадим меъёрҳои ҳуқуқӣ, гарчанде ки шакли хаттӣ надоштанд, ба роҳбарӣ гирифта мешуданд. Тибқи ақидаи муҳаққиқони ҷомеаи ибтидоӣ, дар байни меъёрҳои ҷомеаҳои ибтидоӣ, аз ҷумла, меъёрҳои ҳуқуқӣ ба монанди меъёрҳои ҳуқуқи ибтидоӣ, одатҳои байналмилалӣ ва ҳатто шартномаҳо мавҷуд буданд. Ҳуқуқи Аҳди қадим шаклҳои муайяни

ваколати ҳуқуқӣ, расмиёти ҳуқуқӣ ва қарордодҳои ҳуқуқиро наметодонист [38, с. 54]. Риояи меъёрҳо ба қабул ва дарки онҳо така мекарданд, ки аз меъёрҳои ахлоқӣ, маънавӣ ва шуурнокӣ асос мегирифт. Бо вучуди ин, ин равиш ҳуқуқӣ нест, зеро меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мустақиман аз муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вучуд намеоянд ва раванди махсуси ҳуқуқэҷодкунии худро доранд, ки фаъолияти мушаххаси давлатҳо буда, аз ҷониби субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ эҷод карда мешаванд [4, с. 7-8]. Меъёрҳои ҳуқуқ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо зарурати танзими ҳуқуқӣ пайдо мешаванд. Бо назардошти ҳамин зарурат, дарҳол тартиби ҳуқуқи эътирофшуда ва бошууронаи эҷоди онҳо ба вучуд меояд. Қадами аввал – пайдоиши ҷунин категория ба монанди сарчашмаи ҳуқуқ мебошад ва нақши махсус дар ин аст, муайянкунии одат ҳамчун тартиби ташкили меъёри ҳуқуқӣ ва ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ мансуб аст.

Одат сарчашмаи устувори ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Ин ҷо сухан дар бораи одат ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ меравад, на дар бораи қоидаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи рафтор – анъана, гарчанде ки урфу одатҳои воқеӣ аксар вақт уҳдадорҳои ҳуқуқиро ба худ касб мекунад, ба пайдоиши урфу одатҳои ҳуқуқӣ асос мегузоранд [4, с. 9-10]. Дар тӯли таърих, дар баробари одат, бисёр намудҳои манбаъҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вучуд доштанд ва такроран яқдигарро иваз карданд. Ҷунин устувори одатро метавон бо он шарҳ дод, ки он ҳислатҳои табииро, ки ба инсон хос аст, инъикос мекунад, ба ҷаҳонбинии аслии одамон асос ёфтааст ва ба муносибатҳои муҳимтарин татбиқ карда мешуданд. Одати бо мурури замон озмоишшуда раванди сохташавии худро гузаштааст ва ин раванд ба амалияи татбиқи он асос меёфт. Ҳамин тавр, одатҳои байналмилалӣ барои танзими муносибатҳои калидӣ ва ҳаётан муҳими байналмилалӣ пайдо шуданд. Бинобар ин, ғояҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ, яъне принсипҳои императивии он дар шакли одат пайдо шудаанд. Тавре ки зикр гардид, аввалан ҳамон одатҳои пайдо шуданд, ки муносибатҳои муҳими робитаҳои байнидавлатиро танзим мекарданд: истиқрори сулҳ, бурдани ҷанг ва ҳама гуна муносибатҳои мутақобила. Ҳамин тавр, анъанаҳои байналмилалӣ ба таври дақиқ ба танзим дароварда шуданд, ки масъалаҳои калидӣ ва ҳаётӣ дар муносибатҳои байналмилалиро ба танзим медароранд; бинобар ин, ғояҳои муҳимтарини ҳуқуқи байналмилалӣ, принсипҳои императивии он пайдоиши умумӣ доранд. Дар ибтидо, одатҳо тавассути бастании созишномаҳо дар бораи масъалаҳои ҷанг, барқарорсозии муносибатҳои баробарӣ, робита дар муносибатҳои байналмилалӣ танзим мешуданд; инҷунин принсипҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ – риоя ва иҷрои бовиҷдононаи шартномаҳои байналмилалӣ, ҷавобгарӣ дар ҳолати вайрон кардани уҳдадорҳои байналмилалӣ ва ғайра [26, с. 48-59]. Дар тамоми соҳаҳои зикргардида, одатҳои байналмилалӣ ғояҳои бунёдии ин муносибатҳоро инъикос намуда, он сифатҳоеро, ки инсон дар ин муносибатҳо зохир менамояд, муайян мекарданд. Ин ба баъзе муҳаққиқон асос медиҳад, ки хусусияти одатӣ доштани ҳуқуқи байналмилалиро яке аз шартҳои асосии самаранокии он шуморанд [30, с. 49]. Ҷунин нақши

одатҳои байналмилалӣ бо он ифода карда мешавад, ки он инъикоскунандаи хусусиятҳои амиқи тамаддуни башарӣ аст: "Аҳамияти урф дар соҳаи байналмилалӣ хеле бузург аст..., зеро он қисми аҳамиятнок ва қадимаи ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳад (аз ҷумлаи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ)" [36, с. 61].

Нақши асосӣ дар ташаккули одатҳо ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ, эътирофи қувваи ҳуқуқии он аз тарафи субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад ва эҷоди одатҳо на танҳо риояи доимӣ ва яхела дар муносибат бо давлат ин ё он намуди қоидаҳои рафтор шуморида мешавад, инчунин эътирофи ин қоидаҳо ҳамчун қоидаҳои ҳатмии ҳуқуқӣ-одатӣ мебошад [4, с. 99]. Дар давраи қадим чунин раванд ба принципҳои динӣ ва дигар принципҳои анъанавии халқу миллатҳо асос ёфта буд.

Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҳама маъмултарин ақида ин аст, ки одат на танҳо аввалин сарчашмаи таърихӣ, балки сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ дар даврони қадим мебошад. Бо вучуди ин, тибқи ақидаи Н.М. Минасян шартнома дар баробари одат низ сарчашмаи қадимтарини ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор меравад [14, с. 17] (гарчанде, ки баъдтар дар ҳамон асар муаллиф ба худ эътироз мекунад ва аз андешае, ки одат яке аз сарчашмаҳои қадимтарини ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад, ҷонибдорӣ мекунад) [14, с. 98]. Ба андешаи мо фикри аввал дурусттар аст, зеро субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар аввал ба одатҳо таъяс мекарданд, баъдтар аксарияти одатҳо шакли шартномаро ба худ касб карданд. Амалияи ҳуқуқии байналмилалӣ дар давраи қадим инчунин нишон медиҳад, ки халқҳои қадим шартномаҳоро ҳамчун воситаи асосии танзими муносибатҳои сулҳҷӯёна байни давлатҳо медонистанд, гарчанде ки дигар институтҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз қабилӣ меҳмоннавозӣ, дахлнопазирии сафирон ва ғайра низ ҳадафҳои танзими муносибатҳои мазкурро иҷро мекарданд [33, с. 205].

Яке аз сабабҳои нақши баланд доштани одатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Аҳди қадим ин бисёре аз одатҳои аз тарафи умум эътирофшуда дар шартномаҳо аз нав таъяс мешуданд. Бо чунин муттаҳидкунӣ одатҳо моҳияти амалкунии худро гум намекарданд.

Ҳамин тариқ, шартномаҳои байналмилалиро ислоҳ, илова ва дар шароитҳои тағйирёфтаи одатҳои байналмилалӣ бо якдигар мувофиқа мекарданд.

Баъзан дар чунин шартномаҳо тасдиқи бевоситаи тарафҳо оид ба одатҳо ва нигоҳ доштани онҳо ба назар мерасид. Масъалаҳоеро, ки шарномаҳо танзим намекарданд, аз ҷониби одатҳо танзими худро меёфтанд. То ҳол дар илм даъвоҳо оид ба пайдоиши шартномаҳои байналмилалӣ дар байни қабилҳо вучуд дорад. Робитаҳои муоҳидавӣ шумораи зиёди субъектҳои мухталифи сиёсиро, аз қабилӣ қабилаву наҷодҳоро муттаҳид кард. Гарчанде онҳо ба як наҷод ва тамаддун тааллуқ доштанд ва барои танзими муносибатҳои байни онҳо зарурати танзими шарномавӣ-ҳуқуқӣ пайдо шуд. Айнан ҳамин чиз ба муносибатҳои байнидавлатӣ ва байниминтақавӣ дахл дорад.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – шартнома ва одат – аз рӯи шакл ва механизмҳо фарқ мекунад. Одат ҳамчун таҷрибаи дарозмуддати давлатҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ, ки танзими босуръатро талаб мекарданд, таъмин карда наметавонист ва ин бо шартномаҳои байналмилалӣ, ки тартиби бастании одӣ доштанд, ба танзим дароварда мешуданд. Маҳз чунин навъи танзими босуръатро масъалаҳои, ки ногаҳонӣ ва тимсоли худро надоштанд, талаб мекарданд. Масалан, муносибатҳои мубодилаи савдо. Навъи одии муносибатҳои шартномавӣ ин мубодилаи мактубҳо байни ҳокимони Аҳди қадим буд. Он феврал татбиқ шуда, ратификатсияи иловагиро талаб намекард ва ҳамчун ба мактуби дархост-посух монанд буда, шартномаи мубодилаи савдо ё тартиби гузаронидани амалиёти ҳарбиро ташкил меод [37, с. 195-197].

Азбаски барои ташаккули одати байналмилалӣ муҳлати дурудароз лозим буд, намудҳои муносибатҳои дубора пайдошуда (тағйироти сиёсӣ, сиёсати ҳарбӣ, ба вучуд омадани субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ) бо шартнома танзим мешуданд [37, с. 28-59].

Агар дар шартнома меъёрҳои мушаххас (ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо) муайян карда шуда бошад, пас одатҳо меъёрҳои ҳуқуқии хусусияти умумидоштаро муқаррар мекунад. Муносибатҳои муҳимтарини давлатҳо ё онҳое, ки танзими мушаххасро талаб мекарданд, бо муносибатҳои шартномавӣ танзим мешуданд. Созишномаҳои сулҳ ва кӯмаки дутарафа ибтидои худро маҳз аз ҳамин давра мегиранд, оид ба муайянкунии хати сарҳадӣ, оид ба иттиҳодияҳои ҳарбӣ ва сиёсӣ ва ғайра. Ниҳоят, хусусияти фарқунандаи шартнома, ғайр аз шакли хаттӣ доштани он дар худ кафолати иҷроӣ, шартҳо, кафолатҳои хусусияти динидоштаро инъикос мекард, ки нуфузи равонӣ ва маънавӣ-сиёсии ин сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалиро баланд мебардошт. Бояд, қайд кард, ки ин хусусиятҳо барои рушди принсипи иҷроӣ уҳдадорихои байналмилалӣ таъсири худро гузоштааст.

Пайдоиши шартномаҳои байналмилалӣ дар Аҳди қадим дар ибтидо сабабҳои худро доштанд, ки ба талаботи он даврон ҷавобгӯ буданд. Муҳим набуд, ки шартнома дар шакли хаттӣ бошад. Шартномаҳои шифоҳӣ шакли маъмулии бастании шартномаҳо буданд, гарчанде, ки бастании шарномаҳои шифоҳӣ тартиби мураккаб ва иҷроиши намудҳои гуногуни расму оинҳоро талаб мекарданд [35, с. 159-161].

Шартномаҳои байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди қадимро бо чунин хусусиятҳо фарқ кардан мумкин аст. Аввал, шартномаҳо танҳо барои танзими муносибатҳои мушаххас ва маҳдуд баста мешуданд. Дуюм, бастании шартнома дар Аҳди қадим тақозо мекард, ки аз бастании он на фақат тарафҳои аҳдкунанда, балки ҳар як шахрванди одӣ бохабар бошад. Ба ҳамин хотир шартномаҳо дар Аҳди қадим дар маркази шахрҳо дар сутуни чӯбин, чадвал ё ин ки дар девор навишта мешуданд, то мардум аз ҳуқуқи уҳдадорихо огаҳ бошанд. Мисоли ин, дар солҳои 1792-1750 то мелодӣ дар Бобулистон шоҳ Хаммурапи ҳуқумрон буд. Дар аввалҳои асри XX аз ҷониби археологҳо девори сиёхе

дарозиаш ба қади инсон баробар пайдо карда шуд, ки дар рӯяш маҷмӯи қонунҳои шоҳ Хаммурапи бо хати меҳӣ навишта шуда буд. Маҷмӯа аз 282 модда [7, с. 14] ва дигар масъалҳои ҳуқуқии ҷомеаи бобулистонро дар мегирифт. Дар қисми мундариҷавии Кодекс раванди мувофиқи судӣ, маҷмуи қонунҳои, ки барои ҷиноятҳои гуногун ба монанди дуздӣ, рабудани хориҷиён ва ғулмон, пинҳон нигоҳ доштани ғулмон ҷавобгариро муайян мекунад, оварда шуда буд. Дар ин қисмат аз ҷумла ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои ҷанговарон, қонунҳои пешбурди ҷанг, муносибат бо асирони ҳарбӣ оварда шудааст. Инчунин дар бораи ҳифзи табиат, гирифтани қарз, додани қарз ва созишнома дар бораи пардохти қарз пешбинӣ шудааст. Дар қисмати охири он сухан оид ба ҳуқуқи ғулмон ва муносибат бо хориҷиён оварда шудааст. Кодекси Хаммурапи яке аз матнҳои барҷаста ва аҳамиятдор ба шумор рафта, дар худ тафаккури ҳуқуқии ҷомеи шарқиро дар Аҳди қадим инъикос менамояд. Ин маҷмӯа аввалин санади ҳуқуқиест, ки масоили сохти ғулмондорӣ, моликияти хусусӣ ва истисмори инсон аз ҷониби худи инсонро дар сатҳи қонунӣ баррасӣ кардааст.

Сеюм, тартиби бастан ва татбиқи шартнома шакли махсуси тасдиқро дошт (гузоштани гул, анҷом додани расму маросим дар назди сутуни ҷӯбин, ҷадвал ва ё деворҳои, ки дар он матнҳои шартнома оварда шудааст ва ғайра). Бисёре аз таҳқиқотчиён бовар доранд, ки пайдоиши шартномаи байналмилалӣ аввалин бор дар минтақаи Шарқи Наздики қадим сурат гирифтааст ва минбаъд модели шартномаи Шарқи Наздик ба амалияи шартномавии Исроили қадим ва баъдтар ба Юнону Руми қадим таъсир гузоштааст [33, с. 150, 205].

Муайян кардани хусусиятҳои сохтори шартномаҳои Аҳди қадим одӣ нест, чунки шартномаҳои Аҳди қадим вобаста ба ҳар минтақаи алоҳида фарқиати калон доштанд. Бо вучуди ин умумият дар шартномаҳо дида мешуд. Дар муносибатҳои шартномавии замони муосир аксари вақт дар шартномаҳои байналмилалӣ танҳо аз диспозитсия иборат аст ва санксия дар шартномаи дигар ё ин ки дар соҳаи дигар пешбинӣ мешавад. Дар Аҳди қадим шартномаҳо дар худ ҳам диспозитсия ва ҳам санксияро муқаррар мекарданд, ки ин хусусияти хоси шартномаҳои Аҳди қадим мебошад.

Агар ҳамаи унсурҳои сохторӣ дар як меъёр мавҷуд набоянд, ҳам онҳо дар ягон ҳолат дар санади ҳуқуқӣ оварда мешуданд. Дар давраи қадим бо дар назардошти муносибатҳои ноустувори байналмилалӣ, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кӯшиш мекарданд, ки ҳар як уҳдадорӣ мушаххасро риоя кунанд, чунки ҳар як меъёри уҳдадоркунанда дар худ меъёри ҷавобгариро пешбинӣ мекард.

Ҳангоми таҳқиқи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ принципҳои умумии ҳуқуқро бояд дар алоҳидагӣ дида баромад. Албатта, "принципҳои умумии ҳуқуқ ҳамчун сарчашмаи алоҳида танҳо дар марҳилаи муайяни рушди ҳуқуқи байналмилалӣ дида мешавад" [34, с. 19]. Бо вучуди ин, "принципҳои умумии ҳуқуқ", "асосҳои меъёр", ки низомии ҳуқуқ таъя ба он сохта шудааст ва бо ёрии он танзими ҳуқуқӣ сурат мегирад, принципҳои умумии ҳуқуқ дар тамоми мавҷудияташон ба сарчашмаҳои ҳуқуқи

байналмилалӣ тааллуқ доштанд [28, с. 215-230]. Ҳамин тариқ, чунин принципҳои умумии ҳуқуқ дар ҳуқуқи байналмилалӣ маълуманд: “бартарияти меъёри баъдина нисбат ба меъёри пештара”; “бартарияти меъёри махсус нисбат ба меъёри умумӣ”; “ҳуқуқувайронкунӣ боиси ҷавобгарӣ мегардад”; “тарафи қонунвайронкунанда ба ҷавобгарӣ кашида мешавад” ва ғайра [33, с. 39]. Принципҳои умумии ҳуқуқ дар одат, шартнома ва дигар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ пешбинӣ шуда буданд.

Принципҳои умумии ҳуқуқро ҳамчун сарчашмаи алоҳидаи ҳуқуқ дар давраи нав эътироф карданд, вале онҳо дар марҳилаи ташаккули ҳуқуқ низ арзи вучуд доштанд. Онҳо дар одат, шартнома ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ё таълимотҳо ба назар мерасиданд. Баъзе аз онҳо дар давраи Аҳди қадим пайдо шуданд: “бартарияти меъёри баъдина нисбат ба меъёри пештара”; “ҳуқуқувайронкунӣ боиси ҷавобгарӣ мегардад” (меъёрҳои мукотиботи дипломатии Тел-Амарнӣ, меъёрҳои Дхармаи Ҳинди қадим, Низоми чинии қоидаҳои Ли); “принсипи бовичдонона иҷро кардани уҳдадорихои байналмилалӣ” (ин принсип яке аз принципҳои аввалин дар муносибатҳои байналмилаӣ ба шумор меравад ва минбаъд дар тамои шартномаҳои байналмилалӣ мустаҳкам мегардад).

Дар байни сарчашмаҳои маъмули ҳуқуқи байналмилалӣ дар Аҳди қадим сарчашмаҳои хусусияти динӣ дошта нақши назаррасро доро мебошанд. Ба сарчашмаҳо, ки сирф хусусияти динӣ доранд, метавон чунин сарчашмаҳоро дохил кард: сурудҳои динӣ, асотир, дастурамал, ривоят, сарчашмаҳои дидактикӣ (пандомез) ва ғ. Сарчашмаҳои хусусияти динӣ дошта, одатан қоидаҳои асосии мукотиботи байнидавлатӣ, ба монанди: риояи уҳдадорихои байналмилалӣ, қоидаҳои пешбурди ҷанг, муносибати сазовор бо намояндагони дигар давлатҳо ва молу мулки онҳо, қоидаҳои тақсими қаламрав ва дигар қоидаҳои робитаҳои берунаро пешбинӣ мекард.

Хусусияти сарчашмаҳои динии ҳуқуқи байналмилалӣ дар давраи қадим ин буд, намудҳои гуногуни он ба минтақаҳои гуногуни Аҳди қадим хос буданд. Ҳар як минтақа сарчашмаи ба худ хос дошт. Аксари ин шартномаҳо дар як давраи муайян амал мекарданд. Бо мурури замон аз байн рафтанд ё ин ки нақши худро дигар дар ҳуқуқи байналмилаӣ аз даст доданд. Албатта, дар онҳо чун шартномаҳои байналмилалӣ одатҳои умумӣ вучуд дошт. Дар чунин сарчашмаҳо инчунин меъёрҳои ба монанди: ҳамзистии осоиштаи халқҳо, баробарии давлатҳои гуногун ва аҳолии онҳо; бовичдонона иҷро кардани уҳдадорихои худ, риоя ва эътироми санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, дахлнопазирии сафирон, савдогарон ва сайёҳон, ногузирии ҷавобгарӣ ва ғ.

Дар Осиёи Миёнаи қадим, масалан, ба чунин сарчашмаҳо метавон китоби Зардушти Авасторо мансуб донист. Роҷеъ ба таърихи зуҳури Зардушт ва китоби ӯ андешаҳои гуногун ҷой доранд. Бештари сарчашмаҳо онро мансуб ба сеюним-чор ҳазор сол пеш меҳисобанд, аз ҷумла донишманди маъруфи англис Мери Бойс таърихи зиндагии Зардуштро ба солҳои 1500-1200 т.м. мепиндорад [13, с. 27]. Асосгузори сулҳу ваҳдати

миллӣ, Пешвои миллат дар асари худ “Тоҷикон дар оинаи таърих (аз Ориён то Сомониён)” таърихи зиндагии Зардуштро ба ҳазораи II-и т.м. мансуб донистаанд [18, с. 32]. Олими авастошиноси рус И.М. Стеблин-Каменский давраи зиндагии Зардуштро ба ҳазорсолаи II-I т.м. нисбат медиҳад [24, с. 17]. Ба андешаи олимони авастошиноси тоҷик Ҷ. Саъдизода ва Н.Ф. Сафарзода зиндагии Зардушт ва таълифи китоби Авасто таърихи зиёда аз 3500-4000 сола дорад [22, с. 17]. Ҳамин тариқ, пайдоиш ва ташаккули яке аз сарчашмаҳои қадимаи динӣ-ҳуқуқӣ дар Осиёи Марказӣ “Авасто” таърихи зиёда аз 3500 сола дорад. Ба сифати яке аз аввалин сарчашмаи ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ ва динӣ дар минтақаи Осиёи Миёна, хусусан сарзамини тоҷикон, Авасто баромад менамояд, ки он дар ҳазорсолаи I-и қабл аз милод тавассути паёмбар Зардушт аз номи Ахуро Маздо офарида шудааст [21, с. 7]. Авасто дар баробари он, ки бисёре аз масъалаҳои ҳуқуқиро фарогир аст, ҳамзамон дарбаргирандаи масоили ҳуқуқи байналмилалӣ низ мебошад, ки баъзеи онҳо шабоҳат ба масъалаву муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муосир доранд. Дар китоби муқаддаси зардуштиён Авасто изади (олиҳаи) Меҳр ба сифати нигоҳдорандаи паймонҳо ва дорандаи сарзамини бекарон шинохта шудааст, ки тавассути он тамоми сарзамини мавҷуда мавриди ҳифз қарор гирифта, барои зиндагии осоиштаи аҳоли дар минтақаҳои гуногун мусоидат менамуд. Изади Меҳр дар баробари изадони Рашн (Рашан) ва Суруш ба сегонаи изадони баландмартабаву ростин дохил мешуданд, ки ҳамеша дар роҳи ростӣ талош меварзиданд. «Меҳр айшт», ки даҳумин айшти Авасто маҳсуб меёбад ва аз ҷумлаи баландтарину шевотарин айштҳо шинохта шудааст, суруди ситоишу ниёиш ва ҳамосаи размовариҳои ӯро мекунад. Инчунин, Меҳр-ниёиш, ки дуумин ниёиш аз панҷ ниёиши маздопарастон дар «Хурда-Авасто» ба ҳисоб меравад, дар ситоишу ниёиши изади Меҳр бахшида шуда, аз 17 банд иборат аст ва ҳар рӯз се маротиба дар бомдоду нимрӯзу пасин баъд аз «Хуршед-ниёиш» хонда мешуд. Баъдан парастии изади Меҳр ба таври васеъ дар ҳудуди империяи Рим ва баъзе аз кишварҳои Осиёву Аврупо паҳн гардида, оине бо номи меҳроинӣ ё митраизм ба вучуд омад [41, с. 16-22; 8, с. 13]. Аз ҷумла, дар китоби «Таърихи Шарқи Қадим», ки аз тарафи олимони Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов омода шудааст, изади Меҳр аз як тараф ба сифати худои офтоб ва аз тарафи дигар ба сифати баамалбарорандаву нигоҳдорандаи шартномаҳо, муносибатҳои сулҳхоҳона, амалҳои неки мутақобила ва дӯстии бародарона шинохта шудааст [21, с. 7; 5, с. 440].

Сарчашмаҳои ҳуқуқи дохилии давлатҳои давраи қадим дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ аҳамияти муайяно доро буданд. Онҳо баъзан ба ҳайси сарчашмаҳои динӣ низ баромад мекарданд. Масалан меъёрҳои эълони ҷанг, пешбурди ҷанг, анҷоми ҷанг ва вазъи ҳуқуқии аҳолии осоишта ва ғайраҳо дар савгандҳои ҳарбӣ пайдо карда мешуданд. Қоидаҳои бурдани робитаҳои дипломатӣ, тартиби равон кардани миссияҳои дипломатӣ дар дастурамалҳои дахлдор, фармонҳои давлатӣ ва

қонунҳои давлатӣ мустақкам гардида буданд. Масъалаҳои савдои байналмилалӣ, тартиб ва маросими фиристодани намояндаҳои тиҷоратӣ дар дастурнамалҳои мақомотҳои тиҷоратии давлат, савганд ва қоидаҳои бурдани фаъолияти тиҷоратӣ пешбинӣ шуда буданд. Қои махсусро дар байни сарчашмаҳои ҳуқуқ, сарчашмаҳои умумӣ ҳам барои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳам барои ҳуқуқи дохилӣ доро буданд. Пеш аз ҳама, ба он бояд қонунҳои Мануро бояд дохил кард – санади ҳуқуқиест, ки дар он меъёрҳои дохилӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, хоҷагидорӣ) ва байналмилалӣ (муносибат бо хориҷиён, вазъи онҳо, тартиби қабули намояндаҳои дипломатӣ, мавқеъ ва вазъи ҳудуд, артиш ва муносибатҳои беруна) дар шакли пайваст пешбинӣ карда буд.

Дар Ҳиндустон ва Чин, ки низоми устувори динӣ-фалсафӣ рушд карда буд, таълимоти (доктринаи) фалсафӣ ва динӣ барои танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ нақши муҳимро мебозид (мутаносибан буддизм ва конфузионизм). Функсияи асосии таълимот (доктрина) дар ҳуқуқи байналмилалӣ қадим тафсири меъёр ва принсиҳои мавҷудбуда ба шумор мерафт. Пешвоҳои маънавӣ (ҳуқуқшиносон, олимон, сиёсатмадорон ва диндорони маъруф) дар тафсиркунии меъёрҳои нақши ёридиҳандаро доро буданд. Шуури байналмилалӣ-ҳуқуқӣ натаанҳо ба эҷоди меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир мерасонд, инчунин дар ташаккули сарчашмаҳои қадими байналмилалӣ-ҳуқуқӣ низ нақши муҳимро бозидааст.

Намудҳо ва шаклҳои гуногуни сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (асосан одат ва шартномаи байналмилалӣ), инчунин дигар навъҳои сарчашмаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки истифодаи ҳамаи имкониятҳои ҳуқуқэҷодкунӣ мисли дигар меъёрҳои иҷтимоӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ баробаранд. Сарчашмаҳои аввалин ва аз ҳама паҳнғашта одатҳо ва шартномаҳо ба шумор мерафтанд. Ҳар дуи онҳо қоидаҳои ҳатмии барои субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ, ки розигии тарфаҳо ба рафтори муайяно инъикос мекунанд, дарбар мегиранд. Агар шартномаи байналмилалӣ ҳам дар шакли шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ арзи вучуд карда бошад ва ба масъалаҳои мушаххас дахл дошта бошад, одат бошад танҳо шакли шифоҳӣ дошта, вазъияти умумии ҳуқуқи байналмилалӣ Аҳди қадимро таҷассум мекард. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аллақай дар марҳилаҳои ташаккул ва рушд дастовардҳои низоми идоракунии ҷамъият (дин, ахлоқ)-ро ба худ фуру бурдаанд. Бо пайдоиши сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ин меъёрҳо ҳамчун санади дучонибаи субъектҳои баробарҳуқуқи байналмилалӣ қабул карда шуданд [3, с. 151].

Адабиёт:

1. Алексеев В., Першиц А. История первобытного общества. Учебник для студентов вузов. Изд. 6-е. – М.: АСТ, Астрель, 2007. – 350 с.
2. Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Международное публичное право. В вопросах и ответах. – М.: Проспект, 2005. – 224 с.
3. Буткевич О.В. У истоков международного права. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2008. – 881 с.

4. Даниленко Г. М. Обычай в современном международном праве. – М., 1988. – 192 с.
5. История Древнего Востока: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История» / А.А. Вигасин, М.А. Дандамаев, М.В. Крюков и др.; под ред. В.И. Кузищина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2003. – 462 с.
6. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право в вопросах и ответах: учебное пособие – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
7. Қаҳҳоров Д.А. Қонунҳои Ҳаммурапӣ. – Душанбе, 2014. – 92 с.
8. Каримов О., Холджураев Х., Мирбабаев А. История таджикской дипломатии (введение в учебный курс). Выпуск 1. – Худжанд: ТГУПБП, 2008. – 348 с.
9. Кашанин Т.В. Происхождение государство и права / Учебное пособие / – М.: Высш. шк. 2004. – 325 с.
10. Левин Д.Б. Основные проблемы современного международного права. – М.: Госюриздат, 1958 – 275 с.
11. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 432 с.
12. Международное право. В 2 т. Т. 1: учебник для академического бакалавриата / под ред. А.Н. Вылегжанина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015 – 290 с.
13. Мерий Бойс. Зараастрийцы. Верования и обычаи. – М.: Наука, 1988. – 303 с.
14. Минасян Н.М. Источники современного международного права. – Ростов-на-Дону, 1960. – 152 с.
15. Нагих С.И. Нормативная система догосударственного общества и переход к государству // Юридическая антропология. Закон и жизнь. – М., 2000. – 224 с.
16. Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативной подход. – СПб., 2003. – 845 с.
17. Раджабов С.А. Генезис и сущность международного права в Древнем мире // Академический юридический журнал. - №4 (12), 2014. – С.68-82.
18. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби аввал. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 1999. – С. 32.
19. Ртвеладзе Эдвард. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент: УМЭД, 2005. – 288 с.
20. Сарсембаев М.А. Международное право: учебник. – Алматы: Данекер, 2001. – С. 12-17.
21. Сафарзода Н.Ф. Нигоҳе ба ҳуқуқи байналмилалӣ дар аҳди Зардушт // Минбари ҳуқуқшинос, №5-6 (81-82), 27 апрели с. 2018. – С. 7.
22. Саъдизода Ч., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.

23. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Империл-Групп, 2014. – С. 77.
24. Стеблин-Каменский И.М. Авеста. – М., 1993. – С. 17.
25. Таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Миёна. Қисми 1. Масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ. Монография / Зери таҳрири профессор Раҷабов С.А. – Душанбе, 2019. – С. 8-9.
26. Тиунов О. И. Принцип соблюдения договоров в международном праве: Учебное пособие по специальному курсу. – Пермь, 1976. – С. 48-59.
27. Тункин Г. И. Теория международного права. – Москва, 1970 г. – 511 с.
28. Фердросс А. Международное право. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959 год. – 652 с.
29. Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. – Душанбе: Матбуот, 2002. – С. 5.
30. Ҳуқуқи байналхалқӣ: китоби дарсӣ / Муҳаррири масъул профессор Ш.Менглиев. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 530 с.
31. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М.: Междунар. Отношения, 1993. – 294 с.
32. Черных Е.Н. Структура нормативной системы в древних обществах (методологический аспект). От доклассовых обществ к раннеклассовым / отв. ред.: Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – С. 23-38.
33. Bederman D.J. International Law in Antiquity. – Cambridge University Press., 2004 P. 150, 205.
34. Began V. D. Sources of International Law. The Hague – Boston – London. P. 19.
35. Eidem J. An old Assyrian Treaty from Tell Leilan // Editions Recherche sur les Civilizations. Paris, 1991. P. 191; Edmondson J. Instrumenta Imperii: Law and Imperialism in Republican Rome // Law, Politics and Society in the Ancient Mediterranean World. - The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, Denmark, 1993. P. 159-161.
36. Lauterpacht H. International Law. Vol. I: General Works. Cambridge, 1970. P. 61.
37. Neo-Assyrian Treaties and Loyalty oaths / Edited by S. Parpola and K. Watanabe. 1988. P. 4-5; McCarthy D. Treaty and Covenant. Rome, 1963. P. 195-197.
38. Numelin R. The Beginnings of Diplomacy. P. 54.
39. Rajabov S.A. International Law. Textbook. Second edition. – Dushanbe: Slavonic University, 2009. – 290 p.
40. Wiseman D.J. «Is it peace? » – Covenant and Diplomacy // Vetus Testamentum. Vol. XXXII. Leiden, 1982. P. 315-317.
41. Сафарзода Н.Ф. Исторические предпосылки зарождения международного права в период зороастризма // Государствоведение и права человека. (Научно-практический журнал юридического факультета ТНУ) №4(12). Душанбе, 2018. – С. 16-22.

АЛОҚАМАНДИИ ТАРКИБИ ЧИНОЯТИ СОҲИБКОРИИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ВА САРКАШӢ АЗ СУПОРИДАНИ АНДОЗ ВА ПАРДОХТҲО

Давлатов Б.С.,

ассистенти кафедраи криминалистика
ва фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 933878786

E-mail: bakhtiyor_1988@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи
ичрои ҷазои ҷиноятӣ

Роҳбари илмӣ: Назаров А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур соҳибкории ғайриқонунӣ, саркашӣ аз супоридани андоз ва (ё) пардохтҳо, сохтори таркибӣ ва алоқамандии онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Проблемаҳои бандубасти ин ҷиноятҳо таҳлил карда мешавад. Диққати асосӣ ба алоқамандии таркибҳои ҷиноят дода мешавад.

Калидвожаҳо: Соҳибкории ғайриқонунӣ, саркашӣ аз супоридани андоз ва пардохтҳо, бандубаст, ҷиноят, шахсони ҳуқуқӣ, андозсупоранда,

СООТНОШЕНИЕ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИИ НЕЗАКОННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И УКЛОНЕНИЕ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ И СБОРОВ

Давлатов Б.С.,

ассистент кафедры криминалистики и
судебно-экспертной деятельности
юридического факультета Таджикского
национально университета

Тел.: (+992) 933878786

E-mail: bakhtiyor_1988@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминалогия;
уголовно-исполнительное право

Научный руководитель: Назаров А.Қ., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматриваются составы таких преступлений, как незаконное предпринимательство и уклонение от уплаты налогов и сборов. Анализируются проблемы квалификации данных преступлений, особое внимание уделяется вопросам соотношения их составов.

Ключевые слова: Незаконное предпринимательство, уклонение от уплаты налогов и сборов, квалификация, преступление, юридический лиц, налогоплательщик.

CORRELATION OF CRIMES OF ILLEGAL ENTERPRISE AND AVOIDANCE OF THE PAYMENT OF TAXES FROM ORGANIZATIONS

Davlatov B.S.,
assistant of the Department of
Criminalistic and judicial-expert activity
of the Law Faculty, Tajik National
University.

Phone: (+992) 933878786

E-mail: bakhtiyor_1988@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.08 – criminal Law and Criminology; Criminal Executive law

Research supervisor: Nazarov A.Q., candidate of Legal Sciences, docent

Reviewer: Safarzoda A.I., Doktor of Legal Sciences, Assistance Professor

Annotation: We consider the composition of such crimes as illegal business and tax evasion. The problems of qualifying these crimes are analyzed; Particular attention is paid to the ratio of their compositions.

Keywords: Illegal business, tax and fees evasion, qualification, crime, legal entities, taxpayer.

Баробари инкишофи қонунгузори қиноятӣ дар Тоҷикистон проблемаҳои зиёд дар амалияи тафтишӣ ҷой доранд, ки танзими ҳудро наёфтаанд. Яке аз масъалаҳои, ки дар амалияи тафтишӣ ба миён омадааст, проблемаҳо оид ба бандубасти қинояти соҳибқориҳои ғайриқонунӣ ва сарқашӣ аз супоридани андоз мебошад, ки то ба ҳол ба таври бояду шояд танзим нашудааст.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баъзан меъёрҳои ҷой доранд, ки бо ҳамдигар мухолифанд. Дар назарияи ҳуқуқи қиноятӣ вобаста ба ҳалли ин проблемаи ҷойдошта се нуктаи назар ҷой дорад.

Гурӯҳи яқуми олимони ҳуқуқшиносон, ба монанди Д.Е. Волженкина, А.Э. Жалинский, В.М. Кудрятсев ба он ақидаанд, ки бандубасти қинояти соҳибқориҳои ғайриқонунӣ, ки бидуни бақайдгириро дар назар дорад, аз тарафи шахсон дар як вақт бо қинояти сарқашӣ аз пардохти андоз содир

мешавад [2, с. 241]. Ин гурӯҳи олимон бо он ақидаи худро асоснок мекунад, ки саркашӣ аз супоридани андоз ва соҳибқорӣ ғайриқонунӣ бо қасди ягона содир мешаванд, яъне бидуни бақайдгирии давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Тарафдорони ин ақида дуруст қайд кардаанд, вале ногуфта намонад, ки ин ҷо ақидаи дигаре низ мавҷуд аст, ки мутобиқи он ҷинойти саркашӣ аз супоридани андоз бо роҳи дидаю доништа ба асноди муҳосибавӣ (бухгалтерӣ) ё эъломияи андоз дохил намудани маълумоти таҳрифшуда оид ба даромад ва хароҷот ё бо роҳи дигар пинҳон доштани объектҳои дигари андозбандишаванда мебошад. Ин ҷо суиқасд ба ҷинойт бо мақсади насупоридани андоз равона карда шудааст, аммо дар соҳибқорӣ ғайриқонунӣ ин ангега дида намешавад. Пас, аз ин бармеояд, ки дар ҳолати зикршуда зарурат дар бандубасти ин гуна ҷинойтҳо чун маҷмӯи ҷинойтҳо ба вучуд меояд.

Муаллифони тафсири моддаҳои 258, 292 ва 293 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ф. Нодиров ва Р.Ҳ. Раҳимзода) чунин ақидадоранд, ки “Соҳибқорӣ ғайриқонунӣ ва саркашӣ аз супоридани андоз бо хусусияти бақайдгириашон ва сохтори тарафи субективии ҷинойт аз ҳамдигар фарқ мекунад” [5, с. 575]. Муаллифон Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз 25 июни соли 2004, таҳти №6 ҷонибдорӣ намудаанд. Дар банди 17 ин Қарор омадааст, ки “ҳаракатҳои шахсе, ки бидуни бақайдгирӣ ё бе иҷозати махсус, ё ин ки бо вайрон кардани шартҳои литсензиякунонӣ, бо мақсади саркашӣ аз пардохти андоз аз даромаде, ки дар натиҷаи чунин фаъолият ба даст оварда шудааст, ба фаъолияти соҳибқорӣ машғул шудааст, дар мавриди ҷой доштани асосҳо, бояд бо маҷмӯи ҷинойтҳо, ки бо қисмҳои дахлдори моддаҳои 259 ва 293 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, бандубаст карда шаванд”.

Гурӯҳи дигари муаллифон ба монанди В.В. Лунеева, И.Н. Соловёва ва Э.В. Абрамова ба он ақидаанд, ки диспозитсияҳои моддаҳои, ки вобаста ба ҷинойти саркашӣ аз пардохти андоз аз шахсони воқеию ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад, танҳо расонидани зарар ба давлатро дар натиҷаи насупоридани андоз муқаррар месозад [4, С. 162]. Аммо вобаста ба соҳибқорӣ ғайриқонунӣ ягон суҳан намеравад ва ягон меъёр муқаррар нашудааст.

Қарори Пленуми Суди Олии Россия аз 18 ноябри соли 2004, таҳти №23 ба таври ҷиддӣ проблемаҳои баҳснок оид ба зарурати бандубасти иловагии соҳибқорӣ ғайриқонунӣ бо моддаи ҷинойтҳо дар соҳаи андозро мадди назар кардааст. Дар банди 16 муқаррар карда шудааст, ки “қирдори шахсоне, ки дар фаъолияти соҳибқорӣ ғайриқонунӣ гумонбар доништа шудаанд, андоз ё дигар пардохтҳо аз даромадҳояшон насупоридаанд, дар натиҷаи ин фаъолият тамоми сохтори таркибии ҷинойти соҳибқорӣ ғайриқонуниро содир кардаанд” [3]. Барои ин моликият, пул ё дигар чизҳои қимматнок, ки дар натиҷаи содиркунии ин ҷинойт ба даст оварда шудаанд, дар асоси банди 4 қисми 3 моддаи 78 КМҶ ҚТ бояд дар асоси ҳукми суд ба ғайридаи давлат мусодира шаванд [1].

П.А. Зрелов., Краснов М.В. чунин қайд мекунад: “Тамоми молу мулке, ки бо роҳи содиршавии ҷинойт ба даст оварда мешаванд, бояд ба ғоидаи давлат мусодири гарданд ва аз онҳо андоз ситонида нашавад” [4, с. 233].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷинойт бадастоварда ва маблағгузори терроризм” аз 25 март соли 2011, таҳти №68 даромадҳои пулӣ ё дигар молу мулке, ки бо роҳи содиршавии ҷинойт ба даст оварда мешаванд, пурра танзим шудааст. Аммо дар он сухан дар бораи соҳибқории ғайриқунонӣ (моддаи 259 КҶ ҚТ) ё саркашӣ аз супоридани андоз аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ (моддаҳои 292-293 КҶ ҚТ) тамоман намеравад. Дар ҳолати пеш омадани зарурат метавон оид ба зарурати ин масъала ба Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси муурофиавии ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъяқ кард.

Бо зами ин содиршавии ҷинойтҳои саркашӣ аз пардохти андоз ва (ё) дигар пардохтҳо ва соҳибқории ғайриқунонӣ дар оянда бештар ба назар мерасад ва шахсони ҷинойтсодиркарда ин ҳолатҳоро қунонӣ мегардонанд, ки боиси содир кардани ҷинойти моддаи 262 КҶ ҚТ, яъне қонунигардонӣ (расмиқунонӣ)-и даромадҳои бо роҳи ҷинойт бадастоварда мегардад.

Насупоридани андоз хусусияти табиӣи шакли соҳибқориро чун ҷинойти беқайди давлатӣ ва литсензияқунониро муайян мекунад.

Ҳамчунин, ҷавобгарии ҷинойтӣ барои кирдорҳои мазкур дар сатҳи қунонгузорӣ барои он муқаррар шудааст, ки ҳолатҳои насупоридани андоз пешгирӣ карда шаванд. Зеро андоз қисми асосии буҷети давлатро ташкил медиҳад. Яъне ин як навъ огоҳӣ барои шахсонест, ки аз супоридани андоз саркашӣ мекунанд.

Аз ин лиҳоз, кирдори шахсоне, ки аз супоридани андоз бо роҳи соҳибқории ғайриқунонӣ саркашӣ мекунанд, бояд бо ду модда, яъне соҳибқории ғайриқунонӣ ва саркашӣ намудан аз пардохти андозҳо бандубаст карда шаванд. Агар тартиби бавучудоии фаъолияти соҳибқорӣ вайрон нашуда бошад ва ҷинойти саркашӣ аз супоридани андоз бо фаъолияти соҳибқории қунонӣ анҷом дода шуда бошад, пас кирдор бояд бо моддаҳои 292-293 КҶ ҚТ бандубаст карда шаванд.

Гуруҳи сеюми олимони ба монанди П.А. Зрелов ва М.В. Краснов ба он ақидаанд, ки ҳангоми бандубасти ин гуруҳи ҷинойтҳо ба қоидаҳои умумии бандубасти ҷинойт таъяқ намудан лозим аст. Ҳамчун ҷинойти начандон вазнин барои содир кардани он бояд ҷавобгарии сабук пешниҳод карда шаванд [4, с. 234].

Аммо моддаи 292 (саркашӣ аз супоридани андоз аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ) Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои нисбатан вазнинро нисбат ба моддаи 259 пешбинӣ мекунад.

Қисми 1 моддаи 292 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ба муҳлати аз се то панҷ сол пешбинӣ мекунад, моддаи 259 КҶ ҚТ бошад, ҷазоро нисбатан сабуктар (бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то се сол) пешбинӣ мекунад.

Қисми 1 моддаи 293 КҶ ҚТ чазоро бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол пешбинӣ мекунад, ки ин назар ба қисми 1 моддаи 259 КҶ ҚТ (барои соҳибкории ғайриқонунӣ) нисбатан сабуктар мебошад.

Бинобар ин, агар зарари аз соҳибкории ғайриқонунӣ расонидашуда ба насупоридани андоз алоқаманд бошад, дар ин ҷо зарурати бандубасти маҷмӯи ҷиноятҳои моддаҳои 259 ва 292 ё 293 КҶ ҚТ ба миён меояд.

Ақидаи ин гурӯҳи олимони ба муқаррароти Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба соҳибкории ғайриқонунӣ” аз 25 июни соли 2004, таҳти №6 мувофиқ аст.

Дар умум ба хулоса омадан зарур аст, ки дар ҳалли масъалаи мазкур бояд аввал ба таҷрибаи судҳо назар афканем, ки онҳо бандубасти ин ҷиноятҳоро чӣ тавр ҳал кардаанд ва кадом ҳолатҳоро бештар ба назар гирифтаанд.

Ҳамон тавре ки таҳқиқот муайян мекунад, ҳамкории мақомоти тафтишӣ ва дигар сохторҳои мақомоти оперативии шӯъбаҳои корҳои дохилӣ, чун қоида амали содиршударо аз рӯи далелҳои ноқофӣ тибқи муқаррароти КҶ ҚТ бандубаст мекунанд, ҳол он ки барои муайян кардани гуноҳи гумонбаршуда ҷораҳои пурзӯр андешидан ё маводҳо ва далелҳои зиёдро ба даст овардан лозим аст, зеро дар кирдори шахс дигар аломатҳои таркиби ҷиноятро ошкор кардан аз эҳтимол дур нест. Ба таври намуна, кормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тафтиши ҷиноятҳо вобаста ба соҳибкории ғайриқонунӣ ё саркашӣ аз пардохти андоз дар таҷриба боз дар кирдори шахс аломатҳои таркибии ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодӣ ба монанди ташкил (таъсис ва азнавташкилдихӣ) ғайриқонунии шахси ҳуқуқӣ (м. 260 КҶ), қонунигардонии (расмиқонунии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастоварда (м. 262 КҶ), ришвадихӣ тиҷоратӣ (м. 279 КҶ), фиреби истеъмолкунандагон (м. 294 КҶ), ҷиноятҳо муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ (боби 30 КҶ) низ бештар ошкор мекунанд. Яке аз ҳолатҳое, ки то ба ҳол мушоҳида мешавад, инкишофи ҷиноятҳои патентӣ дар соҳаи андоз ва андозбандӣ мебошад, ки гумонбаршуда ба ҳеч ваҷҳ бегуноҳии худро исбот карда наметавонад.

Дар асоси гуфтаҳои зикршуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки соҳибкории ғайриқонунӣ бо саркашӣ аз пардохти андоз ё пардохтҳо бандубасти иловагиро талаб намекунад.

Бо вучуди ин, хулоса кардан мумкин аст, ки дар ҷинояти соҳибкории ғайриқонунӣ нишонаҳои ҷинояти саркашӣ аз супоридани андоз ё пардохтҳоро дарёфт кардан мумкин аст. Яъне ҳолатҳои аз ҷониби соҳибкори ғайриқонунӣ пурра супоридани андозҳо ё пардохтҳо ҳолатҳои нодир буда, дар амалия кам ба назар мерасанд. Зеро бунёди чунин фаъолият берун аз меъёрҳои қонун сурат гирифта, зербино ё таҳкурсии қачеро мекӯнад, ки оқибат ба қачии девор оварда мерасонад. Бори қач ба манзил намерасад.

Адабиёт:

1. Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 декабри 2010, таҳти №567.
2. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, система, проблемы квалификации и наказания: дис.... д-ра юрид. наук. – Саратов, 1997.
3. О позициях Пленума Верховного Суда РФ в вопросах толкования ответственности за незаконное предпринимательство и легализацию (анализ постановления от 18 ноября 2004 г.) // Уголовное право. – 2005. № 2.
4. Зрелов П.А., Краснов М.В. Налоговые преступления / Под ред. К.К. Саркисова. – М.: Статус-Кво 97, 2004. – С. 233.
5. Тафсири Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2006. – Душанбе, 2006.
6. Яни П.С. Преступное предпринимательство // Законодательство. – 1999. № 3. – С. 84.
7. Харламова А.А. Уголовно-правовые аспекты уклонения от уплаты налогов и (или) сборов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2013. – 202 с.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ ДИПЛОМАТИИ ПРЕВЕНТИВӢ (ПЕШГИРИКУНАНДА)

Шодибекова Г.Ш.,
магистри соли дуҷуми кафедраи ҳуқуқи
байналхалқии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 987773959
E-mail: guldonga04@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи Аврупо

Роҳбари илмӣ: Қодиркулов Қ.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Муқарриз: Раҷабов М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур моҳияти дипломатияи превентивӣ ва таснифоти он дар илм ва амалияи ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Превентивӣ, дипломатӣ, байналмилалӣ, СММ.

ПРЕВЕНТИВНАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Шодибекова Г.Ш.,
магистр 2-го года обучения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 987773959
E-mail: guldonga93@mail.ru

Научная специальность: 12.00.10 – международное право; европейское право

Научный руководитель: Кодиркулов Х.Н., кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: Раҷабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность превентивной дипломатии и его классификация в области науки и практики международного права.

Ключевые слова: Превентивность, дипломатический, международный, ООН

PREVENTIVE DIPLOMACY

Shodibekova G.S.,

master of the 2nd year of study at the faculty of law of the Tajik National University

Phone: (+992) 987773959**E-mail:** guldonga04@mail.ru**Scientific Specialty:** 12.00.10 – international Law, European Law**Research supervisor:** Kodirkulov H.R., Candidate of Legal Sciences, Assistance Professor**Reviewer:** Rajabov M.N., Candidate of Legal Sciences, Assistance Professor

Annotation. This article examines the essence of preventive diplomacy and its classification in the field of science and practice of international law.

Keywords: innovative, diplomatic, international, UN.

Муҳимияти мавзӯи дипломатияи пешгирикунанда вобаста ба соли 90-уми асри XX бо афзоиши ихтилофҳои байнидавлатӣ ва дохилӣ дар бисёр минтақаҳои дунё робита дорад. Зеро маҳз дар чунин шароит концепсияи байналмилалӣ ҳуқуқи дипломатияи пешгирикунанда тавлид ва инкишоф ёфтаст. Таваҷҷуҳи махсус ба дипломатияи пешгирикунанда К. Аннан дар гузориши худ оид ба фаъолияти СММ дар соли 2000 бахшида шудааст, ва дар он қайд менамояд, ки «вазифаи асосӣ мо ин аст, ки огоҳии барвақт ва пешгирӣ кардани муноқишаи рӯзмараи кормандони СММ, ҳам дар марказ ва ҳам дар соҳаи он» мебошад.

Дар нимаи дууми асри XX ва хусусан ду даҳсола бо роҳи паҳншавии муноқишаҳои гуногун, ки мушкилоти пешгирии муноқишаро фаврӣ ва ба ҷустуҷӯи ҳалли ин мушкилот оварданд, ишора карданд мумкин аст. Ҳоло дар робита бо кӯшишҳои пешгирӣ ё даҳлати зиддитеррористӣ, таҳлилгарони сиёсӣ аксар вақт изҳороти "прототипи пешгирикунанда" -ро истифода мебаранд. Яке аз қадамҳои охири дар ин самти кушодани расмии Маркази минтақавӣ дипломатияи пешазинтиҳоботӣ дар Ашқободи Туркманистон мебошад. Конфронси байналмилалӣ "дипломатияи пешгирикунанда ва ҳамкориҳои байналмилалӣ" (аз 10 декабри соли 2007 дар шаҳри Ашқободи, Ҷумҳурии Туркманистон) ба ин чорабинӣ тақдим карда шуд, ки дар он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон гузориш дод. "Ғарчанде истилоҳи дипломатияи пешгирикунанда" худ дар соҳаи илм нисбатан падидаи нав аст, пайдоиши он ҳамчун унсурӣ марбут ба муноқишаҳо ва вазъияти муноқиша ба қадри қонеъ бармегардад. Ин таърихи тамаддуни инсонро, ки аз навҳои гуногуни муноқишаҳо пур аст, нишон медиҳад. Баъзе муноқишаҳо тамоми қитъаҳо ва даҳҳо кишварҳо ва

халқхоро фаро мегирифтанд, дигарон ба ҷамоаҳои калонҳаҷм ва хурд машғул буданд ва дар байни шахсони дигар иштирок карданд. Аз замони қадим, одамон кӯшиш мекунанд, ки зиддиятҳои пайдо кунанд, ки то орзуи ҷомеаи озодро надоранд”.

Бозгашти давлатдорӣ метавонад ҳамчун хоҳиши таъсиси механизми универсалӣ оид ба пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо баррасӣ шавад. Қасри қадимии Питер ҶирурҒӣ (1792-1750 ВС) дахҳо роҳро барои ҳалли ҳолатҳои муноқиша дар бар мегирад. Мувофиқи ривоятҳо, шоҳ Сулаймон (965-928 пеш аз милод) барои ҳикмат ва қобилияти худ барои пешгирӣ ва ҳалли проблемаҳо маълум шуд. Бозгашти давлатдорӣ метавонад ҳамчун хоҳиши таъсиси механизми универсалӣ оид ба пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо баррасӣ шавад. Дар байни дастгоҳи Арри низ оид ба ҳалли низоъҳо ва дигар ҳолатҳо муҳокима карда шуд. Дар тӯли таърихи худ инсоният таҷрибаи васеъро ҳам дар ташкил ва ҳам барои ҳалли мушкилоти гуногун - аз ҷанги кучк ба ҷангҳои ҷаҳонӣ ҷамъ овард. Бо вучуди ин дар илми, консепсияи дипломатияи пешгирикунанда, ки тавсифи он ва усулҳои онро дар бар мегирад, бисёр вақт суст инкишоф ёфтааст. Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид ки дар охири солҳои 1950-ум муаллифи матни "дипломатияи пешгирикунанда" доништа мешавад, вале бори аввал таснифи калимаи дипломатияи пешгирикунанда" дар гузориши Дабири кулли СММ дар соли 1960 тасвир шудааст. Д. Хаммаршелда калимаи "прототипи пешгирикунанда" номида шуд, ки кӯшиши Созмони Милали Муттаҳид барои ҳалли баҳсҳо ва ҷангҳо, ки метавонад муқобили ду тарафи муҳолифро афзоиш диҳад. Дар шароити «ҷанги сард», очизгарони Ғарб ва Шарқ метавонанд дар ҷангҳои хурд даҳолат кунанд ва ҷанги сеюми ҷаҳонро ба вучуд оранд.

Д. Хаммаршелда ба Созмони Миллалӣ Муттаҳид даъват кард, ки ба дастгирии бештар ва ба нақши муҳими он дар пешгирии низоъҳои маҳаллӣ аз ҷаҳони муосир табдил ёбад. Мувофиқи Д. Хаммарсккол, СММ, тавассути Котиби генералӣ ва Шӯрои амниятӣ, ҳамчун намояндаи дипломатияи пешгирикунанда, бо истифода аз усулҳои миёнаравӣ, намояндагӣҳо, кӯмаки иқтисодӣ ва амалиёти посдори сулҳ амал мекард. Бо вучуди ин, дар солҳои 1960-1970, идеяи дипломатияи пешгирикунанда ҳамчун консепсияи алоҳида баррасӣ карда шуд, ки он арзиши нисбатан хурдро ба даст овард. Д. Хаммаршелда ба Созмони Миллалӣ Муттаҳид даъват кард, ки ба дастгирии бештар ва ба нақши муҳими он дар пешгирии низоъҳои маҳаллӣ аз ҷаҳони муосир табдил ёбад. Дигаре, ки калимаи "дипломатияи пешгирикунанда" -ро истифода бурд, вале баъд аз 30 сол, Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид, Буврот Бастро-Гали буд, дар асри 90-ум ин консепсияро васеъ намудааст [с. 10]. Дар гузориши маъруфи "Рӯзномаи сулҳ", Бувтрис Бувоста Г. қайд кард, ки дипломатияи пешгирикунанда бояд яке аз ҷаҳор унсурҳои асосӣ дар фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид бошад, ва ба дастгирии кишварҳои, ки аз ҳама бештар таъсирбахшанд, хотима хоҳанд ёфт, Ҳар як таърифи ҷаҳонӣ дар боло зикршуда дипломатияи пешгирикунанда воқеияти вақт ва вазъияти мувофиқро

инъикос мекунад. Концепсияи Д. Хаммаршелда ба мустаҳкам намудани нақши Котиби Генералӣ ва Шӯрои амнияти СММ дар давраи ҷанги сард ва васеъ кардани маҷмӯи усулҳо, ки онҳо аз ҷониби онҳо истифода шудаанд, равона карда шудааст. Вақти зарурати таҳияи концепсияи дипломатияи пешгирикунандае, ки ба вазъияте, ки дар нимаи дуоми солҳои 90-ум бармеоянд, ишора карданд. Бисёр вақт, шартҳои "дипломатияи пешгирикунанда" ва "пешгирии бӯҳронҳо" якдигарро иваз мекунанд.

Хулас, охири ҷанги сард, ки дар натиҷаи оқибатҳои дигар, оғози давра ба тақвияти низоъҳои маҳаллӣ ҳам характери байнидавлатӣ ва ҳам муқобилаткунанда нишон дода шудааст. Натиҷаи табиии воқеъ ба вуқӯъ омадани як қатор мафҳумҳо барои пешгирӣ, тасниф ва ҳалли муноқишаҳо буд. Дар баробари идораҳои таълимӣ, усулҳои самараноки пешгирӣ ва ҳалли ҳолатҳои муноқиша асосан дар доираи созмонҳои байналмилалӣ беҳатарии байналмилалӣ – Созмони Милали Муттаҳид, инчунин созмонҳои минтақавӣ барои наҷоти сулҳ дар ҷаҳон буданд.

Шӯрои амнияти СММ, ки дар сатҳи роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳо 31 январи соли 1992 вохӯрда, Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид ба пешниҳоди таклифҳо оид ба таҳким ва тақмили кори созмон дар нигоҳ доштани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ иттилоъ дод. Ҳисоботи ӯ, "Рӯзномаи сулҳ", концепсияи ҳамаҷонибаи сулҳҷӯёна дар арафаи асри XI буд. Он на танҳо фаолияти машаққати аллақай маълумшуда – сулҳу сулҳпарварӣ, балки фикру ақидаҳои нав – дипломатияи пешгирикунанда ва сулҳпарварӣ ҷонибдорӣ мекард.

Қайд кардан ҷои асосӣ аст, ки 28 январи соли 2014 дар шаҳри Брюссел бо мусоидати "EAST WEST Institute" ва "Hanns Seidel Foundation" мизи мудавар дар мавзӯи "Ҳатарҳои амнияти дар Осиёи Марказӣ ва дурнамои ҳамкориҳои минтақавӣ" баргузор гардид, ки дар ин мизи мудавар намояндаи махсуси Котиби генералии СММ дар Осиёи Марказӣ, Директори Маркази минтақавии СММ оид ба дипломатияи пешгирикунанда Мирослав Енча, намояндаи махсуси Котиби генералии СААШ оид ба минтақаи Қафқоз ва Осиёи Марказӣ Чеймс Аппатурай, вакилони Парлумони Аврупо, намояндагони Хадамоти аврупоии амалиёти хориҷии Иттиҳоди Аврупо ва як қатор намояндагони корпуси дипломатии муқими шаҳри Брюссел ва дигар шахсони баландпоя иштирок ва баромад намуданд.

Дар ин асно намояндаи доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иттиҳоди Аврупо, Сафир Рустам Солиев зимни баромади худ ба тавачҷуҳи иштирокчиён оид ба вазъи минтақа, мубориза алайҳи терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва роҳҳои ҳалли мушкилиҳои мавҷуда маълумоти муфассал дода, зарурати таҳкими ҳамкориҳои минтақавиро таъкид намуд. Дар рафти муҳокимарониҳо иштирокчиён оид ба масъалаҳои сулҳ ва таҳдидҳои амнияти ва роҳи ҳалли онҳо ибрази назар намуданд. Ҳамчунин ҷонибҳо ҳамчунин зарурати таҳкими ҳамкориҳои минтақавиро қайд намуда, аҳамияти

байналмилалӣ ва истифодаи таҷрибаи нодири сулҳи тоҷиконро дар қазияи Афғонистон таъкид намуданд.

Адабиёт:

1. Аннан К. А. Обновление на переходном этапе. – Нью-Йорк, 1997.
2. Акимбеков С. М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. – Алматы, 2003. – 204 с.
3. Анаркулова Д. Дипломатические усилия по разрешению конфликта в Таджикистане (1991-1994 гг.) в книге Этнические и региональные конфликты в Евразии, Центральная Азия и Кавказ. – М., 1997. – С. 94-111.
4. Апасов Р. Водный баланс в регионе: интеграция или экономический национализм.
<http://www.analit.ka.org/article.plip?storv=20050307131649116emode=print>
5. Ахмедов С. Конфликты в Таджикистане: причины и последствия в книге Этнические и региональные конфликты в Евразии, Центральная Азия Кавказ. – М., 1997. – С. 75-93.
6. Бутрос-Гали, Бутрос. Повестка дня для мира. Второе издание. – Нью-Йорк, 1995. – С. 109.
7. Бабаджанов Б. О деятельности Хизб-ат Тахрир ал Ислами в Узбекистане в книге Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри (Под ред. А. Малашенко и М. Брилл Олкотт). – М., 2001.
8. Бабаджанов Б. Среднеазиатское духовное управление мусульман: редыстория и последствия распада в книге Многомерные границы Центральной Азии. – М., 2000. – С. 55-70.
9. Бажанов Е.П. Актуальные проблемы международных отношений. В 3-х томах, – М., 2001.
10. Акимбеков С. М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. – Алматы, 2003.
11. Анаркулова Д. Дипломатические усилия по разрешению конфликта в Таджикистане (1991-1994 гг.) в книге Этнические и региональные конфликты в Евразии, Центральная Азия и Кавказ. – М., 1997.
12. Ахмедов С. Конфликты в Таджикистане: причины и последствия в книге Этнические и региональные конфликты в Евразии, Центральная Азия и Кавказ. – М., 1997.
13. Рахматуллаев Э. Миротворчество ООН в Таджикистане: некоторые классификационные аспекты. Материалы V Международной научно-практической конференции «Миротворческий процесс в Таджикистане: консолидация и гарантирование миротворческого процесса». – Душанбе, 1999.
14. Рахматуллаев Э. Миротворчество ООН в Таджикистане и перспективы превентивной дипломатии в Центральной Азии. – М., 2001.
15. Рахматуллаев Э. Некоторые особенности миротворческой операции ООН в Таджикистане. Государство и право. – Душанбе, 1997, №4.

16. Э. Рахмон. Мизи мудаввар дар мавзӯи «Хатарҳои амният дар Осиёи Марказӣ ва дурнамои ҳамкориҳои минтақавӣ». – Брюссел, 2014.
17. Документ ООН 1967 (XVIII) от 16 декабря 1963 года.
18. Документ ООН 2104 (XX) от 20 декабря 1965 года.

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

ОТЗЫВ

официального оппонента на кандидатскую диссертационную работу Шоева Фируза Махмадаминевича на тему: «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали», представленную к защите по научной специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений.

Актуальность избранной темы. В диссертации Шоева Фируза Махмадаминевича предпринята заслуживающая самого пристального научного внимания и одобрения попытка интегративного изучения государственно-правовых взглядов Мухаммада Газали. Подобного рода исследования обладают непреходящей актуальностью, ибо затрагивают важнейшие вопросы теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений. Интерес к проблемам функционирования различных государственно-правовых систем в современном мире особенно обострился в связи с тем, что в начале XXI тысячелетия мировое сообщество столкнулось с такими новыми вызовами и угрозами, как терроризм и религиозный экстремизм, которые могут привести к реальной гуманитарной катастрофе и уничтожению человечества.

При характеристике актуальности диссертационного исследования Ф.М. Шоева хотелось бы особо подчеркнуть тот факт, что в современных правовых системах именно достойная жизнь человека выступает в роли того основополагающего критерия, с учетом которого осуществляется поиск разумного баланса интересов в процессе разрешения споров о праве. Логика рассуждений Мухаммада Газали о праве и справедливости, о защите интересов различных слоев населения, о способах предоставления равных возможностей субъектам права, о воспитанности государственных мужей, о приоритете справедливости и мудрости в ряду других ценностей, о значимости и первичности истины и доброты в поведении должностных лиц оказались весьма востребованными, потому что имеют общечеловеческую значимость.

В диссертации Ф.М. Шоева глубоко анализируются государственно-правовые идеи Мухаммада Газали, который предложил свои способы решения важнейших государственно-правовых проблем. Соответственно этому, соискатель поставил перед собой целый ряд достаточно сложных, нетривиальных исследовательских задач и успешно справился с их разрешением.

Изучив различные точки зрения ученых-правоведов, касающиеся опыта передовых правовых систем, сопоставив их, автор исследования делает вывод, что с учетом высокой степени позитивности идей Мухаммада Газали, с одной стороны, и возможности преемственности некоторых его государственно-правовых положений современным законодательством

светских государств, с другой, можно утверждать, что тема диссертации актуальна как с позиций теории, так и практики.

Далее Ф.М. Шоев детально раскрывает идеи и взгляды Мухаммада Газали о государстве, праве, справедливости и государственности. По его мнению, они до сих пор вызывают интерес не только теологов, философов и государствоведов, но и, конечно, многих ученых-правоведов. Основными факторами формирования фундаментальных правовых идей этого известнейшего факиха (правоведа) Востока послужили те условия, в которых протекали его жизнь и деятельность, которые пришлось на период правления Сельджукидов и существования Арабского халифата в целом.

Вызывает интерес позиция автора относительно идей и концепций Мухаммада Газали о природе государства, государственности и механизмах ее усовершенствования. Этим вопросам Мухаммад Газали посвятил свой трактат «Насихат-ул-мулук» («Наставление правителям»). В нем он рассмотрел важнейшие проблемы морали, политики, теории государства и права, а также подробно обосновал свои воззрения о государственных чинах, о порядке несения службы в государственных органах, о правах и полномочиях чиновников. При этом особое внимание Мухаммад Газали уделил разработке идеи справедливого правителя, который должен заботиться о народе, об обеспечении мира и безопасности, предотвращении разрушительных войн и конфликтов.

В своем учении о государстве и праве, как пишет диссертант, Мухаммад Газали в первую очередь опирался на такие понятия, как справедливость, верность, равенство и совесть. Такая позиция правоведа способствовала дальнейшему активному развитию теории права, а также выявлению природы и сущности источников права и их толкованию. Апеллируя к указанным выше понятиям, Мухаммад Газали разработал более совершенные правила поведения людей, обосновал их правовые отношения и восполнил таким путем пробелы в существующих нормах права. При этом им затрагивались практически все сферы права, все его отрасли, в частности религиозное право, государственное право, налоговое право, гражданское право, предпринимательское (торговое) право, семейное право.

Анализируя труды Мухаммада Газали, диссертант пришел к правильному выводу, что он был своеобразным мистиком политико-правовой ориентации, приверженным идее верховенства судебной и социальной справедливости.

В работе четко сформулированы объект, предмет, цели и задачи исследования, ее характеризует научный язык изложения и культура полемики, что свидетельствует о высоком научном уровне диссертации.

Исследование базируется на современных научных методах познания, таких, как системный, институциональный, диалектический, историко-логический, функциональный, системно-структурный и др. В работе используются и методы собственно теории государства и права в совокупности с логическими приемами анализа, синтеза, конкретизации и

абстрагирования. В работе были применены также специальные методы исследования: формально-юридический, сравнительно-правовой, конкретно-социологический, системно-структурный, историко-правовой, логико-языковой и др.

Практическая значимость настоящего диссертационного исследования заключается в том, что в нем выявляются и подробно анализируются тенденции в развитии формирования фундаментальных идей о государстве и праве.

Заслуживают внимания и положительной оценки такие итоговые результаты изученной автором темы:

- им были выявлены теоретико-методологические основы государственно-правовых взглядов Мухаммада Газали;
- четко обосновано значение государственно-правовых воззрений Мухаммада Газали в развитии государственно-правовых учений, классифицированы и проанализированы основные идеи и взгляды мыслителя соответственно государственно-правовым институтам;
- подтверждена возможность преемствования некоторых общегуманитарных государственно-правовых идей Мухаммада Газали современным государствоведением и правотворчеством.

Актуальность диссертации Ф.М. Шоева не исчерпывается лишь вышеприведенными положениями. В ней автором были поставлены и другие, не менее важные, нерешенные ранее проблемы правовой науки Таджикистана.

Таким образом, перед Ф.М. Шоевым стояла весьма непростая и масштабная задача, и он постарался представить свой собственный взгляд на проблематику исследования, системно и последовательно проанализировав ее. И это, безусловно, заслуживает всяческого одобрения и поддержки.

Степень обоснованности научных положений, выводов и рекомендаций, сформулированных в диссертации. Работа, представленная Ф.М. Шоевым, характеризуется системным подходом к предмету исследования. Структурно диссертация состоит из введения, двух глав, 9 параграфов, неразрывно связанных между собой, заключения, списка использованных источников и литературы. Структура работы полностью соответствует целям и задачам исследования, позволяет последовательно рассмотреть все проблемы, обозначенные автором. Обоснованность положений, сформулированных в диссертации, подтверждается также критическим анализом привлеченных к исследованию источников религиозного, юридического, методологического, философского характера по проблематике институтов государства и права. Список использованных источников и литературы содержит значительное количество источников и литературы, позволяющих детально представить степень изученности поставленных автором проблем, а она оказалась весьма низкой.

Высокая же степень достоверности и научной обоснованности результатов исследования выполненного автором, обеспечивается

использованием соответствующих научных методов – системного, институционального, конкретно-социологического, сравнительного и др. Все это позволило диссертанту сформулировать ряд важных научных положений, выводов и рекомендаций.

В течение 2004-2018 гг. автор опубликовал более 30 работ по теме диссертации, что свидетельствует о его научной зрелости.

Достоверность и новизна научных положений, выводов и рекомендаций, сформулированных в диссертации, не вызывает сомнений. Положения диссертации реально основываются на объективных теоретических исследованиях, выводы являются обоснованными и базируются на суждениях и умозаключениях автора. Научная новизна полученных результатов определяется, прежде всего, тем, что представленная работа – это первое в отечественной науке теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений комплексное исследование, в котором на высоком уровне теоретического обобщения рассматриваются вопросы государства и права с позиций теоретико-аксиологического анализа. Диссертантом был проанализирован значительный массив специальной научной и правовой литературы, посвященной методологии права, важным вопросам правового регулирования и актуальным направлениям отечественной науки теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений на современном этапе его развития. Характерной особенностью диссертационного исследования является его четкая теоретико-методологическая направленность, а предложения автора могут способствовать развитию теории и методологии права, расширить наши знания о сущности и правовой природе государства и права.

Первая глава – «Государственные взгляды Мухаммада Газали» – состоит из 4-х параграфов. Следует согласиться с автором, что непосредственно идеям и концепциям о природе государства, о государственности и механизмах ее совершенствования были посвящены трактаты Мухаммада Газали «Насихат-ул-мулук» («Наставление правителям»), «Алмункиз мин-наз-зилал» («Избавляющий от заблуждения») и посвященный проблемам государства и государственности труд «Фазаил-ул-анам мин расаил Худжатулислам» («Персидская переписка Газали») (с. 23-24 диссертации).

В этих трудах великого мыслителя Востока рассматриваются и обосновываются различные аспекты государственной власти, механизмы и пути ее совершенствования, природа и виды политической власти. Во власти в целом Мухаммад Газали видел и положительные, и отрицательные стороны. Так, анализируя основы государственной власти, он отмечал, что хотя власть полезна и необходима для общества и личности, тем не менее, она может «породить» в правителе качества, которых он должен остерегаться. При этом он наставлял: заниматься собственной выгодой и не исполнять своих обязательств перед подданными – это великий грех.

Автор диссертации констатирует, что на Востоке в средние века под понятием «государство» подразумевался государственно-правовой институт главы государства. Таким образом, под понятием «государство» Мухаммад Газали, скорее всего, понимал государственно-правовой институт монархии – власть полностью находилась в руках одного правителя. Мухаммад Газали поддерживал идеи о необходимости создания и развития теократического государства. Но его учение о теократической государственности нельзя воспринимать как чисто теологическое в объективном понимании, потому что он в решении многих проблем опирался не только на веру и убеждения, но и на знания, разум, ум и другие творческие качества человека.

Особо следует отметить, что автор скрупулезно выявляет в трудах Мухаммада Газали все его рассуждения о различных аспектах государственной власти, о механизмах и путях их совершенствования, природе и видах политической власти.

Изучение и сравнительный анализ трудов Мухаммада Газали, Абунасыра Фараби и Низам аль-Мулька о государстве и государственной власти дали диссертанту возможность выявить следующие характерные черты их учений: а) каждый из них пытался раскрыть основные понятия, содержание и сущность государства и государственного управления, т. е. их объединяет объект исследования; б) они разрабатывали концепцию справедливого государства, но при этом их способы и подходы к решению этой проблемы различаются; в) их учениям и взглядам о государстве и государственности присущ восточный колорит, особенно в том, что касается разработки структуры государственных органов. В происхождении власти они усматривали и божественную основу, предпочтение отдавали религиозно-правовым догматам, признавали полномочие и власть монарха, что в некотором смысле их объединяет (с. 30-31 диссертации).

Вторая глава – «Правовые взгляды Мухаммада Газали» – состоит из 5-ти параграфов. Диссертант отмечает, что идеи и взгляды Мухаммада Газали на справедливость, верность, равенство и совесть способствовали дальнейшему активному развитию теории мусульманского права. Мыслитель в своих исследованиях особое значение придавал выявлению природы и сущности источников мусульманского права, толкованию Священного Корана и Сунны.

Можно согласиться с автором, что Мухаммад Газали в трактате «Наставление правителям» («Насихат-ул-мулк»), излагая базовые положения государственного права, разъясняет теоретические и практические проблемы государства и права, которые вполне соотносимы с современными проблемами теории государства и права, конституционного права, административного права.

Особую ценность в исследовании имеет анализ диссертантом взглядов Мухаммада Газали о семейном праве. Основные нормы семейного права мыслитель изложил в своем произведении «Эликсир счастья»

(«Кимийа-йи саадат»). Говоря об истоках счастья и душевного наслаждения, он сопоставляет управление человеческим телом с управлением государством. Его видение в этом ракурсе во многом совпадает с органической теорией государства, где органы человеческие отождествляются с государственными институтами и функциями. Так, он старается донести до сознания общества и правителей, при каких способах управления государством благосостояние народа увеличивается и при каких душа человеческая достигает полного счастья. Изучение «Эликсира счастья», с позиций государственного и правового, может способствовать и развитию отдельных аспектов современной теории государства и права, в частности институтов брака, семьи, заката, собственности, обязательства, наследства и др. (с. 93 диссертации).

Полнота изложения научных положений диссертации в опубликованных работах. Основные положения работы нашли отражение в более чем в 30-ти авторских научных публикациях. Основные из них: 1 – коллективная монография, 1 – научный сборник личных авторских статей, 9 – научные статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации и ВАК при Президенте Республики Таджикистан, 6 – научные статьи, опубликованные в других научных изданиях.

Автореферат в целом отражает содержание диссертации. Проанализировав содержание автореферата, можно констатировать, что поставленные цели исследования соискателем реализованы в достаточно полном объеме.

Замечания по содержанию диссертации. Вместе с тем, как и всякая яркая, заметная научная работа, диссертация Ф.М. Шоева не может не вызвать замечаний, в том числе и полемических, сделанных в порядке дискуссии и не отрицающих научную и практическую ценность исследования:

1. По нашему мнению, первое положение, выносимое на защиту, вряд ли требует каких-либо доказательств и обоснования, потому что касается лишь биографических и библиографических сведений о жизни и трудах Мухаммада Газали. Кроме того, автор допускает некоторую неточность и в данных о количестве трудов. Так, если в этом положении диссертант говорит, что мыслитель написал до 457 трактатов, то на с. 21 диссертации указывается, что исследователи называют другие цифры – от 72 до 457 сочинений.

2. Автор диссертации, анализируя учение Мухаммада Газали о государстве, пришел к выводу, что на Востоке в средние века под понятием «государство» подразумевался государственно-правовой институт главы государства. Таким образом, под понятием «государство» Мухаммад Газали, скорее всего, понимал государственно-правовой институт монархии, когда власть полностью находится в руках одного правителя. Мы не можем согласиться с таким выводом: во-первых, эти выводы не бесспорны и требуют дополнительной аргументации; во-вторых,

«государство» и институт «глава государства» в теории права, по нашему мнению, разные понятия и их нельзя отождествлять.

3. Анализируя труды богословов и правоведов шафиитского толка, диссертант констатирует, что в них содержатся более совершенные правила поведения людей и лучше обоснованные правовые отношения между ними, что восполняет пробелы, существующие в нормах мусульманского права (с. 91 диссертации). В связи с этим возникает вопрос: эти пробелы содержатся в нормах шариата или нормах мусульманского права? Иногда шариат ошибочно отождествляют с мусульманским правом в целом. В действительности же шариат охватывает более широкий круг вопросов. В нем освещаются, с точки зрения ислама, как светские, так и религиозные проблемы. В шариате сведены в единую систему законы, регулирующие хозяйственную жизнь, нормы морали и этики, мусульманские обряды, праздники и многое другое, определяющее поведение верующих и порядок жизни всей мусульманской общины. В шариате подробно излагаются запреты, перечисляются дозволяемые, одобряемые и порицаемые поступки. По замыслу мусульманских богословов, шариат и его нормы должны охватывать жизнь и деятельность мусульманина от колыбели до могилы. Мусульманское право (фикх) же является составной частью шариата.

4. Далее диссертант отмечает, что религиозное право является одним из важнейших направлений мусульманского права, и роль Мухаммада Газали в его развитии просто неопределима. Все положения религиозного права были разработаны им на основе аятов и сур Священного Корана, хадисов пророка Мухаммада, других известных источников мусульманского права (с. 92 диссертации). Мы не можем полностью разделить подобные умозаключения автора, потому что не «все положения религиозного права были разработаны им на основе аятов и сур Священного Корана, хадисов пророка Мухаммада...», а только мусульманского права. Религиозное право – одна из основных исторических форм права, в качестве его первоисточника рассматривается не светская государственная власть, а воля божества, выраженная в священных писаниях или преданиях. Характерной особенностью религиозного права является его персональный, а не территориальный характер. Предписания религиозного права в большинстве случаев распространяются только на представителей данной религиозной общины в стране.

В связи с этим диссертанту необходимо было более четко разграничить понятия «религиозное право», «мусульманское право», «исламское право» и «шариат», которые часто встречаются в содержании диссертации.

Указанные замечания в целом носят дискуссионный и рекомендательный характер и не умаляют достоинства и положительные результаты настоящего исследования. Диссертация Ф.М. Шоева в целом может быть признана научно-квалификационной работой, в которой на основании выполненного автором анализа проблем разработаны

теоретические положения, совокупность которых можно квалифицировать как научное достижение в области теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений.

Заключение о соответствии диссертации установленным требованиям. Указанные выше недостатки не являются определяющими в общей положительной оценке диссертации, а свидетельствуют лишь о важности и сложности рассматриваемых вопросов. Содержание диссертационной работы отличается достаточно полным изложением и аргументацией предложенных в работе положений научной новизны. Автор сформулировал свои выводы, которые могут стать значительным вкладом в развитие отечественной науки теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений. В целом диссертация Шоева Фируза Махмадаминовича отвечает требованиям пунктов 10, 11, 12 и 16 Порядка присвоения ученых степеней и присуждения ученых званий (доцента, профессора), утвержденного Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 26 ноября 2016 г. за № 505, и является самостоятельным, завершенным научным исследованием, посвященным проблемам теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений.

Таким образом, подводя итог, следует отметить, что диссертация «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали» представляет собой завершенную работу, в которой получены новые научно обоснованные результаты, свидетельствующие о решении автором конкретной научной проблемы, являющейся предметом изучения теории и истории права и государства, истории правовых и политических учений. Автор диссертации Шоев Фируз Махмадаминович заслуживает присвоения ему ученой степени кандидата юридических наук по научной специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений.

Официальный оппонент: Бободжонзода И.Х. доктор юридических наук, Председатель Международного Коммерческого Арбитража при Торгово-промышленной палате Республики Таджикистан

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 07.10.2019 супорида шуд.
Ба чопаш 14.10.2019 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 26,5.
Супориши №133. Адади нашр 200 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.